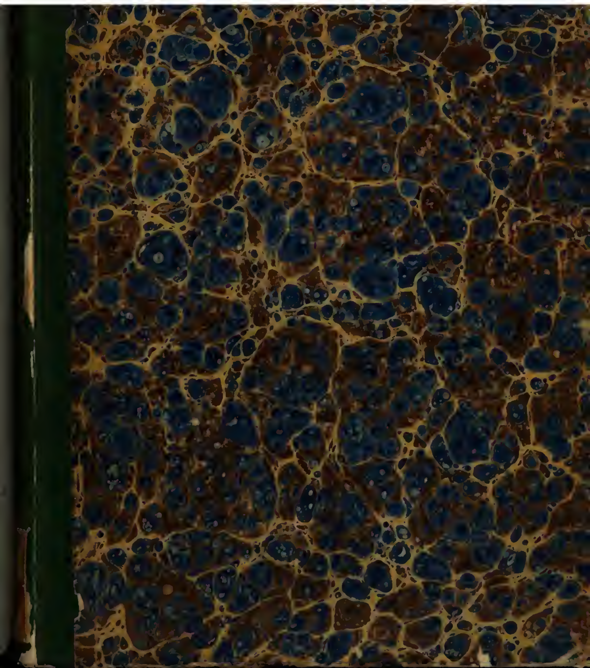
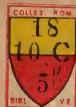

COLLEZ. ROM
18
10 C
5
BIBL
VE

G. Gatteschi = 18 Marzo 1893.

L. [illegible]
1837

IVSTI LIPSI
ADMIRANDA,
siue,
DE MAGNITVDINE ROMANA
LIBRI QVATTVOR.

AD SERENISSIMVM PRINCIPEM ALBERTVM AVSTRIVM.

Secunda editio correctior, auctiórque.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCIX.

Cum Priuilegiis Cæsareo & Regio.

1599

SER^MO PRINCIPI
ALBERTO AVSTRIO
IMPERATORIS FILIO,
NEPOTI, FRATRI,
S.R.E. CARDINALI,
BELGICÆ SVPREMO GVBERNATORI,

I. LIPSIVS *dedicat consecrátque.*

NTER Historiarum fructus, SER^ME PRINCEPS, ego illum eximium habeo, qui ad Sapientiam & rerum in orbe ADMIRANDARVM cognitionem ducit. Quis enim paullò altior & attentior eas legit, qui non diuina illa opera obseruet, magna imperia stabilita, aut diruta: & in iis. imaginem quamdam Prouidentiæ simul & Potentiæ diuinæ? Ita profectò se res habet. sicut vnus in superis Deus est, qui machinam hanc totam moderatur & temperat: sic in terris velut Curatores & Vicarios quosdam suos constituit, qui in partibus eam tueantur & administrent. Atque horum quosdam crescere voluit in magnas opes, copias, opera:

 quid

quid nisi in imagine ostendens, cælestem illam & sine fine ac modo potentiam, quam ipse habet, & per riuulos ac canales illos deducit? Vt igitur cælum & micantia illa astra cùm intuemur, ab iis ad puram, primam, & inaccessam quamdam lucem ducimur: sic ab humanâ istâ MAGNITVDINE, ad auctorem illius & fontem Deum. Quis ille fuit, qui Assyrios terris & gentibus imposuit? qui Persas, Macedonas, Romanos? quis qui iterùm loco mouit & deiecit? magnus ille auriga & rector vniuersi, qui habenas in hoc mundano curru temperat; qui impellit, qui sistit, & poëtæ verbo,

Diuósque mortalesq́; turmas
Imperio regit vnus æquo.

Quod magis sentio, & in animum demitto, cùm in ipsâ potentiâ & magnitudine, infirmitatem istorum video, aut breuitatem. Quid enim illa omnia nunc, aut vbi sunt? abierunt. vbi supra fidem cumulatę opes? defluxerunt. vbi cælo certantia opera? non appârent. Heu res mortalium vel maximorum paruæ! heu validissimorũ instabiles! imò omnia illa somnium, vmbra, nihil, si cum Æterno & Æternitate comparentur. Sicut Solem istum assiduè vel nubes aliqua subducit, vel nox denique condit: talis omnis hic splendor & felicitas, rapitur aut euanescit. Hæc & similis cogita-

gitatio SER^{me} PRINCEPS, iamdiu me impulit Imperiorum magna & ADMIRANDA colligere: atq. vt decuit, orſum à ROMANO. Nam fallor, aut non alia maior magiſq. fundata, addo & laudata MAGNITVDO; quam quattuor his libellis in parte expreſſi, & ad SER^{tem} TVAM multis de cauſſis miſi. Omitto beneficia in patriam publica, in me priuata: ipſe titulus & argumentum palàm ad te ducebant. ROMANI imperij deſcriptio cui potiùs aut iuſtiùs debebatur, quàm Principi è tot ROMANIS Imperatoribus nato? Res certa & inter ADMIRANDAS eſt, ex vnâ AVSTRIA, verè aureâ, ſtirpe veſtrâ, decem Imperatores, intra hos trecentos circiter annos, orbi Chriſtiano affulſiſſe: atque id ſanguinis & natalium ſerie, ſine vllo fulcro adoptionis. Quid in omni retrò Principum claſſe ſimile? duo, tres, in vnâ domo, & vix fuerunt: in primâ ipsâ Iulij, nec vltra ſextum etiã adoptio prorogauit. Iterùm dico, mirabile. & quid niſi à Deo tacita vox & teſtimonium, datam hanc familiam & demiſſam è cælo in terras eſſe, ad imperia terrarum? Iam & ADMIRANDORVM ille titulus, an non ad te traheret in variâ virtute ſic ADMIRANDVM? Priuatam tuam vitam ſi video: Pietas & Relligio occurrit, quæ vel ſacerdotem deceat; Caſtitas, quæ Veſtalem; probitas, & vitæ totius Ordo ac compo-

 ſitio,

ſitio, quæ ipſum cælum. Nec enim ſidera illa profectò magis ordinato & certo curſu incedunt, quàm tuæ actiones. Quid prudentia in ciuili aut militari adminiſtratione? quid altitudo conſiliorum incredibilis? quid tranquillitas animi & vultus (proprium bonum Auſtriacę gentis) in omni euentu aut fortunâ? ADMIRANDA ſunt. & quæ Regi noſtro, ſapientiſſimo rerum hominumque arbitro, cauſſam dederũt tui inter alios eligendi, quem ad maxima imperia & Præfecturas admoueret. Ecce Luſitania adiecta Hiſpaniæ ſuæ fuit, & multa in concuſſo eo corpore adhuc ægra: te elegit qui lapſa erigeres, dilapſa colligeres, exanimata recreares. Et ſanè ita feciſti, & præfuiſti, vt pænè optandum fuerit illi regno tam validè concuti, vt te pacatorem fundatoremque ęterni deinceps otij haberet. Quis in diſceſſu tuo non ingemuit? nobilitas patronum, plebs parentem, leges cuſtodem, pietas vindicem viſa eſt ſibi amiſiſſe. At noſter Rex recepiſſe: & expertus quàm benè humeris tuis imperium ſederet, porrò te miſit in Belgicam noſtram, id eſt in ipſum mare & Oceanum (ignoſce patria ſic loquenti) diſſenſionum & turbarum. Heu qui hìc fluctus? adeò vt alibi ciuilia atque externa bella fuiſſe & tranſiſſe dixerim, hìc ſediſſe & habitaſſe. Opportunitas ſcilicet locorum fecit, &

ſimul

ſimul conſpiratio eorum qui magnitudini Regiæ ſunt infenſi, vt conſilia & arma verterentur in has partes; & in noſtrâ iſtâ patriâ certamen certaretur, pænè dicam, de Europâ. Ergo miſſus es & veniſti in medium diſcrimen: quid autem feciſti? quod nec hoſtes ſuſpicari, nec nos ſperare, imò vix nunc credere poſſumus cùm eſt factum. Aggreſſus es vrbem naturâ, opere, milite munitam, & opportunitate inter Galliæ primas. Vrbem dico, quam * Eduardus ille felix & animoſus Anglorum Rex, vndecim mēſium ſpatio vix expugnauit; quam * Philippus bonus tuus proauus, cum quadraginta millium exercitu, nec expugnauit: tu, inquam, aggreſſus cum modicis copiis, in paucis diebus claudis, oppugnas, capis. Quæ hæc vis animi, vel benignitas fortunæ? vtraque enim adfuit: & illa vt auderes dedit, hæc vt poſſes. Scipio Africanus olim (nec alium iuſtiùs tecum conferam) cùm in Hiſpaniam miſſus eſſet, vel ferociâ Pœnorum ereptam, vel infortunio Romanorum alienatam, vidit rem longi & infiniti operis, bellum circumferre per ſingulas & minutas partes. Quid facit diuinus iuuenis? Carthaginem Nouam, vbi, arma, cōmeatus, opes hoſtiles erant, ſitu & mœnibus (ita putabatur) inexpugnabilem, ſubitò & ignaris omnibus exercitum rapit. Venit, aggredi-

* Anno 1347.

* Anno 1436.

tur,ingreditur: & in vnâ vrbe captâ, animos ſuis ſociisque reddidit,hoſtibus ademit.O factum Scipione dignum! & quid niſi proludium frangendæ magnę illius Carthaginis,& ſtabiliendi mox imperij pariter ac pacis? A te ſimilia exſpectamus,ô noſter Princeps: & ab hoc initio vince aut paca hoſtes,iunge diuulſos aut rebelles.Hos ipſos quàm terres ſtatim facto nouo pariter,& inopinato? Abducis ab iis locis copias, & alia agens ac præferens, Hulſtum adducis. Quod iſtud Hulſtum? non opidum,ſed inſulam; nec inſulam modò,ſed propugnaculis variis magniſque, id eſt verâ æſtimatione,totidem opidis inſeſſam. Quid facis ô conſideratiſſime Princeps? quis ardor te abducit? non Mars ſolùm ea loca, ſed Neptunus tuetur & vindicat: & magnus ille Oceanus, ruptis aggerum clauſtris immiſſus, vnà cum ſuis filiis latè dominatur & regnat. Vbi naues,quibus peruadas? vbi alæ quibus tranſuoles? deſunt: at non tentandi tibi animus,& patrandi item fortuna. O quàm nunc denique didici, anguſtè vires veſtras expendi, ſi quis ea tantùm quæ fieri poſſunt à vobis exſpectat! Audetis non audenda, facitis non faciēda, humano quidem iudicio: ſed Deum adhibetis in conſilio, & vos magni cum magno illo Numine participantes,legitis (ſi fas dicere)in tabulis Fatorum. Itaque inuitis aut
dif-

diſſuadentibus omnibus, inuadis, peruadis, vincis. Hæc tua ſunt ſub initium opera, cùm alij vix operum ſolent ponere fundamenta. Et quæ non maiora magiſque ADMIRANDA à te, vel in te, exſpectemus? Memini legere ALBERTVM II. inter maiores tuos Auſtrios, vno tempore atque adeò vno anno, factum Regem Bohemiæ, & Hungariæ, & ROMANORVM. O quæ iſta felicitas! ſed quàm breuis felicitas! biennio enim non toto imperauit, & optimum Principem Deus cælo inuexit, quia terra virtutum illarum parum capax erat aut digna. Tibi pariter ALBERTO ominamur & vouemus ſimilia, ſed firmiora: & an non iamnunc clara ſigna Deus & Rex dederunt? ſed parco dicere, etſi non optare. O dies ille exorere, nō lætus ſolùm ſed ſalutaris Belgis; nec Belgis tantùm, ſed vicinis; nec vicinis, ſed diſſitis, & quicunq; ſunt in religione aut orbe Chriſtiano. Plura vellem: ſed vt ij qui apud Deum verba faciunt, corpore, geſtu, ſermone modici ſunt ac reuerentes: ſic nos decet apud vos Principes, & colere atque ADMIRARI magis, quàm laudare. Facio in animo, & illo dico atque impleo, ſiquid ore aut ſtilo omiſi. Louanij, Kal. Martiis. ∞.IↃ.XCVIII.

AD LECTOREM.

DMIRANDA *in Imperiis, Lector, quæ olim colligere cœpimus, nunc disponere, vt vides, & vulgare. Orsi sumus à* ROMANO, *quod quattuor his libellis damus: an totum? negabit aliquis, & scio esse quæ poßint addi. Sed an debeant, nescio: non certè pro meâ mente, cui propositum fuit eminentia tantùm & verè* MAGNA *colligere, atq; ea ipsa dumtaxat ostendere in primo vultu, & designare. Omnia si penetrassem, aut delineassem, præsertim quæ ad* Opera, *quis finis fuisset? Sed architectonicæ etiam hæc cura sit, non nostra; nec libuit supra plantam, quod dicitur, euagari.*

* —— ὐδ᾽ ἄρα πως ἦν
Ἐν πάντεσσ᾽ ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι.

*nec fuit vnquam Omnibus in rebus gnarũ vnũ esse atque scientem.

Et verè fateor, nimiâ iam etiam curâ an curiositate peccari à plerisque nostrûm, qui omnia hæc antiqua auidè scrutamur, & in maris illo fundo penè dicam arenas. Ah, quis fructus est? vita & mores præeant, tum prudentia, sed & elegantia quædam accedat: tamen vltima hæc cum modo. Peccauimus & nos fortasse olim: sed nunc cum aliis annis mens est alia, & clamo liberè, Quædam esse quæ malo ignorare, quàm discere. *Timonis illud sæpè mihi in mente:*

*πουλυμαθημοσύνης οὐ κενεώτερον ἄλλο.

*Multiscientiâ, vt haud quidquam vel vanius exstat!

Sed siquid tamen scitu dignum omisi, alius explebit me volente & addet, vt fiat illud Homericum

—— * πλεόνων δέ τι ἔργον ἄμεινον.

*melius multorum opus.

Etsi

Etsi quædam tamen seposita mihi, non omissa, & in alterâ ADMIRANDORVM *parte opportunè reddenda. Atqui & alia mihi culpa, aut certè nota, deprecanda est, in attollendo nimium fortaſſe alibi fuiſſe. Si ita est, excuſetur: & quis neſcit, vbi animus & ſtilus incaluit, trahere hoc ſecum has* * *πανηγύρεις? Et tamen non* ar- cem è cloacâ feci, *vt ait ille*, nec lapidem è ſepulchro veneratus ſum pro Deo; *ſed res laudatiſſimas laudaui & extuli: ſi nimis, tu moderare & deprime, quiſquis frigore & ſedatiore affectu hæc legis. Denique in clauſulâ, magnum etiam imperium miratus ſum, & approbaui: cur contra hodiernum morem (dicet aliquis) fortaſſe & vſum? Nam diuiſiones iſtæ factæ iamdudum, & inueterauerũt, & moueri ſine motu Chriſtiani orbis vix poſſunt. Non temerè igitur ſuadeo, nec ſanè innouo: ſi tamen Fatis & Deo viſum, hodiernam aliquam & nouam* MAGNITVDINEM *dare, cur culpa ſit laudare & approbare? Multiplex ratio eam commendet: & firmiſſimè iſta. quòd etiamnunc, quidquid tranquilli & pacati eſt in re Chriſtianâ, id manat ab vnico illo capite, quod auctoritate ſacrâ nobis præeſt. Romanus ille Dictator, vt ſic appellem, & Pontifex, fulcrum aut vinculum eſt, quod ſuſtinet, quod ligat, labentes aut diſſidentes in malè compacto hoc ædificio partes. Abite non impij ſolùm, ſed imperiti, qui aliter. nobis conſtat hanc ipſam Romam, & ſacrum in eâ imperium*, fuiſſe & eſſe velut anchoram fluctuanti diu Europæ. *Mira Dei benignitas in hanc vrbem! cùm legionum vim eripuit, legum attribuit;*

* laudationes.

cùm armis imperare noluit, sacris indulsit: & sic quoque fecit eam decus, tutelam, columen rerum. Atqui Senatus ille vetus non est, inquiunt. Non ille, sed alius: & vide mihi in istâ purpurâ ex omni nostro orbe selectos proceres, moribus, prudentiâ, annis spectandos. Si vetus ille Cyneas redeat, & hunc concessum videat, nihil ambigat vel cum Regibus iterum, vel cum Heroibus comparare. Quid tributa? non tam multa, sed magis innoxia & vltronea sunt. Quid Legationes gentium? nec ea desunt, & ex noto ignotóque orbe (tanta diffusio maiestatis huius est) concurritur, & iura ac leges sacrorum hinc petunt. Ipsi Reges & Principes adeunt & inclinantur, & obnoxia capita vni huic capiti submittunt. Quid Principes aut homines loquor? ipsi aërei, terreni, inferi spiritus siue Genij verentur ac trepidant, & cælestem illam in terris potestatem vel inuiti ac reluctantes agnoscunt. Gaude igitur non maior, sed melior iam ROMA; *non cultior, sed sanctior; & diu sedes & habitaculum sacri huius imperij (ex animo vouemus) esto.*

IVSTI

I. LIPSI ADMIRANDA, siue, DE MAGNITVDINE ROMANA

LIBER I.

CAP. I.

Occasio & ingressio sermonis.

DIES æstuosus erat, & quales Iulio mense per Caniculam solent. Venit ad me AVDITOR, & Numquid turbo? inquit, non opinor. Otiari te cùm tempus, tùm & mos iubet, qui publicas Ferias nunc indixit. LIPS. Otiamur. non ob caussas à te dictas solùm, sed ob quam minimè vellem. Ea valetudo est, semper molesta, nunc magis in isto æstu. O si Spada me habeat! quàm me recreem & refrigerem ambulando, bibendo! AVD. Omitte Spadam, illam cursus tui palæstram. Satis nobis, semel sic pro te timuisse. Nam quid propiùs factum, quàm vt nobis eripereris, ad alios translatus? LIPS. Factum. nec vnquam ego propior periculo fui, nec manifestiore Dei manu ereptus. Ille me tuitus est, & reddidit vobis. Vtinam & eos redderet iungeretque per bonam pacem, qui sic abiuncti! O quàm suauis vita sit! quàm iuuet communione illâ terrarum hominumque frui! AVD. Ne despera.

* Οὔπω μῆνας ἄγων ἔκαμ' οὐρανὸς, οὐδ' ἐνιαυτούς.

Dies, inquam, ista componet & dabit; aut denique Deus. LIPS. Certè Dei hoc opus: quem toto pectore inuoco veneror que, vti velit, Respiciat afflictam Belgicam tot iam lustris, & satis sit accisam eam, non excisam. Sed quid tu volebas? AVD. Fabu-

Nondum æther menses, nec voluere desiit annos. Theocr.

lari. LIPS. Publica [illegible]? AVD. Curiosè ea non curo: sed tamen & public[illegible]git, quod volebam. LIPS. Dic autem. AVD. Sponde autem. LIPS. Quid istud est? captas me? AVD. Non nego. vtinam ceperim! Iam diu est quod DE MAGNITVDINE ROMANA polliceris aliquid dicere, siue scribere. Si hoc nondum potes, illud fac quod potes. LIPS. Hóccine agebas, & eò ibas? & hoc illud otium, quod suadebas? AVD. Agebam, ibam, suadebam. Et quid tibi hîc magni negotij? scio iamdiu talia & obseruata tibi, & prompta. LIPS. Prorsus, ecce, os aperiam? sponte se effundent. O te bellum! scilicet memoriâ, dispositione, ad eas res non opus, etiam quas notas iam habeas & paratas. AVD. Non nego, sed priorem Deus tibi dedit, alteram iudicio semper assumpsisti. In scriptis tuis hoc me delectat, ordinem & seriem rerum videre: interdum earum, quarum nec ordo videbatur. LIPS. Malus es. AVD. Quid ita? LIPS. Quia verè captatorem agis, & blandiris, sed vt in retia tua compellas. – ° γέρων δ' ἀλώπηξ (ait verbum) οὐχ ἁλίσκεται. AVD. Imo patiare te capi vel meâ hac cupidine, quam amare & laudare in adolescentiâ nostrâ soles. LIPS. Non nego, adamo: sed & argumentum inuitet, quod valdè item amo. Quomodo non veterem illam Romam? tot ingeniorum, artium, virtutum, vel matrem vel sedem? Nam Potentia quidem & Militia ADMIRANDA sunt, & magni illius imperij Opes: Virtutes amandæ. AVD. Neque aliud à te volo, quàm in vmbrâ quasi & imagine repræsentari Formam faciemque illam veterem: & qualis, & quanta Roma fuit. LIPS. Ego verò sic subitò nec vmbram tibi ausim polliceri: fortasse vmbellam, & imaginem aliquam imaginis, vt sic loquar. AVD. Quidlibet, iuuabit & docebit. LIPS. Sic volendo, volentem & me facis. Sub hac trichilâ vmbrosâ igitur sedeamus, & ducamus MAGNITVDINIS ROMANAE vmbras.

– ° Vulpecula haud capitur senex.

CAPVT II.

Communiter Roma & eius Potentia laudata, per elogia pauca veterum.

EGo inter Imperia & MAGNITVDINES, quas Deus à condito orbe esse voluit, eminere censeo & primas ferre hanc

ROMA-

ROMANAM. Hoc è *Finibus, Copiis, Opibus, Operibus*, denique *Viris & Virtutibus*, liquere posse arbitror: quibus omnibus singulis, aut & iunctis quibusdam, aliæ forte asse gentes se ostenderunt; nulla sic omnibus, vt nunc ostendam. Tu Deus lux temporum, rerum, hominum, scintillam aliquam tui, si non radium, in mentem hanc immitte: vt eâ videre, adire, sed & reserare possim, thesauros Antiquitatis & Memoriæ; quos in Æui diffuso implexoque sinu, reponis & seruas. Priusquàm igitur distinctè de quinque illis Magnitudinis partibus dicam, lubet vniuersè aliquid de totâ eâ præfari, & quàm istam, vnà mecum, illustres magnique omnes viri admirati sint. Atque illa vulgata omitto, *Romanos rerum dominos: Romam mundi caput: Mundi miraculum: Mundi compendium: Arcem nationum ac regum, lumen gentium*: magna sunt, & à magnis: sed compendio laudasse eam magnificè Martialis videtur,

Terrarum Dea Gentiumque Roma,
CVI PAR *est nihil, & nihil* SECVNDVM.

Subtiliter nec falsò vult, nihil accedere ad eam, nihil vel sequi. Quod an ab illo mutuatus Frontinus est? in cuius libro de Aquæductibus legimus: *Regina & domina orbis, quæ terrarum dea gentiúmque consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Sed vereor vt allitum adscriptúmve alienâ manu sit, & grauis atque eruditus reliquus Frontini stilus non probat aut amat lasciuiam poëtarum. Compendio igitur Martialis: sed pulchrè item & vbertim Claudianus.

Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS *æther,*
Cuius nec SPATIVM *visus, nec corda* DECOREM,
Nec LAVDEM *vox vlla capit. quæ luce metalli*
Æmula vicinis fastigia conserit astris.
ARMORVM LEGVMQVE PARENS, *quæ fundit in omnes*
Imperium, primique dedit cunabula iuris.
Hæc est exiguis quæ finibus orta, tetendit
In GEMINOS AXES, *paruaq; à sede profecta*
Dispersit CVM SOLE *manus. hæc obuia fatis,*
Innumeras vno gereret cùm tempore pugnas,
Et Gallum terris prosterneret, æquore Pœnum,
Numquam SVCCVBVIT DAMNIS, *& territa nullo*

Vulnere

Vulnere, post C… MAIOR Trebiamq; fremebat.

Habes …que versibus iis ab alto & animoso poëtâ (talis fuit) inserta, quæ ordine meo imus laudatũ. Sed Erinna etiam poëtria audienda est: quam vixisse oportuit, vt hoc carmen est, sub Pompeij, aut circiter, æuum. Nam alioqui plures eo nomine fuisse, non debes nescire. Ea igitur, ad ipsam Romam:

Χαῖρέ μοι Ῥῶμα θυγάτηρ ἄρηος,
Χρυσεόμιτρα, δαΐφρων ἄνασσα,
Σεμνὸν ἃ ναίεις ἐπὶ γᾶς ὄλυμπον
Αἰὲν ἄθραυστον.
Σοὶ μόνᾳ πρέσβιστα δέδωκε μοῖρα
Κῦδος ἀρρήκτω βασιλῆον ἀρχᾶς,
Ὄφρα κοιρανῆον ἔχοισα κάρτος
Ἁγεμονεύῃς.
Σᾷ δ' ὑπὸ ζεύγλᾳ κρατερῶν λεπάδνων
Στέρνα γαίας καὶ πολιᾶς θαλάσσας
Σφίγγεται. σὺ δ' ἀσφαλέως κυβερνᾷς
Ἄστεα λαῶν.
Πάντα δὲ σφάλλων ὁ μέγιστος αἰὼν,
Καὶ μεταπλάσσων βίον ἄλλοτ' ἄλλως,
Σοὶ μόνᾳ πλησίστιον οὖρον ἀρχᾶς
Οὐ μεταβάλλει.
Ἦ γὰρ ἐκ πάντων σὺ μόνα κρατίστους
Ἄνδρας αἰχματὰς μεγάλους λοχεύεις,
Εὔσταχυν δάματρος ὅπως ἀνεῖσα
Καρπὸν ἀπ' ἀνδρῶν.

Filia ô Martis, mihi Roma salue,
Aureo Regina decora cultu,
Quæ vel in terrâ stabiles Olympi
Incolis arces.
Nam dedit soli tibi cana Parca
Regium sceptrum, minimè atterendum,
Vt potens rerum domineris vna,
Imperitesque.
Ad tuum currum, retinente freno,
Colla telluris tumidique ponti
Illigas, & tu populos gubernas

Firma

Firma per æuum.
Ipsa, quæ gaudet variare cuncta,
Resque transformans hominum Vetustas,
Spirat hæc vni tibi semper auram à
Puppe secundam.
Denique, in cunctis populis valentem
Procreas bellis sobolem. vtque læta
Surgit è terra seges, ipsa abundas
Fruge virorum.

Atque heus tu, virile & plenum spiritus muliebre hoc carmen est; & cur talia tam multa perierunt? Sed Poëtarum hæc laudatio est: audi Historicum. *Nulla vnquam Respublica nec* MAIOR *nec* SANCTIOR, *nec bonis exemplis ditior fuit*. Laudat à duplici illo capite quod nos attigimus, & in sermone persequemur, Potentiæ & Virtutis. Quod ipsum vtrumque Ammianus: cùm *Romam* IMPERII VIRTVTVMQVE *omnium Larem* appellat. Et plura se offerunt, quæ differo, in suis locis opportuniùs reddenda. Hieronymi elogia audiamus, æuo iam inclinante: *Vrbs* POTENS, *vrbs Domina, vrbs Apostoli voce laudata, interpretare vocabulum tuum. Roma aut* FORTITVDINIS *nomen apud Græcos est, aut* SVBLIMITATIS *apud Hebræos*. Duplicem interpretationem nominis rei aptam reddit: ego & tertiam, quam dederit lingua nostra: quia • Roma, *Gloriæ & famæ* nomen est Germanis. Quid, quòd apud Orientales Indos *Rumes* appellantur (Osorio ita traditum) milites boni & fortes: an quasi Romani, & admiratio vetus apud eos mansit? an vox indigena id quoque notat? Sed ad rem partesque nostras eamus, aliquid tamen à te præstipulati. AVD. Quid illud est? LIPS. Assensum & fidem. AVD. Tibi non dem, aut habeam? vel nutu me ducas, quò velis. LIPS. Memento. nam erunt quædam inopinata, & verè ADMIRANDA. Poëta iure cecinit:

Liu. 1.

Lib. 11. adu. Iouia.

• Ruhm.

Propert.

Omnia Romanæ cedant MIRACVLA *terræ,*
Natura hîc posuit, quidquid VBIQVE *fuit.*

CAP. III.

Fines imperij Romani ; quando maximi ; & Prouinciæ breuiter adnumeratæ.

INITIA nos tenent: nec temerè iam olim dictum, *Portam itineris longißimum esse*. At seriò viam ingredior, & quidem per eos limites siue terminos, quos antè obiter posui, *Potentiæ* ac *Virtutis*. In potentiâ considero, *Fines, Copias, Opes, Opera*: & in hanc quadrigam, nisi fallor, subiungam & veham, quidquid ea secum trahit. Ergo de *Finibus* primò. ij verò quàm amplissimi fuerunt, & spatia terrarum ac maris, vno velut sinu & iunctim inclusa, quanta in vllo priorum aut posteriorum imperiorum nego fuisse. Itaque attollunt haud vanè hæc veteres, & magnificè loquuntur, vt Cicero: *Nulla gens est, quæ non aut ita subacta sit, vt vix exstet; aut ita domita, vt quiescat; aut ita pacata, vt victoriâ nostrâ imperioque lætetur*. Et passim illi sermones, *Romanos orbis dominos: Solem vtrumque in eorum imperio currere*: & talia, animosè magis, quàm superbè dicta. Petronius:

Orbem iam totum victor Romanus habebat,
Quà mare, quà terræ, quà sidus currit vtrumque.

Dionysius Halicarnassæus planè cum ipso, etsi ante ipsum: ἡ δὲ ῥωμαίων πόλις ἁπάσης μὲν ἄρχει γῆς, ὅση μὴ ἀνέμβατός ἐστιν, ἀλλ' ὑπ' ἀνθρώπων κατοικεῖται. πάσης δὲ κρατεῖ θαλάσσης, οὐ μόνον τῆς ἐντὸς ἡρακλείων στηλῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὠκεανίτιδος, ὅση πλεῖσθαι μὴ ἀδυνάτός ἐστι, πρώτη καὶ μόνη τῶν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος μνημονευομένων, ἀνατολὰς καὶ δύσεις ὅρους ποιησαμένη τῆς δυναστείας: *Romana vrbs imperat toti terræ, quà quidem inaccessa non sit, habitaturque ab hominibus; sed & toti mari imperat, non solùm huic intra columnas Herculeas, sed ipsi Oceano, quacumque est nauigabilis;* PRIMAQVE ET SOLA *ab omnis æui memoriâ terminos sibi potentiæ fecit, Orientem & Occasum*. Vbi terras omnes & maria tribuit, sed vt decuit historicum bonæ fidei, cum aliquâ restrictione aut exceptione: seiungitque inaccessa aut inhabitata loca, itemque maria ignota. Enimuerò, si propiùs inspicias, nec habitata quidem omnia loca sub imperio habuit: non hercules: & multa sub Parthorum iure ad Orientem fuere; multa libera, aut sub regibus, ad Septentrionem ac Meridiem: sed vt ego quoque pro vero magis coërceam, quidquid opportunum

aut

aut dignum vinci videbatur, vicit. Cetera non tam non potuit, quàm contempsit, & iudicio reliquit. Sed illud nemo negauerit, florem Asiæ, Africæ, Europę in hoc imperio fuisse: ipsa gentium robora, ingenia, opes. Quod vt clariùs tibi liqueat, in triplici hac mundi plaga quid habuerint, strictim & per indicem dicam: atque id, cùm imperium maximum & in culmine suo fuit, vt ab Augusto ad Traianum. Termini igitur finesque imperij sub Augusto erant, ab Oriente *Euphrates*; à Meridie *Nili catarracta, & Deserta Africa, & mons Atlas*, ab Occidente, *Oceanus*; à Septentrione, *Danubius & Rhenus*. Ita enim ipse, bono consilio, instituit, claudere imperium naturæ aliquibus limitibus, & custodes ac milites ad eos habere. Hoc Tacitus in eo laudat: *Clausum mari, aut amnibus longinquis imperium*. Atque idem scribit, Augustum libello, quo Rationes imperij conscripserat, *consilium addidisse, coërcendi intra terminos imperij, incertum metu, an per inuidiam*. Nolebat, inquam, posteros Augustus proferre terminos: siue quia satis iam partum videbatur, & metuendę bellorum ac fortunæ vices, siue per inuidiam, & ne gloriam suam vincerent, vt Tacitus suspicatur. Sanè posteri cõsilium hoc neglexerunt, nec solùm regna aliquot, defunctis aut euersis sociis Regibus, imperio adiecerunt; sed etiam, vltra terminos, noua quæsiuerunt. vt Claudius, qui *Britannias* in ipso Oceano deuicit; vt Traianus maximè, qui ab Oriente, *Arabiam*, *Armeniam*, *Mesopotamiam*; à Septentrione, *Daciam* subegit. Ita moti prolatique tunc termini trans Euphratem, ad *Tigrim*: iterumque parte aliâ, ad *Mare rubrum*; & trans *Danubium* ipsum, tota *Dacia* addita fuit. Hoc est, quod Tacitus noster in suo illo Principe laudat: *Ventum inde Elephantinen ac Sienen, claustra* OLIM *Romani imperij, quod* NVNC *Rubrum ad mare patescit*. Sed, inquies, quæ hæc dictio est, quasi pro magno ad *mare Rubrum* ventum nunc esse: nónne & anteà fuit? Ipsa illa *Siene & Elephantine* ad Nili catarractas, ostendunt quidquid Ægypti interiacet Nilum & Sinum Arabicum, iam olim Romanorum fuisse. Atqui Sinus ille, *Rubrum mare*. Respondeo, latiùs olim Rubrum mare patuisse, & paullo aliter, quàm vt vulgò hodie, appellatum. Nam in Taciti, & aliorum veterum verbis, in hoc nomen venit *mare Indicum*, vastum illud & magnum, quod ab extremo Sinu Ara-

1. Ann.

2. Ann.

bico, siue ab Africâ eâ, in *Auream* Ptolomæi *Cherfonesum* se protendit. Itaque Pomponius Mela, duos Sinus in mari Rubro agnoscit, *Arabicum* & *Persicum*. Et Seneca Tragicus, *Tigrim in mare Rubrum* exonerat atque immittit: Curtius *Indum* & *Gangem*: quos certum est in magnum illud mare, longè à Sinu Arabico, euolui. Hæc vera & clara sunt: promoti igitur termini ad mare Rubrum siue *Indicum*, per Arabas adiectos. Eadem mens Græci scriptoris in Suidâ: qui *terminos imperij ad Orientem* facit *Indos & mare Rubrum*; & *Nili Catarractas, & lacum Mæotin*. Sicut & Appianus ita capiendus, cùm in Præfatione operis sui, distinctè Romanum imperium limitat: *Tendit*, inquit, *ab Occasu & illo Oceano occiduo, ad Caucasum montem, & flumen Euphratem, & ad Æthiopas superiores, per Ægyptios & Arabas, ad Orientalem Oceanum*. Hic Oceanus *Orientalis*, non aliud quàm *Mare Indicum* siue *Rubrum*, iam dictum. Sed obiicies, Si ista de Traiani terminis Appianus; quid ita *Euphratem* ponit, *Tigrim* omittit? Hoc ideò, quia Hadrianus Imp. (sub eo Appianus scripsit) statim à morte Traiani, hoc mutauerat. de quo Festus Rufus: *Inuidens*, inquit, *Traiani gloriæ, sponte Armeniam, ac Mesopotamiam, & Assyriam reddidit, ac medium inter Persas & Romanos Euphratem esse voluit*. AVD. Sed & alia dubitatiuncula, de *Mesopotamiâ*. quam tu & Rufus ab Traiano adiectam imperio significatis; at Aurelius Victor iamdiu à Claudio. LIPS. A Claudio? nemo hoc dixit, nec potest. AVD. Imò verba Victoris sunt: *Retenti fines, seu dati, imperio Romano, per Orientem Mesopotamia; Rhenus Danubiusque ad Septentrionem; & à meridie Mauri accessêre prouinciis*. LIPS. Hoc eo sensu, vt ipsa Mesopotamia finis esset, non vt in finibus contineretur. Eousque, inquam, productum imperium, non & vltrà ipsam. Ea mens Victoris; aut si alia, est error. Et habes ecce in istis finibus, quid? per Indicem, si placet, videamus, & per singulas orbis partes.

IN ASIA:		IN AFRICA:
Colchidem,	*Armeniam,*	*Ægyptum,*
Iberiam,	*Syriam,*	*Cyrenaïcam,*
Albaniam,	*Arabiam,*	*Marmaricam,*
Pontum,	*Palæstinam,*	*Gætuliam,*

Bospho-

Bosphorum,	*Ciliciam,*	*Africam propriam,*
Cappadociam,	*Pamphiliam,*	*Numidiam,*
Galatiam,	*Lydiam, &*	*Mauretaniam,*
Bithyniam,	*Asiam totam minorem.*	*Aliasque* minores aut ignotiores.

IN EVROPA

Italiam,	*Macedoniam,*
Hispanias,	*Epirum,*
Gallias,	*Græciam,*
Inalpinos,	*Thraciam,*
Rhætiam,	*Mæsiam,*
Noricum,	*Daciam,*
Illyricum,	*Pannoniam.*

Habes hîc, dico, optima terrarum, latissima terrarum: & magnam tamen partem consultò omisi, quidquid *Insularum* mari ambitur. Eæ quàm multæ, & magnæ quædam, in toto illo mari mediterraneo fuerunt, à Columnis Herculis, ad Pontum vsque? profectò, quæ vel decimam partem pænè prouinciarum terrestrium æquent, si *Britannias* in exteriore mari (vt debes) adiungas. Pulchra autem ista facies, & non nisi à Prouidentiâ sic ordinata & ornata: quam mecum vide. Vtrimque ad hoc mare mediterraneum Prouinciç se porrigunt & extendunt; ipsum in medio, tot partibus & insulis distinctum, quasi via & limes est, per quem commerciis iungantur. Nec aliud mihi pulchrius commodiusque videtur in hoc imperio, quàm iste velut in medio corpore baltheus, bullis insularum interstinctus: qui & diuidit simul, & constringit. Dabis mihi aliud tale, & tantum? non dabis. AVD. Imò Lipsi, *Turcicum,* & Regis quoque nostri *Hispanicum* imperium, haud longè absunt. LIPS. De Turcico, fatendum est, in Asiâ & Africâ latè se extendisse: sed in validissimâ Europâ nostrâ quid habet, aut non habet? Certè vel sola Italia, Hispania, Gallia iunctæ, opibus viribusque pares sint, aut superent illum hostem. O si Deus daret! adeò nec prouinciæ illæ Orientales, pro opibus & frequentiâ priscâ, sunt, & nostræ istæ, florem nunc habent & vigorem. Quid de Germaniâ dicam? illa olim horrida & rerum inops, quàm artibus, opidis,

copiisque exculta est, & abundat? AVD. Mirificè. & hæc tamen Imperio tuo etiam deest. LIPS. Non sic, vt opinare. Nam si terminos meos cogitas, videbis ad Danubium vsque, *Ratias, Noricum, Carnos, Pannones* inclusos: & parte alterâ ad Rhenum, *Heluetios, Rauracos, Argentoratenses, Nemetes, Vangionas, Treuiros, Vbios, Menapios, Batauos*, ad Oceanum ipsum. Quæ pleraque omnia Germaniæ hodiernæ nomen, & linguam, & leges etiam, habent: at detracta, vides quàm eam arctent, & pulcherrimis membris spoliatam relinquant. Certum autem, hæc postrema omnia, cis Rhenum, Galliæ fuisse olim accensa. Sed de *Hispanico* imperio quod aiebas, id sanè, spatia terrarum si consideras, præsertim in Nouo illo orbe & insulis, Romanum longè vel superat: sed iunctio & deuinctio prouinciarum, viri & copiæ, quàm deficiunt & delinquunt? Nunc quidem. nam posteà quid futurum sit, nescio: florebunt, crescent fortasse. & sensum meum tibi dicam? Nescio quo Prouidentiæ decreto, res & vigor ab Oriente (considera, si voles) in Occasum eunt.

CAP. IIII.

De copiis & præsidiis sparsim circa limites, itemque in ipsâ vrbe.

ISTI Fines igitur Romani & quidem mari, amnibus, montibus clausi ac muniti, sed Milite & *Copiis* multo magis. Nam Romanus mos & institutio, duplici viâ prouincias munire, *Copiis* & *Coloniis*: de quibus vtrisque breuiter dicendum. *Copias* intelligo, perpetuum militem, qui ad tutelam imperij, ex instituto Augusti, fuit. Triplices eas reperio, *Prouinciales, Vrbanas, Classicas*: illas maximas, alteras satis validas, & tertias vtiles atque opportunas. Omnia hæc ab Augusto; qui sapienter pleraque in nouo imperio aut instituit, aut restituit, vt res visæ postulare. Hoc autem inter noua: & in laudibus Augusti iam mortui Tacitus ponit, *Legiones, prouincias, classes, cuncta inter se connexa.* Narrat & Suetonius: *Ex militaribus copiis, legiones & auxilia prouinciatim distributa.* Sed benè Tacitus, *cuncta connexa:* nam ita ordo & dispositio fuit, vt limitanea loca militem haberent, interiora vix haberent: & essent, vt in magnâ vrbe, circa mœnia dispositi & vallum. Cohærebant autem prouinciæ; ideoque & legiones, per cohortes suas & alas sparsæ, &

1. Annal.

inter

inter se vicinæ. AVD. Sed non igitur Arces in locis interioribus saltem erant, si non legiones? LIPS. Apage à Romano hoc more. nusquam in iis præsidium aut spes posita Martiali huic populo, sed in milite tantùm & armis. Et sanè de Arcibus variè disputari potest: sed non tempestiuè in hoc loco. pergamus. Miles igitur ad Limites, vbi minimo oneri subditis, maximo vsui in hostes esset. Quantus? sub Augusto & Tiberio *vigintiquinque* legiones fuerunt, ex Dione & Tacito: quin posteà tamen auxerint, vix dubito, & sub Traiano atque Hadriano certum fuisse *triginta*, aut & suprà. Columella, in quâ legionum nomina, tum & alia quædam hoc euincunt: diximusque aliquid in *Analectis Militiæ Romanæ*, illîc, si lubet, videndum. Hæ legiones, Augusti & Tiberij æuo, sic dispositæ:

In Hispaniâ, legiones III.	*In Syriâ ad Euphratem*, IIII.
In Galliâ ad Rhenum, VIII.	*In Mœsiâ ad Danubium*, II.
In Africâ, II.	*In Pannoniâ ad Danubium*, II.
In Ægypto, II.	*In Dalmatiâ*, II.

Sed mutabant interdum, quod Tacitus in IIII. Annalium notat, & ob caussas huc atque illuc ibant, aut sedebant. Quædam autem legiones & in opidis erant, etsi pleræque in castris: sed in opidis dico, quæ valida aut magna, & ideò motui aut rebellioni opportuna. Talis *Alexandria* in Ægypto: de quâ Strabo. *Sunt tres in Ægypto legiones. quarum vna in vrbe collocata est, aliæ per regionem. Præter has, sunt & nouem cohortes Romanorum, tres in vrbe item, tres in Æthiopiæ finibus ad Syenen, præsidium locis; tres in aliis partibus. Sunt & alæ equitum tres.* Simile de Beryto Syriæ, idem Strabo: *Hæc euersa fuit à Tryphone, instaurata & suscitata à Romanis, duas legiones suscipiens, quas Agrippa ibi collocauit.* Caussa fuit, sedes item vrbis ad ipsum mare, & locorum eorum claustrum. Ita à tergo aliæ legiones Syriam defendebant aut premebant, hæc sita in fronte. In Hispaniâ, vt idem Strabo, Bætica quæ populi erat, milite vacabat: reliqua Hispania habebat. Similia adnotare plura possim, & caussas dare aut tangere: sed diffusione nō gaudeo, vbi res non poscit. Hoc magis è primis illis Strabonis obseruo, *socias etiam cohortes aliasque* fuisse, pręter ipsas Legiones: & vt illîc vides, numero satis grādi. Enimuerò *nouē illæ cohortes* (sociales fuisse dico, etsi ipse *Romanas* appel-

appellat: sed hoc ideò, quia militabant sub Romanis signis) pænè legiones tres æquarunt, nec minores eas *millenariis* fuisse opinamur. Tacitus id quoque dixit: *apud idonea prouinciarum, socias triremes, & alas, auxiliaque cohortium, nec multo secus in iis virium fuisse: sed persequi*, inquit, *incertum fuit, cùm ex vsu temporis, huc illuc mearent, gliscerent numero, & aliquando minuerentur*. Ecce disertim, *haud secus*, id est, non minus in iis virium fuisse, quàm in legionibus ipsis: imò plus interdum, idem ostendit. vbi le-
III. hist. gionis *Decimæquartæ auxilia, octo cohortes Batauorum* facit. Atque alibi, in minoribus prouinciis, solæ cohortes aut alæ fuerunt, vt in Rætiâ, Iudæâ, talibus, & quæ Procuratoribus regebantur. Interdum & in opidis interioribus, ad coërcendum: vt Lugduni in Galliâ, Tacitus *cohortem* XVIII^um^ locat, idem Foroiulij *Ligurum cohortem, vetus loci auxilium*. Et tale alibi. Huc equidem Iosephi verba referam, alioqui paraloga, non solùm paradoxa: apud quem Agrippa ad Iudæos loquens adserit, Galliam illam tam validam, tam latam, *mille ducentis militibus in officio contineri*. Profectò octo legiones totæ fuerunt, sed quia istæ in extremâ Galliâ, ipse copias modò numerat, quæ introrsus in eâ essent. Hæc ita sub Augusto: vt tamen tetigi, creuerunt. & primùm Claudius Imp. Britanniâ domitâ, legiones in eâ *tres* locauit, manseruntque. Tum Vespasianus *duas* etiam in Cappadociâ: & Traianus deinde in Daciâ *duas*. Istæ *Prouinciales* copiæ: *Vrbanæ* fuerunt, quæ sedem Romæ & in ipsâ dominâ vrbe habuerunt. Quo fine? duplici, vt Principem in eâ tuerentur, & vt ipsam vrbem. Principis custodiæ triplex miles fuit, *Prætoriani, Euocati, Bataui*. Primi in *nouem* cohortes diuisi ab Augusto, flos militum, fide, robore, & gente. Exemplum instituti huius fuit, à Prætoriis cohortibus in exercitu, quæ circa ipsum Imperatorem, & ad eius tutelam erant. Augustus in bellis ciuilibus plures habuit, & victor quoque retinuit in pace, contra motus subitos, & ad plebem Romamque coërcendam. Nam fuêre *nouem millia* militum, non robore solùm, vt dixi, sed stirpe
Lib. IIII. Annal. & domo eximij: nec capti nisi ex *Etruriâ, Vmbriâ, Latio, & Coloniis antiquis*, quod Tacitus ita etiam notauit. Gloriabantur igitur hoc sanguine: & ideò Otho iis blandiens, & in concione
Tac. I. Hist. alloquens, *Italiæ*, inquit, *alumni, & Romana verè iuuentus*. Nam legioni-

legionibus aliis, exteri iam & ciuitate donati, crebri miſcebantur. *Nouem* dixi fuiſſe: idq́ue apertè Tacitus: at Dio *decem* ſcribit. Lib. LV. Nam ita in rebus Auguſti: *οἱ σωματοφύλακες μύριοι ὄντες, καὶ δεκαχῆ τεταγμένοι: Cuſtodes corporis Auguſti* (Prætoriani) *decem mille erant, atque ij in decem partes*, ſiue cohortes *diuiſi*. Hæc diſſonant: & fallitur Dio? an pro ſuo æuo dicit? Illud poteſt, hoc vix poteſt: quia eius æuo (vixit, ſub Alexandro Seuero, & prioribus) iam plures denis illis erant. Exemplum à Vitellio, qui primus, opinor, auxit. Tacitus de eo, Romam ingreſſo: *Confuſus prauitate, vel ambitu, ordo militiæ. Sedecim Prætoriæ, quattuor Vrbanæ cohortes ſcribebantur, quis* SINGVLA MILLIA *ineſſent*. II. Hiſt. Sed an ille tamen primus? an non Claudius Imp. anteà fecerat? Lapis vetus (quid contra eum dixerim?) affirmat: C. GAVIO. L. F. STEL. SILVANO TRIB. COH. II. VIGILVM. TRIB. COH. XIII. VRB. TRIB. COH. XII. PRAETOR. DONIS. DONATO. A. DIVO. CLAVDIO. BELLO. BRITANNICO. En, ille verò ſub Claudio vixit, & *donis ab eo donatus* in Britanniâ: & tamen *Tribunus* ſcribitur *Duodecimæ Prætoriæ cohortis*. Sculptor errat? ſed idem eſt in *Vrbanis*, vbi *Decimatertia* nominatur. Quid? an hic Gauius potiùs, iuuenis Britannico bello interfuit, & tum ſenior ſub Vitellio militauit? Omnino dixerim: nec tempora refragantur, potuitq́ue vel ſub illo, aut ſtatim ab illo, Tribunatus hos geſſiſſe. Nam eam auctionem dixerit aliquis manſiſſe: argumento eorumdem lapidum, in quibus crebrò, grandiore numero, ſic legas. Iſtis *Caſtra Prætoria* fuêre, ad Portam Viminalem: vt arctiùs, & in diſciplinâ haberentur, ſecreti à ciuibus & vrbe. Sed *Euocatos* iam addo: de quibus Tacitus, atque alij, ſilent (quod equidem obſeruauerim) at non Dio Caſſius, qui adiungit apertè. *Euocatis*, inquit, *Auguſtus vti iam cœperat in Antonium olim, eosque & poſteà ſeruauit. Sunt autem hodieque propria quædam & ſeparata manus, & vites ferunt, inſtar Centurionum.* Lib. LV. Hoc ille, vbi ex profeſſo de cuſtodiâ Principis ſcribit. Facere huc videtur, quod Suetonius in Galbâ notat, *dilegiſſe eum equeſtris ordinis iuuenes, qui manente aureorum anulorum vſu*, EVOCATI *appellarentur, excubiaſque circa cubiculum ſuum, vice militum, agerent*. Inſtituiſſe hoc eum planè dixeris, exemplo cuſtodiæ Principalis, quem Principem ſcilicet nunc agebat: etſi non veteranos quoſ-

dam milites, sed Equites ipse elegit. An non ibidem & munus istorum Euocatorum expressum? nempe vt *circa cubiculum Principis excubias agerent*? ego omnino opinor: etsi valdè miror, nusquam (nec occasio defuit in vrbanis illis motibus, aut Principum cædibus) nusquam, inquam, à Tacito vel Suetonio, vel ipso Dione alibi, nominatos. Tamen quod in lapidibus crebrò legitur, EVOKATVS AVGVSTI, me iudice haud aliò est referendum. Tertij sunt *Bataui*, equites pediteśque. Dio Cassius: *Sunt & exteri Equites selecti, quibus Batauorum nomen est, iique equitandi peritißimi*. AVD. Da veniam, interpello te: Bataui equites? hoc est simile, ac si dicam Venetos equites esse. Et Bataui sanè nostri, aliis illis equis veliuolis & ligneis, per Neptuni æquor optimè discurrunt: hos terrestres, parcè aut parum dextrè tractant. LIPS. Vetera loquimur: gens ea tunc Martem potiùs, quàm Mercurium colebat. Et quæ gloria * vicinis illorum in equite nostrâ etiam memoriâ fuit: ea ipsis olim. Credo autem intellegi tunc quoque superiores illos Batauos maximè, qui Geldriæ nunc accensentur: nam inferi & ad mare, nec ipsi, nec regio eorum equis satis facti, aut apti. Sed Bataui igitur boni Equites: fuêre & Pedites, etsi Dio silet. Tacitus alijque dicent, qui tamen hos modò Batauos, modò Germanos appellant: sed dixeris Dionis æuo Pedites non fuisse. Caussa, quia Galba *Germanorum cohortem, institutam iam olim à Cæsaribus, ad custodiam corporis, & multis experimentis fidissimam dissoluit, ac sine vllis commodis remisit in patriam*: quod Suetonius in eo scribit. Dicit *Cohortem*: ergo pedites fuêre: & addit ab ipso solutam militiâ ac dimissam, nec posteà fortasse restitutam. Non reperio quidem vltrà nominari: & in Notitiâ imperij, dumtaxat *Bataui equites, Seniores Iunioresque*. Vtraque autem hæc manus quanta fuerit, & Dio ignorare se fatetur: *Batauorum*, inquit, *numerum, sicut nec Euocatorum, satis certò possim dicere*: quid ergo nos conemur? Puto tamen Batauos haud minùs duabus alis plenioribus fuisse, & vt minimùm *mille Equites*: Pedites etiam olim ad *mille*. Euocati autem, ij quoque cohors vna millenaria sunto. Alter nunc miles in vrbe, & pro vrbe, duplex est: *Vrbanæ, & Vigilum cohortes*. De prioribus Tacitus: *Quamquam insideret vrbem proprius miles, tres vrbanæ cohortes*; & mox ostendit eam quoque lectam, & non

* Menapiis & Geldris.

IIII. Ann.

& non nisi Italam manum fuisse. Sed *tres* ipse dicit, Dio in Augusti dispositione, *quattuor.* οἱ τῆς πόλεως φρουροὶ, inquit, ἑξακισχίλιοι, καὶ τετραχῇ νενεμημένοι: *Vrbis custodes sex millia, & in quattuor partes diuisi.* Miror & hîc dissensum, nec concilio. Si tamen numerus tantus; vides grandes istas Cohortes fuisse, atque etiam supra Prætorianas. In Taciti antè verbis, de Vitellio, notare potuisti, ab eo denique factas *quattuor vrbanas cohortes*, sed quæ non nisi *singula millia* haberent: vnde igitur tantas sub Augusto? Intricata hæc fateri oportet, & mihi pænè libido in Tacito ibi legendi, *quattuordecim vrbanæ cohortes.* Cùm enim tam largiter Prætorij militem auxerit, cur non pariter & Vrbis? Vnica ista cohors adiecta, in paruo sit: & facit validè, quòd lapides ab illo æuo, grandiorem hunc numerum suadent. In illo superiùs recitato erat, TRIB. COH. XIII. VRB. & in alio sub Antonino Imp: C. CESTIO. C. F. STEL. SABINO. TRIB. COH. XIII. VRB. DONAT. AB. IMP. ANTONINO. AVG. HASTA. PVRA. Pluribus etiam lapidibus hi tales numeri in vtrisque cohortibus, sed nomina Imperatorum aut æui certa indicia, nō semper adiecta. Hic ipse Antoninus quis fuit? fortasse *Caracalla* Seueri filius: atque ita minùs miror, quoniam in Herodiano Seuerus gloriatur & loquitur, vbi filios ad concordiam hortatur: *Posse eos securè agere,* Lib. III. *si velint, pecuniâ multâ à se paratâ,* τῆς τε ἐν ῥώμῃ δυνάμεως αὐτῆς τετραπλασιασθείσης, καὶ στρατοπέδου τοσούτου πρὸ τῆς πόλεως ἱδρυθέντος, ὡς μηδεμίαν εἶναι δύναμιν ἔξωθεν ἐχέγγυον μηδ' ἀντίπαλον, πλήθει στρατοῦ, μήτε μεγέθει σωμάτων, μήτε χρημάτων περιουσίᾳ: *& copiis iis quæ Romæ sunt* IN QVADRVPLVM *auctis, tantoque exercitu ad Vrbem sedente, vt nulla externa vis par esse ei poßit, siue* MVLTITVDINEM *spectes, siue corporum magnitudinem, siue cultum & abundantiam.* Hanc mutationem & augmentum facta à Seuero, cùm Iuliani Prætorianos circumuênit, & armis exuit, probabile est; & in eorum locum Illyricanos grandi numero factos. Verba quidem Herodiani clara sunt, & sic mansisse ad Constantinum videntur: qui fauentes Maxentio sustulit, nec alios ordinauit. AVD. At enim si in quadruplum ita auxit Seuerus, & Vitellius iam tot Cohortes fecerat: quid dicemus? oportuit vel suprà LX. cohortes fuisse. LIPS. Benè oppugnas: & iam de Vitellij dubitare incipio, an dicam mansisse. Illud teneamus tamen, haud dubiè

auxiſſe valdè Seuerum, cùm Herodianus diſertè ſcribat, *cuicumque vi externas parem aut ſuperiorem hanc internam & vrbanam fuiſſe.* Sed redeo ad *Vrbanas* meas cohortes: quarum officium præcipuum, tueri vrbem. id eſt, motus aut turbas plebis coërcere; noctu circum templa, fora, baſilicas excubare; ſtationes agere contra graſſatores aut ſicarios; itemque Præfecto vrbis (qui caput iis erat) apparêre. Itaque & extra vrbem interdum puto diſpoſitos, cùm eius Iuriſdictio ad centeſimum lapidem porrigeretur. Quod autem Præfectus caput, in Tacito clarè

III. Hiſt. ſcriptum, de Flauio Sabino, qui tunc in eo munere: *Eſſe illi* PROPRIVM *militem cohortium vrbanarum: nec defuturas Vigilum cohortes.* Quas nunc adiungo (*Vigilum* dico:) & moneo eas quoque ab Auguſto eſſe. Nam is cùm crebra incendia in magnâ illâ & frequenti vrbe videret; remedium quæſiuit firmum & perpetuum, militemque ex libertinis collegit, & in ſeptem cohortes digeſſit. Id factum anno vrbis DCCLIX. Et quanquam præcipuus hic finis & inſtituendi cauſſa fuit, tamen ſeruiiſſe etiam tutelæ vrbis, & contra nocturnos fures aut graſſatores, non eſt ambigendum. Minùs lecta hæc manus fuit, & miniſterio potiùs quàm militiæ facta: tamen vt regi meliùs iuberiq; poſſent, digeſti in Cohortes, & Centuriones Tribunoſq; ſuos accepêre.

CAPVT V.

De copiis in mari, aut fluminibus; de Claſſibus variis, earumque ſedibus.

TERRESTRI milite ſatis limites, & vitalia imperij, id eſt Romam ipſam, muniuimus: nunc & maritimo, ſiue fluuiatili etiam, muniamus. Nam cùm mare medium per totum illud imperium iret, vt diximus; cùm etiam flumina magna clauderent vel ambirent; vtile cenſuerunt, *Claſſes* perpetuas in vtraûis parte eſſe, quæ & piratas cohiberent, & hoſtes excluderent, & ſuis etiam tranſitum aut tranſuectionem, cùm opus eſſet, ſtatim darent. Prudens & pulchra inuentio: fueruntque *Claſſes in ipſo mari* quattuor; in *Fluminibus* tres, niſi fallor. Videbimus ordine, & quod occurret, dicemus. Primæ duæ maiores ſe offerunt, & *Prætoriæ* dictæ, *Miſenenſis* & *Rauennas.* Quare

Præto-

Prætoriæ?(ſæpe enim ita in lapidibus:)opinor dignitatis cauſſâ,& quia inter minores alias,vt Prætoria aliqua nauis,eminerent.Nam Præfectus ſanè earum non fuit Prætor.Hoc quoque ab Auguſto inſtitutum,notante Suetonio : *Claſſem Miſeni, & alteram Rauennæ,ad tutelam ſuperi & inferi maris collocauit*.Et Tacitus de iiſdem: *Italiam vtroque mari duæ claſſes, Miſenum apud & Rauennam,præſidebant*, Sed diſtinctiſſimè Vegetius,qui numerum & plura aperit,his verbis:*Apud Miſenum & Rauennam*,SINGVLAE LEGIONES *cum claſsibus ſtabant, ne longiùs à tutelâ vrbis abſcederent,& cùm ratio poſtulaſſet,ſine morâ,ſine circuitu, ad omnes mundi partes peruenirent. Nam Miſenatium claßis, Galliam,Hiſpanias,Mauretaniam,Africam,Ægyptum,Sardiniam,atque Siciliam,habebat in proximo: claßis autem Rauennatium, Epiron, Macedoniam, Achaiam,Propontidem,Pontum,Orientem,Cretam,Cyprum,petere directâ nauigatione conſueuerat.* Ait *ſingulas legiones* in ſingulis fuiſſe: pro more ſui æui,aut parùm conſpectè, locutus. Non enim Legiones propriè erant,ſed dumtaxat *Cohortes*, eæque *decem*, & Tribunos ſuos ſiue *Chiliarchos* (à numero cui præerant) habebant, itemque Centuriones. Enimuerò Tacitus non ſemel oſtendit,Claſſiarios militiam legionariam,vt honeſtiorem petiiſſe: & aliquando impetraſſe: non ergo habebant. Quomodo autem?exteri plerique,& nec ciues erant. Tacitus de claſſe Rauennate: *Ambiguos militum animos, quòd magna pars Dalmatæ Pannoniique erant*. Et in Tabulâ,quæ Venetiis adſeruatur: HADRIANVS. IMP. IIS. QVI. MILITAVERANT. IN. CLASSE. PRAETORIA. MISENENSI. SEX. ET. VIGINTI. STIPENDIIS. EMERITIS. DIMISSIS. HONESTA. MISSIONE. IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE. EORVM. CIVITATEM. DEDIT. Si dedit,non antè habebant.Clara & vera hæc ſunt,ac naualis militia, vilis ſemper & vilium,apud Romanos. De Miſeni igitur claſſe, liquet apud Miſenum, pulcherrimo ſinu, eam ſtetiſſe. Virgilius doctè indicauit, cùm Miſenum illîc ſepelit Æneas,

Imponit ſuaque arma viro,remumque tubamque.

Nam & *Remum* & *Tubam* dat,præſignificans locum hunc futurum vbi & Remiges & Milites in claſſe eſſent: Milites, quos Tuba notat. Etſi autem naues ibi & claſſis,tamen Caſtra etiam in terrâ & ad portum ipſum fuiſſe, commoditas eorum exigit, & la-

IIII.Ann.

Lib.IIII.

& lapides qui sæpe effodiuntur, dicunt. Inter eos isti:

D. M.	D. M.
C. IVLIO. QVARTO	TI. PETRONI. CELERIS
VET. EX. PR. N. GALLO.	NAT. ALEX. EX. III. ISIDE

D. M.
C. SENIO. SEVERO. MANIPLARIO
EX. III. FIDE. NATIONE. BESSVS.

Notę breuiores in iis, hoc volunt: *Veterano ex Prætoriâ naue Gallo.* item: *Natione Alexandrino, ex tertiâ Iside.* iterumque: *Ex tertiâ Fide. Gallus* autem, *Isis, Fides*, nomina nauium sunt, ab imagine aut tutelâ. In his item portibus, præter Castra, *Pharos* siue Turres quasdam ad prælucendum noctu fuisse, Plinius mihi suggerit: ille Plinius, qui ipse fuit classis Misenatium Præfectus. Lib. XXXVI. cap. XII. *Vsus Phari, nocturno nauium cursui ignes ostendere, ad prænuncianda vada, portusve introitum: sicuti compluribus iam locis flagrant, vt Puteolis, & Rauennæ.* Pharus Puteolana, ad hanc Misenensem fuit. At verò altera, sicut & ipsa Classis, *Rauennæ.* Notum & nobile etiam opidum, ob sedem ibi posteà regni Gothorum. Et ipsam, & Classem autem, Iornandes optimè notificat, ex Dione: *A meridie*, inquit, *Padus, qui & Eridanus, ab Augusto Imp. altissimâ fossâ demissus: qui septimâ sui aluei parte mediam influit ciuitatem: ad ostia sua amœnissimum* PORTVM *habens, qui* CLASSEM *ducentarum quinquaginta nauium, Dione referente, tutissimâ dudum credebatur recipere statione. Qui nunc, vt Fabius ait, quod aliquando portus fuerat, spatiosissimos hortos ostendit, arboribus plenos, verùm de quibus pendeant non vela, sed poma.* In fronte verborum vides, Augustum aptasse locum & portum, fossâ percussâ: in medio, Dionem auctorem, de nauibus CCL. quæ illic caperent. Sed vbi hoc Dio? nusquam in libris qui nunc sunt, sed dixit (opinor) in Vitellij rebus, vbi multa mentio classis Rauennatis, ob transfugium eius & turbas, quas & in Tacito habes. In vltimo ostendit, esse desiisse & portum & classem. Atque hæ duæ sunt *Maiores* illæ classes *maritimæ*: sequuntur duæ *Minores*. prior in Galliâ, coloniâ & portu *Foroiuliensi*: tum ad ipsam IIII. Ann. Galliam, tum ad Hispanię illam oram tuendam. Tacitus de eâ, eiusque auctore: *Galliæ proximum Litus* ROSTRATAE *naues præsidebant, quas Actiaticâ victoriâ captas Augustus in opidum* FOROIV-

LIENSE

LIENSE *miserat*, VALIDO *cum remige.* Habes Augustum auctorem, habes *Rostratas* & bellicas, itemque *Validum remigium.* Satis ergo & grandis, & instructa ea classis: cuius idem Tacitus in rebus belloque Othonis cum Vitellio meminit. Est autem hoc *Forum Iulij* in Galliâ Narbonensi, loco quem Strabo designat: *Nauale*, inquit, *Cæsaris Augusti, quod Forum Iulium vocant. Situm est inter Olbiam & Antipolun, abestque Massiliâ stadiis circiter sexcentis.* Notat *nauale* siue receptaculum classis esse: ideoque & à Plinio ipsa vrbs *Classica* dicta, itemque *Colonia Octauanorum*, quòd octaua legio eò deducta. Altera minor in ipso *Ponto:* id est, in capite & fonte mediterrei maris. De eâ Tacitus capiendus: *Mucianus classem è Ponto Byzantium adigi iussit.* Ergo statio ei suprà Byzantium fuit: sed vbi, ignoro. Numerum eius è Iosepho possum dare: *Pontica*, inquit, *omnes gentes tribus millibus militum subduntur, & QVADRAGINTA naues longæ (rostratæ) illud asperum & innauigabile pelagus tutum pacatumque præstant.* An non & tertia etiam Ostiæ? Suetonius suggerere videatur in Vespasiano: *Classiarios qui ab Ostiâ & Puteolis Romam per vices pedibus commeant.* Nam Classiarios Ostiæ ponit: & fortasse Claudius instituit, portu eo instructo. Sed certum non habeo: & potuit esse ibi pars è classe Misenensi. Potest & sensus esse, vt Puteolis Ostiam nauibus venerint, inde pedibus Romam ad res celeriter nunciandas. Transeo ad *Classes fluminum:* & prima est in Rheno. de quâ Panegyricus: *Cùm totus* ARMATIS NAVIBVS *Rhenus instructus sit.* Ait *totum Rhenum:* ergo diuisam per partes censeo, vt & militem ipsum terrestrem. Florus ostendit, Bonnæ & Geldubæ (si proba modò lectio) fuisse, ex instituto Drusi: *Bonnam & Geldubam pontibus iunxit,* CLASSIBVSQVE FIRMAVIT. Ergo ibi pars, pars & certò ad exitum fluuij, vbi *Pharus* olim, quam nunc *Arcem Britannicam* vocant. Hanc opinor esse, quam *Classem Britannicam* Tacitus in bello cum Ciuili appellat: quia & in Britanniam ea commeabat. Sed tota classis communiter *Germanica* dicta: & sic in eodem Tacito leges, *Iulium Burdonem, Germanicæ classis Præfectum.* Hæc partitio classium Taciti loca aperiet, aut conciliabit, quæ pugnaturire inter se videntur. vt cùm scripsit, *Vniuersam quattuor & viginti nauium classem transfugisse* (ad Ciuilem) *aut captam esse.* An igitur *vniuersa* ea, non nisi tot nauium?

[Margin notes: III. Hist. — Lib. II. Excid. — V. Hist.]

nauium? Imò postea iterum facit Cerialem nauibus pugnasse, etsi *numero imparem, sed magnitudine earum potiorem*. Atqui struere tam citò non potuit: sed nempe ex aliâ parte, atque adeò grandiores triremium, quæ ad Oceanum & Pharum, sumpsit. De his nauibus Hegesippus ex Iosepho ita scribit: *Rhenus itaque iam non Germanorum copiis repletur, sed Romanorum liburnis, quæ pererrantes* TOT VSQVE AD MARE *bicornis amnis fluenta, quondam liberas gentes seruitio premunt*. Legendum autem illîc, *Copulis Germanorum*: estque nauium minorum genus, quod ipsi Germani sic à * vinciendo & ligando dicebant. Dicit earum loco *Liburnas* iam rostratasque Romanorum esse: credo, biremes. quas & *pererrasse* totum amnem identidem scribit: & an ideò *Lusorias* dictas? Vox crebra in Ammiano, Vegetio, aliisque. Altera classis Fluuiatilis, in *Danubio*. de quâ Tacitus: *Vannius funditur prœlio, & ad classem in Danubio operientem perfugit*. Nominantur & Vegetio *Lusoriæ*, *queis in Danubio* COTTIDIANIS *vtuntur* EXCVBIIS. In Codice Theodosiano titulus, *De Lusoriis Danubij*. In Nouellâ quadam: *Castrorum quinetiam ipsis, luxuriarumque curam mandamus*: legendum, *Lusoriarumque*. Credo & tertiam fluuiatilem in *Euphrate* fuisse: quídni in magno flumine, & contra Parthos? Ammiani aliquot loca suadent, etsi non cogunt: nec alibi certò legi. Habes totam munitionem imperij, terrâ marique: an non validam, vtilem, opportunam? sed & adspectu aut cogitatu pulchram, cùm imaginem proponis (Aristide delineante) *magnæ vrbis, cuius fossæ, flumina essent; turres & propugnacula, militaria in finibus castra aut castella; ipsa mœnia, non è latere vllo aut lapide, sed ære ac ferro tot prætendentium legionum*. AVD. Mehercules delector, & cogitatione peragro ac iungo, quæ locis situque diuisa. Sed ipsam summam totius præsidij cur non expressisti? LIPS. Facile est, & per te possis: quantum quidem certus partium dictarum est numerus. Vbi non, diuinetur. Aio igitur in prouinciis copias non minùs fuisse, *Legionum, Cohortium, Alarum, ducentis quinquaginta millibus*, aut circà: & sic, vt legiones nec plenissimas, sed IIII. millium accipiamus. In Vrbe, ponere liceat in vniuersum ad XXVI. millia militum: & post Seuerum, vel ad *sexagena*. In classibus omnibus, haud minùs *centum millibus* militum remigumque. Ita fiant

* Koppelen.

XII. Annal.

ſiant in vniuerſum, ſupra *quadringenta millia* ordinariorum: etſi Agathias Hiſtoricus plures etiam, & largiter, fuiſſe aſſeueret. Nam de Iuſtiniani æuo loquens, *negat copias Romanorum tantas, quantas* OLIM *eſſe: nec iam ſufficere tutelæ imperij, contra hoſtes. Cùm enim*, inquit, *ad* SEXCENTA QVADRAGINTAQVINQVE MILLIA *militum vniuerſas eas colligere oporteret; vix tunc in centum quinquaginta millibus conſiſtebant*. Hæc ille ſcriptor, & credo vera atque explorata (cùm tam curioſè numeret) attuliſſe. Oportuit igitur Auxiliares copias grandes fuiſſe. AVD. Imò an non legiones fortaſſe plures faciendæ ſunt, & vel ad XLIIII. ordinariæ ſub Auguſto ac deinceps locandæ? Hoc enim & Oroſius & Appianus dicere videntur: & vir doctiſſimus ita affirmat. LIPS. Errat ille vir doctiſſimus: nec aliter ſub Auguſto fuit, ac dixi. De Oroſio & Appiano, hoc ſaltem dicunt, Sexto *Pompeio in Siliciâ victo* XLIIII. *legiones, iunctis omnibus copiis* (& Lepidi nempe, & Sexti, & ipſius) *in vniuerſum, Auguſtum habuiſſe*: ſed hoc non addunt, & *ſeruaſſe*. Ille verò non ſeruauit, ſed ſparſit, & in *Colonias* miſit, de quibus ordo & hæc admonitio ſuadent iam dici.

CAPVT VI.

De Coloniis, & modus fructusque deducendi.

PRAEMISI verò, Præſidia militum in longinquis limitaneisque locis fuiſſe, pauca aut nulla in prouinciis mediis: imò plerque earum ſine milite aut armis vllis. Quid ergo tuebatur interiora, & quieta præſtabat? *Coloniarum* deductio, optimo & ſapientiſſimo Romuli inuento. Nam ad illum conſenſu referunt. qui victis finitimis opidis aut gentibus, partem earum ſolitus in vrbem & ad ſe traducere; partem illîc relinquere, ſed ſic vt Romanos ſuos miſceret, cuſtodiam & regimen, nequid mouerent. Eos ita miſſos, *Colonos* appellauerunt, *& ab agrorum nouæ dedicatione culturæ* (ait Hyginus) *ipſas Colonias appellauerunt*. Ratio & modus erat, vt agri diuiderentur viritim: idque à *Triumuiris*, quos graues & prudentes viros huic rei legere ſolebant: qui & ſedes, agroſque, & ipſum opidum (ſi condendum eſſet) diſponebant, & iura ac formam nouæ quaſi reip. dabant. Sic tamen, vt omnia Romam & vrbem matrem referrent. ipſis

quoque locis, Fora, Capitolia, Templa, Curiæ pro illâ imagine essent; & in gubernatione, *Duumuiri* plerisque coloniis, quasi duo Consules, *Ædiles* item, & *Decuriones* pro Senatu. Varia in hoc instituto vtilitas, quam licet percurramus. Prima, quòd alleuabatur vrbs ipsa princeps, & superfluam nimiamque multitudinem, vt sanguinem emittebat. Ita victus facilior, ita turba minor, & turbæ quoque, faciles oriri inter tam confertos. Sed & soboli magis vacabant libentiusq;, sic vacui: non aliter quàm arbores aut plantaria magis se diffundunt & propagant, vbi in arcto non stipantur. Altera vtilitas, ipsos hostes aut subditos tangit. Vbi enim Coloniæ sic collocatæ, loca frequentabantur, colebantur, poliebantur etiam, nouorum hospitum aduentu, & artium inuectu. Diuina Prouidentia hoc fine Græcos olim in Asiam, Europam hâc nostram, vsque in Hispaniam, per maritima loca misit & disposuit: vt rudes ferocesq; humanitate & elegantiâ percolerent, atque ad mitiora studia & mores transferrent. Quod idem Romani mox fecêre: & iis cultũ hunc omnem debet pulcherrimus Europæ tractus. Tertia vtilitas, quæ præcipuè in oculis Romulo & Romanis, Pręsidiũ in subiectos. Sparsa hæc tot opida, locis opportunis, & in iis Romanus sanguis: quid nisi tot arces & propugnacula erãt imperij Romani? Dicamus quidlibet: nihil tam validum, quàm talis aliqua deductio: & vbi ij qui agros in alieno accepêre, semper obligãtur aut tueri iura imperiumque donantium, aut pelli, si & ij pellantur. Atque hic primus, vt dixi, præcipuusque aspectus: accessère mox, valdè auctâ re Romanâ, duo alteri. Prior, vt plebem inopem & grauem sic exhaurirent: alter, vt militibus emeritis præmia largirentur. Nam ecce in tantâ vrbe, & crescente ciuium tenuiorũ numero, per tot manumissiones: quę ratio alendi aut subsistendi fuit, nisi vt emitterent? non aliter, quàm vbi aluearia plena, noua examina in alia & noua transfunduntur. Sic &, occulto Politico consilio, sentina & fex vrbis educebatur: purior meliorque pars asseruabatur. Iam verò in militibus pulchrum. & quis non libens in eam Militiam se impenderet, vbi & post eam tam magna & certa pręmia essent? Agri & sedes dabantur, regimen illîc & honores, pecunia etiam (nam sic Augustus instituit) ad instrumenta, iumenta, & siquid opus, coëmendum.

mendum. Ego verò dixerim, nec isto æuo Militiam satis bonam, fidam, facilemque futuram, nisi tali præmiorum ratione: nec difficile, cum magno bono publico, excogitare. Ista igitur deductio Coloniarum, & caussæ: in quibus tamen tyranni aut violenti aliquot ciues fraudē & iniuriam miscuerunt. vt Corn. Sulla, qui non, vt olim, agros ex hoste captos distribuit; sed in ipsâ Italiâ, quod sciebat milites appetere, sedes iis dedit. Quod fieri non potuit, nisi pacatis fidisq; populis, per summam iniuriam & scelus, expulsis. Appianus auctor est *vigintitres* legiones ab eo sic deductas, quæ facerent (si probè commemini) *centum viginti millia*, cum iis qui adiuncti. Simile & Cęsar Iulius, in pace & Consulatu fecit, qui agrum Campanum & Stellatem *viginti millibus* ciuium, coloniâ Capuam deductâ, diuisit. Idem iam Dictator, *in transmarinas colonias octoginta millia ciuiū distribuit*, Suetonio auctore: id est, in Carthaginem maximè & Corinthum. Quod noto, vt numerus videatur deductorum: qui sanè grandis fuit, siue è ciuibus togatis, siue è militibus veteranis. Augustum *centum viginti millia* deduxisse sub *quintum Cōsulatum* suum (bellis Ciuilibus iam finitis) lapis Ancyranus ostēdit: & posteà multa millia adiunxit. In solâ Italiâ *duodetriginta colonias* collocasse, Suetonius notauit. Iraque huius Principis plurimæ, & in toto orbe terrarum fuerunt: quod ipsa agnomina earum ostendunt. Denique paullatim tanta frequentia, vt negem regionem, imò vix regiunculā fuisse, in quâ Coloniæ aut Colonia non esset. Tot illis vinclis miramur orbem cōpeditum & adstrictum, in Romanâ ditione & imperio mansisse? Non ego: sed nec Velleij iudicium valdè probo, *inter perniciosissima Gracchi habentis, quòd extra Italiam colonias posuerit*. Equidem planissimè contrà sentio: & ad hunc coërcendi finem, aliter oportuit; aut nec imperium extra Italiam proferre. Timorem quē timet, ne qua Colonia potentior matre suâ fiat, sic longinqua: nullus est, & certè locum in Romano aliquo imperio nō habet. Sed nec Hispano: & prudentissimè eos censeo Nouum orbem coloniis implesse. Quarum alia atque alia genera tamen erant, & quædam *Romani*, aliæ *Latini*, quædam & *Italici* iuris. Reperio & *Patritias*, & *Equestres* agnominatas, haud dubiè, in quam digniores ciuium militúmve deducti. AVD. Sed de numero igitur, nihil certi

aut definiti habes? LIPS. In Italiâ solâ *centum quinquaginta* fuisse reperio; in Africâ, circiter *sexaginta*; in Hispaniis, ad *triginta*; paullo minùs in Galliis: & idem iudica de reliquo orbe. Difficile enim hæc adnumerare firmiter: cùm & aliqua legentem fallant, & non omnia hodie in libris legenda. Hoc Senecæ tibi

Ad Helu. Consolat. sufficerit: *Populus Romanus quot Colonias in* OMNES *prouincias misit?* VBICVMQVE VICIT *Romanus*, HABITAT. AVD. Quæro etiam, ecquid seriò probes hoc ius siue morem colonicum? LIPS. Dixi, & probo: atque adeò magnis Regibus adsuadeam imitari. AVD. Túne? in tam apertâ iniuriâ? nam certè aliena eripiebant, possidebant, posteris tradebant. LIPS. Quid tum? vtilitas publica magna, vt in aliis, exiguum hoc iniquum diluit, vel absorbet. Etsi cur iniquum? qui iniuriam intulit, iustè malum & pœnam habet. Coërcendi hoc modo sunt, & ne in posterum noxam noceant, refrænandi.

CAPVT VII.

Multitudo Romanorum, & ratio adsciscendi gentes, aut transferendi.

AVD. Sed mihi hîc admiratio & quæstio, Vnde Romanis ea copia, & sic assidua, vel Militû vel Colonorum? Nam cùm intueor & examino, examina habuisse hominum debuerunt, quæ vel conscriberent, aut transferrent. LIPS. Haud de nihilo petis, & satisfaciam: scito. Romanos primùm pauculos fuisse, & cùm Romulus militiam & remp. ordinauit, vix ad *millia terna* peditum (alij *bina millia* volunt) censa, & equitum *trecentos*. At idem ille, cùm è viuis abiit, peditum reliquit XLVI. *millia*, & equitum *mille*. Tantum viri opesque creuerant in annis circiter, quibus Romulus regnauit, *trigintaseptem*. Res mira est. & quibus artibus aut industriâ ille hoc assecutus? Apertione asyli; quæ haud dubiè aliquid adiuuit, & è vicinis, etsi non optimos, elicuit. Lege de liberis latâ, quâ iussit quidquid natum esset tolli, modò ne mutilum aut monstrosum. Receptione in ciuitatem, quam non exteris solùm confluentibus, sed victis & hostibus dedit. Laudant cùm alij hoc institutum eius, tum

XI Annal. Claudius Imp. apud Tacitum: *Quid aliud exitio Lacedæmoniis &*

Athenien-

Atheniensibus fuit, quamquam armis pollerent, nisi quòd victos pro alienigenis arcebant? At conditor noster Romulus tantum sapientiâ valuit, vt plerosque populos eodem die hostes, dein ciues haberet. Atque id sanè diu retentum Romæ, vt è prouincialibus honestissimos, hoc beneficio ciuitatis obligarent; & simul se augerent, simul discrimen, & tacitum pænè * dissidium, inter illos conciliarent. *Ob æmulationē inter receptos, & non receptos.* Claudianus in Romæ laudibus:

Hæc est, in gremium victos quæ sola recepit,
Humanumque genus communi nomine fouit,
Matris, non dominæ, ritu: ciuesque vocauit
Quos domuit, nexuque pio longinqua reuinxit.

Ita, quod ex illo apparet, diffusum latè aut vndique iam hoc beneficium: & ciues Romani facti, quicumque in orbe Romano essent, ex constitutione Imp. Antonini. *Lib. :.* Excluduntur ergo soli serui & barbari. quo sensu Sidonius scripsit, & appellauit *Romam verticem mundi, patriam libertatis, in quâ vnicâ totius mundi ciuitate soli* BARBARI *&* SERVI *peregrinantur.* Itemque passim alij *Communem patriam*: & ad eam his versibus Rutilius:

Fecisti patriam diuersis Gentibus vnam,
Profuit iniustis te dominante capi.
Dumque offers victis proprij consortia iuris,
VRBEM fecisti, quod priùs ORBIS erat.

Hæc ita posteriori æuo, nec optimo scilicet, nec optimè: præstabat electio illa & secretio, ob varias caussas. Sed tertia etiam ratio augendi ciues, ex instituto non quidem Romuli, sed Seruij Tullij. Ille cùm videret plerosque tunc seruorum, aut bello captos, aut è prædâ emptos esse; atque eos ferè è liberis & ingenuis, & antè etiam liberos: humanum bonumque putauit in ciuitatem recipere, siqui à dominis manumissi essent. Nam & Romanis moribus ingeniisque assuefacti iam erant; & sic fore prouidebat, vt semper, tanquam ex fonte domestico, proles scaturiret ad belli aliosque vsus. Difficile id persuasum primò ciuibus, & inquinari eo consortio videbantur: sed nempe ostendit, & origine bonos eos esse, & iamdiu ipsos etiam hostes in hoc ius admissos: ita cur non idem domesticis & fidis seruis indulgerent, caussam nullam esse. Maximè, cùm in eorum manu totum hoc beneficium. & videre posse, vt nec temerè manu-

 mittendo

mittendo darent; & illos adnisuros, vt omni sedulitate ac fide emererentur. Ampliùs, futuros eos nihilominus velut in curâ & clientelâ Patronorum: & sic nobiliores ciues, in comitiis aut suffragiis, semper manum aliquam fauentem & obnoxiam habituros. Ita illis persuasum. sed Regi in oculis præcipuè, frequentia & multitudo ciuium, fundamentum omnis potentiæ & diuturni status. Nec tamen ij æquiparati statim dignioribus, & veteribus ciuibus: reiecti in quattuor vrbanas tribus fuêre, & inuenta ratio, vt minimum in suffragijs, aut aliâ publicâ re, pollerent. Quin & à militiâ legionariâ & honestiore exclusi sunt: donec paullatim nepotes ac pronepotes eorum, verè iam Romanus sanguis, peruenirent. Liberti ipsi & Libertini (veteri quidem republicâ) arcebantur. Hoc institutum, incredibile est, quantum ciuitatem auxerit: in quâ aliquot seruorum millia pauculis annis manumissa. Neque negandum est, vtile initio & præclarum fuisse: sed lapsu temporis, vt fit in humanis rebus, hîc quoque lapsus: cùm iam Syri, Cappadoces, Asiatici, Græci, Barbari in seruos recepti; & multi ex iis facinorosi & perditi, qui pretio, blanditiis, aut & fœdis obsequiis libertatem meriti, quam colluuiem in ciuitatem non inuexerunt? Imò per eos effectum, vt egregia illa animi ac morum, Romana olim plebs, vilissima facta hominum sit, & vno verbo, cloaca ac sentina vitiorum. Sed ista sæculis aliquot post Tullium. interea profuit largiter institutum, & effecit, vt cùm primo censu ac lustro Ser. Tullij, LXXIIII. ∞. censa essent, illo qui sub primis Consulibus fuit (nam Tarquinius Superbus intermiserat) CXXX. ∞. censerentur: idque eorum qui puberes, & in virili togâ essent. Largus tibi hic numerus videtur: nihil est. cùm post aliquot ætates, id est, anno vrbis CCCCXIIII. censa sint ciuium CCLX. ∞: & paullo ante bellum Marsicum, anno Vrbis DCXXXIX. circiter *quadringenta* millia, paullo minùs. At post id bellum, sociis iam in ciuitatem paullatim receptis, creuit valdè numerus, & ad *nongenta* millia censa * alibi nobis doctũ. Cui ipsi numero firmando, velim addi hæc Phlegontis in Chronicis. qui notat Olympiade, quâ Lucullus Amisum cepit, & Mithridatem ad Caberia vicit (id fuit circa annum vrbis DCLXXXII.) *censitas Romæ nonaginta myriadas ciuium, & vnam*, id est, *nongenta & decem millia.*

* In 1. Elect. cap. XXVII.

Quid

Quid iam sub Augusto? ipse de se in lapide Ancyrano clarè hoc dicit, IN. CONSVLATV. SVO. SEXTO *Lustrum condidisse*, QVO. LVSTRO. CENSITA. SVNT. CIVIVM. ROMANORVM. CAPITA. QVADRAGIENS. CENTVM. MILLIA. ET. SEXAGINTA. TRIA. Immanis herclè numerus: & quis iam de copiis miretur coloniisque? At etiam creuit assiduè, & sub Claudio Imperatore, Tacitus ac fidi auctores accensent, *sexagies nouies centena sexaginta quattuor millia*. Vltrà quærere, superuacuum sit, cùm iam passim in ciuitatem totæ vrbes regionesq;, vt dixi, receptæ. AVD. Neque hercules quæro, affatim habeo quod mirer. Sed illud lubet scire, an ex solis igitur illis ciuibus copiæ scriptæ? LIPS. Non è solis. olim & è Latino nomine, vt scis: ac postquàm ij ciuitate donati, Principum tēporibus maximè, cœperunt & è prouinciis auxilia scribi. Augusti id inuentum: & caussam occultam etiam habuit, subditos sic exarmandi, & quasi obsidibus traditis in fide continendi. Nam quotannis dilectus istos habebant, & optimum ac robustissimū quemque abducebant. Ita enerues prouinciæ, & illi qui dilecti, in longinquas & dissitas oras consultò trahebantur. Non enim facile res nouas audere aut mouere, inter ignotos & alienos. Ciuilis, qui Batauos ad rebellionem traxit, hoc quoque telo eos incitat: *Instare dilectum* (verba Taciti) IIII. Hist. *quò liberi à parentibus, fratres à fratribus, velut* SVPREMVM *diuidantur*. Idem Galgacus, dux Britannorum, in eodem Tacito: *Liberos suos cuique ac propinquos natura carissimos esse voluit: hi per dilectus* ALIBI *seruituri, auferūtur*. Atque eiusmodi auxiliorum, è variis gentibus, magna copia. quod & *Notitia Imperij* indicat, & Taciti hęc verba: *Nil validum in exercitibus, nisi quod externum.* Iterumque: *Prouinciarum sanguine prouincias vinci.* AVD. Artem video, & simul auxilia bello scripta, simul materiē subductam rebellandi. Sed ista profectò translatio dura: & quo exemplo? LIPS. Haud facilè dixerim: nisi quòd similia iam olim noto. Romulus ipse populos vicinos in vrbem suam transtulit, Tullus Hostilius Albanos. Sed hęc leuia, & alio quodam fine. quid si totas gentes translatas doceam, eâdem illâ non rebellandi, aut coërcendi, causâ? Fecit Augustus in Sugambris & Sueuis, quorum *quadringenta millia* (hoc verius censeo ex Eutropio, quàm quod in vulgatis Suetonij libris *quadraginta* editur)

tot

tot inquam illa millia *traiecit in Galliam, iuxtaque ripam Rheni, sedibus adsignatis, collocauit*. Ita & Galliam impleuit, & ex hoste socium auxiliaremque fecit. Sed iudicio & consilio in hac re opus, ne plures suscipiantur aut traducantur, quàm coërcere possis: peccatumque à secutis Imperatoribus (maximè post Constantinum) qui Barbaris receptis, imperium & vrbem prodiderunt. Alioqui multum commodi aut tutelæ translatio hæc habere possit. quâ Philippum Macedonem (callidum illum regnandi) vsum Iustinus prodidit: scribitque eum, *vt pecora pastores, nunc in hibernos, nunc in æstiuos saltus traijciunt; ita populos & vrbes, vt illi vel replenda vel derelinquenda quæque loca videbantur, ad libidinem suam transtulisse*. Parabat & Alexander simile, firmando imperio, nisi mors interuenisset. Nam in Commentariis eius inuentum Diodorus tradit, *vt ciuitatum aliarum in alias migrationes fierent, itemque hominum traiectiones ex Asiâ in Europam, ex hac in illam*: & caussam addit, *vt gentes connubiis, commerciis, & amicitiâ inter se iungeret*: quæ ipsa haud vana planè est, aliam tamen & intimam non expressit. Antipater, qui in partem potentiæ successit, in idem hoc consilium: & Atheniensium vrbis potens, ipsam eiusque regimen ditioribus honestioribusque concessit; tenues, & quidquid inopiâ turbidum, eduxit, & ad XX. ∞ .eorum in Thraciâ, agris datis, collocauit. Lego & Tigranem regem, cui bellum Pompeius fecit, *trecenta millia* è Ciliciâ & Cappadociâ in Armeniam & Mesopotamiam traduxisse, ad ea loca frequentanda & meliori genere implenda. Et vt vicina magis temporibus locisque tangam, Carolum Magnum satis scitum est, Saxones sæpe rebelles translatione domuisse, & in Belgicæ nostræ oris posuisse. Ludouicus etiam XI. Galliæ rex, Attrebatium fidei infensus, & quia à vitâ diuelli quàm à Burgundiaco imperio malebant, sparsit eos per Galliæ vrbes aliquot, & suos in locum introduxit. Quid in nouo illo orbe etiam video? Reges Perüani tractus, quos *Ingas* ipsi appellant, pro firmamento status habebant, populos victos statim, cum totâ sobole, transferre ad interiora loca, & in illa limitanea alios suos fidosque supponere. Hoc genus *Mitimaes* patriâ linguâ vocabant. Habes de multitudine, & eius caussis. Ac quædam his inesse magnis Regibus imitanda ego scio: qui si exhau-

exhauriunt semper (vt fit in militibus aut colonis emittendis) nec addunt: quid nisi fontem ipsum exhaurient & siccabunt? Seriò, seriò prouidendum est. Tu abi nunc, & cetera cras, si Deus volet, dabo. Avd. Haud libens, sed tamen pareo, & valetudini tuæ tenui parco. Vale, & firmare.

I. LIPSI
DE MAGNITVDINE ROMANA
LIBER II.

Capvt I.

De Priscis populi Romani vectigalibus, Decumis, Quintis, Scripturá, Portoriis.

Ips. Maturè sanè ades. Avd. Si pro meo voto, maturiùs, & vel conuiua in prandio tibi fuissem. Lips. Licuit. & delectarer sanè vel assiduo hoc sodalitio, si Romanæ aliquæ mihi opes. Ad quas sermo nos nunc duxit, & de iis videamus. Eas *Publicas* & *Priuatas* considerabo: & in Publicis, *Vectigalia* siue *Tributa*, tum & *Triumphales manubias*, denique *Liberalitates* aut *Erogationes*. Insistamus ordine, & primùm in *Vectigalibus*: quæ olim triplicia ferè, è *Decumis*, è *Pastione*, è *Portoriis*. Quod ad priores duas, ita de iis & origine earum Appianus: *Romani nunc hos, nunc illos Italiæ populos superando ac subijciendo, partem agri iis auferebant, atque opida & colonos condebant; aut si opida opportunè iam condita, hos inducebant. Agri igitur quod cultum erat, colonis ferè adsignabant; quod incultum (vt multa per bellum) id aliis cupientibus elocabant, PARTE DECIMA fructuum sibi retentá in agris satiuis; in plantariis aut arboretis, QVINTA, in pastionibus autem, certum pretium definiebant in capita minoris pecoris maiorisque.* Pulcher & distinctus in eam rem locus: & quanquam de Italiâ dicit, tamen & producere ad prouincias licet, quas multas ita habitas, ex aliis scriptorum locis liquet. 1. Ciuil.

liquet. Etsi quædam arctiùs pressiusque habitæ, & præter hæc, Tributa etiam sua capitis pendebant. Sed quod ad hæc tria, etiam in Asiâ ea sic & in Siciliâ fuisse, Cicero alibi ostendit, & in his vectigalium summam ponit. Notabiliter in laudatione Pompeij: *Publicani familias maximas, quas in Salinis habent, quas in Agris, quas in Portibus.* Nam quod ad *Salinas*, viri docti iamdiu emendarunt *Siluis*, vt ad Pastiones referatur: etsi *Saltibus* ego mallem, viciniore litterarum lapsu. In eâdem oratione enim aliquoties hæc tria repetit, & iungit: etsi vectigal è Salinis quoque fuisse, sed non inter prima & magna, scimus. Et quod ad frumenti omnis *Decumas*, idem Cicero in Verrinis satis dixerit, quid in eâ re fuerit: nec obscurum est vel ex moribus hodiernis. De fructuum *Quintâ* in Appiano, id obscurius, imò incertius: quoniam idem Cicero in Verrem disertè nominat, *Vini & Olei decumas*, ostenditq; Siculos ita dedisse. Quomodo igitur *Quintas*? nam ego ex vite, oleâ, ficu, pomo, nuce, intellegi & redigi Appiani vectigal velim; nec aliunde video posse. Nisi tamen de siluâ cæduâ intellegit: quod in medio relinquo. Sed in priore sententiâ si perseuerare lubet, dicendum est, mitiùs leniusq; habitos Siculos, & peculiare id ibi fuisse. E *Pastionibus* genus alterum est, quod propriè & vulgò *Scripturam* appellabant. Exempla obuia, & iam aliis notata: caussam vocis Festus explicat: *Scripturarius ager*, inquit, *publicus appellatur, in quo vt pecora pascantur, certum æs est. quia publicanus* SCRIBENDO *conficit rationem cum pastore*. Cicero igitur de hoc vectigali capiendus: *Ita neque ex Portu, neque ex Decumis, neque ex Scripturâ vectigal conseruari potest.* Tertium est *Portorium*: quod scilicet in euehendo aut inuehendo (ἐξαγωγικὸν καὶ εἰσαγωγικὸν) pendebant. Res nota est: an & illa, quòd *Portarium* etiam fuerit antiquis? In Glossis lego, cum discrimine: *Portorium*, τέλος ἐν λιμένι, id est, VECTIGAL IN PORTV: *Portarium*, τέλος πύλης, id est, VECTIGAL IN PORTA. Et verò hoc quoque fuisse videtur, æuo præsertim inferiore, & sub Principatu: vt & in pontibus, & in viis, & portis adeò opidorum dederint, pro transgressu aut ingressu. Italia hodie, sed & Belgica, hæc non ignorat: & apud Senecam lego: *Nec indignabitur sapiens aliquid impendere, vt limen transeat, cogitans & in pontibus quibusdam pro transitu dari.* Herodianus quoque ostendit

exactio-

exactiones fuisse, ἐπί τε ὄχθαις ποταμῶν, καὶ λιμέσι πόλεων, ἔν τε ὁδῶν πορείαις: *in ripis fluminum, portubus opidorum, & viarum transgressibus*: sed inter tyrannica habet, quia noua aut grandia, opinor; & à Pertinace salubriter sublata.

CAP. II.

De Tributis & Capitatione. tum inquisitum in Modum vectigalium, & quid videantur reddidisse.

HÆC illa vetera sunt, & *Vectigalia* propriè dicta: quibus dies, & sagacitas, addo & necessitas, aliquid semper addiderunt. AVD. Hæcne propriè *Vectigalia*? atqui plura in id nomen video includi. LIPS. Plura, sed hæc primò: aut ne mentiar, solum ipsum *Portorium* primò, quia id scilicet è *vecturâ*: vnde Vectigal. Græcis etiam hîc discrimen aliquod, quibus *Vectigal* propriè est τέλος, *Tributum* φόρος. Sed & in re ipsâ differunt, quòd illud res & fundos magis spectat & ligat, hoc capita ac mobiles opes. Sed quorsum ego ista? semel & seriò tibi dico, verba nunc non lustro, nec obsita aut tricosa antiquitatum quæro; satis, in luce aliquâ tibi ponere Romanam œconomiam, circa publicas has exactiones. Ergo Tributa, vt dixi, caput ferè tangebant: atque ita pessima conditio eorum, qui *Stipendiarij, ipsi atque agri*, vt Cicero alibi loquitur, essent. Tales Pœni, Hispani, & plures, qui per vim vltimam & bello pertinace victi essent. Appianus hoc ita expressit, vbi Scipio cũ decem Legatis leges dant Carthagini victæ: *Hos*, inquit, *præmiis afficiunt*, *socios nẽpe populos aut reges*; τοῖς δὲ ἄλλοις φόρον ὥρισαν ἐπὶ τῇ γῇ καὶ ἐπὶ τοῖς σώμασιν: *aliis* (hostibus scilicet) *tributum definierunt in agros, & in corpora eorum*. Duo manifestò dicit, & Corpora siue *Capita* (vt Latini magis loquuntur) onusta, & terram ipsam. Tertullianus quoque ea iungit: *Agri tributo onusti, viliores; & hominum capita stipendio censa, ignobiliora. nam hæ sunt* NOTAE CAPTIVITATIS. Adiungit eruditissimus scriptor, hoc non nisi in verè victos, & vi subditos, vsurpatum: olim quidem, sed Imperatores, & ipse Augustus produxerunt, & valdè hæc Tributa dilatarunt. Ac *Capitum* vel *Capitationis* satis frequens mentio in posteriorum scriptorum, sed & Iuris libris: vbi non *Hominum* solùm

In Lybicis.

 capita,

capita, sed & *Animalium* leges: & quædam, quę fateor in subnubilo mihi esse. At tu vniuersè hæc nunc noueris: videamus, quod nos quærimus, ecquid *Opes* ex his annuas liceat vestigiis odorari. Quæ vestigia tenuiter impressa fateor, tamen persequar & indagabo. Ac primùm de antiquis, & liberæ reip. opibus, locum esse volunt in Plutarcho istum. De Pompeij triumpho è Syriâ & Asiâ agit: dicitque, *Prælatum titulum, qui litteris indicaret anteà quidem Vectigalia reddidisse ad bis millies* HS. *ex iis autem quæ ipse acquisiisset, redire ad ter millies quadringenties*. Prior summa, nobis efficiat *quinque milliones* (iuuat his compendiis, vulgariter magis quàm eleganter vti) altera, *octo milliones cum semisse*. Viri docti iam, & inter hos verè primus Budæus, existimant scripto hoc indicasse Pompeium: quòd ante id tempus, vniuersi reditus è vectigalibus non pluris essent; ab ipso autem iidem aucti plus triente, & facti vt in extremo scriptum. Enimuerò libido, an ratio, mihi est dissentiendi? sed dissentio, & nego Plutarchum vel Pompeium de *vniuersis* sensisse. Nullum tale in Græco Plutarcho verbum est: quod moneo, ne temerè interpretibus, qui addunt, hoc accredas. Quæ ergo nostrâ mente scripti illius mens? nempe pro re subiectâ, & cùm de transmarinis illis triumpharet Pompeius, nec nisi ibi tunc res gessisset; verba eòdem referenda, & de Asiâ saltem finitimisque capienda. Quomodo? aliter etiam, quàm viri docti, in clausulâ. Duo enim dicit, & Asiam illam minorem, quæ sola ibi ante Pompeium prouincia, aut præcipua; illam, inquam, è vectigalibus *bis millies* dedisse: at verò eas prouincias, quas ipse super eam quæsisset, solas reddere *ter millies & quadringenties*. Puto me rem tangere, si quis iudicio inspicit: & do rationes. Primò, credétne quisquam è tot, tamque ditibus populi Romani tunc prouinciis, non plus *quinque millionibus* redisse? Quod vna Hispania hodie, vna Gallia, vel duplum donet. Ampliùs, *Decumas* vnius Siciliæ Cicero, *atque eas tenuiter æstimatas*, fuisse dicit *nonagies* HS: quod nobis est, CCXXV. *millium* Philippicûm. Decumas dico frumenti: & *hordei* non computat, & *leguminum*: quid iam *Vini, Olei*? quid *Portoria*, & *Pastiones*? Valdè tenui ore atque animo est, qui non ausit concipere hæc vniuersa ex proportione, suprà *quadringenties*, siue vnum millionem. Atqui Sicilia, quanta pars

In Põpeio.

ta pars fuit Romani illius orbis? profectò nec centesima quidem fuit: & valdè hoc valet ad ingentes illas Romanas opes. Ampliùs de ipsâ Asiâ nostrâ, Appianus scribit, Corn. Sullam, per bella Mithridatica, *imperasse illi quinque annorum vectigalia, sed statim danda.* Quantum igitur imperauit? ecce in Plutarcho hoc expressum, *viginti millia talentûm*: ij sunt *duodecim milliones* nostri. Age iam, diuide in quinque partes, nónne paullo minùs *millies* HS. annuo habemus? Atqui duplum oportuit, inquies. Ita, pro me & Plutarcho: sed hoc ipso tamen firmiter illos refuto, qui ex toto orbe *bis millies* colligunt, cùm ego dimidium ex Asiâ iam solâ. Res clara est. Sed quomodo igitur plus Pompeij æuo? nec id difficile dictu: siue quia ratio colligendi iam melior firmiorque; siue quia bella resederant, & ipsa Asia cultior feraciorque facta. Produci hæc talia semper solere, præsertim in pace, nec hodie est nouum. Docebo hoc clariùs? ex ipso iterum Appiano. apud quem M. Antonius triumuir, post pugnam Philippensem, in Asiam missus ad pecunias colligendas, in concione sic eos affatur: *Ne vrbibus agrisque pellamini, pecunia* V. Ciuil. *danda est in vsum militum: nec ea maxima, sed quâ auditâ libenter acquiescatis. Dedistis hostibus nostris, Cassio & Bruto, in duobus annis tributa decem annorum: ea suffecerint & nobis, nisi quòd danda sunt in vno anno.* Quid hinc efficimus? nectimus iterum Plutarchi verba, qui *ducenta millia talentûm* ab Asiâ tunc data scripsit. Atqui diuide in decem annos: quid trepidas? *viginti millia* annua surgunt, id est *duodecim milliones.* Et profectò, noli ambigere, præpotens & diues illa Asia dedit. In quâ tamen obiter moneo, res sæpe mutatas: & primò, cum testamento Attali Romanis relicta esset, Vectigalia imposita, id est *Decumas, Portoria, Scripturam*, solenni more. Sed cùm publicani iniurij, pro more suo essent, & sine publico bono, sibi attererent ac tondérent, *C. Iulius Cæsar, & iniurias, & iniurios ipsos sustulit, ac permisit ipsis fructus colligere ab agricolis, ac Tributa induxit.* Hæc ita ferè (etsi ipsa verba, quia pluscula, omisi) in eâdem oratione Antonius apud Appianum dixit. Quando autem à Iulio id factum, & de re ipsâ, apertiùs sic Dio Cassius: *A victo Pompeio, cùm Asiam obiter* Lib. XLII. *lustraret*, τοὺς τελώνας πικρότατα σφίσι χρωμένους ἀπαλλάξας, ἐς φόρου συντέλειαν τὸ συμβαῖνον ἐκ τῶν τελῶν κατεστήσατο: *Publicanos, qui acerbissimi in*

Asiaticos fuerant, remouit, & in Tributi collationem, id quod ex Vectigalibus redibat, mutauit. Pulchra nota: & re ipsâ quidem melius leuiusque erat Decumas & talia dare: quare? quia pro anni prouentibus dabant, plus aut minus, vt ipsi accepissent, nec vltrà grauabantur: at eò tamen rem redegerat Publicanorum iniquitas (quos nulli Præsides aut leges satis domabant) vt omnes præoptarent magnum & certum aliquid dare in Tributo.
1. Annal. Similis mens, vt addam, in Taciti loco: *Achaiam ac Macedoniam onera deprecantes, leuari Proconsulari imperio, tradique Cæsari placuit.* Videntur enim Publicani tunc, pro veteri more, in populi prouinciis fuisse, & cum iis rapinæ; in Cæsaris non fuisse. Etiam in Plutarchi loco satis tibi factum, aut dictum? A V D. In priore membro satis, in altero quid adfers? Firmamentum ab ipso Pompeio, qui eodem illo tempore in Senatu gloriatus, *Asiam se, quam vltimam Prouinciarum accepisset, mediam reddidisse.* Ergo plurimum adiecit: & nominatim *Syriam* totam, illam diuitem; item *Phœnicen, Palæstinam, Iudæam, Ciliciam, Pamphyliam, Phrygiæ partem, Bithyniam, Pontum, Propontidem.* Hæc tanta, mirabimur tanto plus quàm Asiam dedisse? Hæc de Plutarchi loco. sed ex Portoriis etiam liquere in parte potest magnitudo istorum Vectigalium. Cicero in Verrem scribit, *Socios* (id est Publicanos) *ex Verris exportationibus perdidisse sexaginta* HS. *idque ex Vicesimâ portus tantùm Syracusani, & in pauculis mensibus.* Sunt valdè notanda. Si vnus ille portus, si in vno homine, & in solâ euectione, & in paucis mensibus, tantum adferre potuit: quid reliqui portus, in omni euectione, inuectione, & in totum annum? Sunt autem illa *sexaginta*, more nostro, circiter *mille quingenti* Philippæi. Et Cicero quidem non nisi *Vicesimam* disertè ibi in Portorio agnoscit: tamen *Octaua*, & qui eam accipiunt *Octauarij*, in Codice Iustinianæo memorantur. At in Quinctiliano & Symmacho, *Quadragesima*. Sed opinandum est, pro locis, aut mercibus, sed & temporibus variasse: maximè tamen pro mercibus, & vt grauius vectigal peregrinæ soluerent, ad delicias magis aut pompas, quàm vsum inuectæ. C. Cæsar eius rei auctor, ex Suetonio: *Portoria peregrinarum mercium instituit.* Quæ haud dubiè ipsa Italia etiam pependit; etsi reliqua portoria, lege Metelli, in eâ sublata essent: quod Cicero malo

publico

publico factum notat, & recitat item Dio. Hæc sanè magna fuisse, quis potest ambigere, ex pretio & copiâ rerum? Nam gemmæ, lapides, vestes, ebur, mancipia, aromata, vnguenta, & plura eiusmodi exotica inferebantur: quibus si *Octauam* imponis, quanti ea sint? Argumento aliquo è Plinij hisce verbis: *Arabiæ felicius mare est. margaritas enim mittit:* MINIMAQVE COMPVTATIONE *millies* HS. *annis omnibus India, & Seres, Peninsulaque illa, imperio nostro adimunt.* Si * *millies* HS. emptæ ex merces; pluris mox æstimatæ & venditæ, ergo & Portorium ex iis grande. AVD. Sed commemini alterius Pliniani loci, qui minuit, & à summâ illâ abit. Nam vbi de Indiâ sermo, *Indigna res, nullo anno imperiis nostris minus quingenties* HS. *exhauriente Indiâ & merces remittente, quæ* CENTVPLICATO *veneant.* Ecce hîc *Quingenties* modò, id est dimidium habes. LIPS. Sed nempe ex Indiâ solâ: at alter ille locus Arabiam & Seres item iungit, & ex iis quídni alterum dimidium? Sed nota inibi quòd ait, *centuplicato veniisse*: quod rei nostræ facit. Cur enim tanti? cur mercatorum tam improbum lucrum esset? non fuit: sed duo sunt, quæ Pretium sic accenderunt, Itinerum difficultas, & Portoria. Quod ad illa, Plinius eodem illo loco describit, & addit *quotannis nauigari, sagittariorum cohortibus impositis.* Ea res & tutela, mercatoribus ad impendia accedebat. Iam Portoria iis grandia. quod Strabo impressè notat in rebus Aegypti: scribitque, *olim quidem pauculas naues ausas extra Sinum Arabicum ire, at nunc maximas classes nauigare in ipsam vsque Indiam, & ad vltima Æthiopiæ: vnde pretij maximi merces aduehant, & rursus aliò exportent. Ita fieri, vt* DVPLEX PORTORIVM *pendant, Inuectionis & Euectionis: atque ipsum portorium æstimatarum istarum mercium grande item esse.* Hæc ita Strabo. & mirum igitur non sit, à duplici illo aspectu, Itineris & Portorij, pretia sic creuisse: maximè cùm & in Italiam aut aliò inuehenda, credam iterum soluisse.

Lib. xii.

* Duo milliones, & semis.

Lib. vi. cap. xxiii.

Lib. xvii.

CAP.

Cap. III.

Inquisitum item in Capitationis modum, & pensum vniuersorum Tributorum.

DE Vectigalibus priscis hoc nunc satis: ad *Tributa* venio, siqua ea possim extricare. Metuo, & hæreo statim in eo *Capitationis*, quod vel maximum certissimumque fuisse arbitror: sed in modo, tenebras & nubes suas habet, nunc à me non pellendas. Fuítne indiscretim vniforme in omnia capita? an potiùs ex censu? Nam si illud, iniustitia manifesta adhæret. vt si quis pauper, liberos & familiam multam habeat; contrà dives, & cælebs sit & orbus. In Appiano strictura aliqua lucis afful-
In Syriac. gere videbatur, sed fortasse fallax. nam ait, *Iudæos sæpius rebellasse, eoque tributum capitis grauius iis impositum, quàm reliquarum facultatum. Esse autem & Syris & Cilicibus annuam Centesimam, pro modo census vnicuique*. Verba Græca sunt, si fortè examinare tecum velis: Καὶ διὰ ταῦτ' ἐστὶν Ἰουδαίοις ἅπασιν ὁ φόρος τῶν σωμάτων βαρύτερος τῆς ἄλλης περιουσίας ἔστι καὶ σύροις καὶ κίλιξιν, ἐτήσιος ἑκατοστὴ τοῦ τιμήματος ἑκάστῳ. Ego ad verbum tibi pænè reddidi: & efficiatur ex sermonis nexu, Iudæos *Centesimam* dare, sicut & Syros ac Cilices, pro Capitis tributo. Quo sensu? inquies. vt magis capias: soluere quidem illos & pro Agris, & pro Opibus; sed æstimatione omnium factâ, etiam *Centesimam* pro ipso capite dare. Hoc tale est. vt, si decem millia aureorum in censu habeam, soluam ex iis annua centena. Hoc placeat ob æqualitatem, & quia pauperes aut tenues sic non pressi: sed alia sunt quæ refellunt, aut certè morantur. Quid enim tum seruis fiet? quid filiisfamilias grandioribus? Dico grandioribus. nam vt & hoc addam, Vlpianus notauit, *In Syriis à Quattuordecim annis masculos, à Duodecim feminas, vsque ad Sexagesimumquintum tributo Capitis obligari.* Atqui Serui & Filij tales, peculium suum nullum habent. Sed de seruis responderi potest, Dominum dependisse in suo capite, cum eorum æstimatio Censibus eius accedit. Et serui alioqui in iure, *caput non habere*, scribuntur. Quod ad filios, certum est parentes pro iis exsoluisse: sed quâ taxatione, an non & eâ aliquâ pro parentum censu, hoc ignoro. Vellem, & res
Ad Constantium. facta esset. Sed soluisse, in Panegyrico ita scribitur: *Tunc certè parentes*

rentes ADVLTORVM *non pœnitet filiorum, quorum onera remissa sibi lætantur.* Vides filios parentes suos onerare, sed *adultos* iam & grandiores, ex Vlpiano suprà. Imò alibi, non ante *Vigesimum* annum capite obligatos, lego. Caussam autem opinor huius remissionis in ætate vel Puerili vel Senili: quòd etiam Romani olim Impuberes non censebant, & immunes à Tributo habebant. Addi potest, quòd hæc Capitatio, non aliud quàm quasi redemptio munerum & operarum seruilium fuit, quas populi scilicet victi, & serui facti, Romanis iam debebant. At pueri ad eas operas, aut senes, non idonei: ergo nec pro iis soluant. Hæc sunt, si pro Censu Tributũ hoc datum. Sed aliquis mallet, vniforme aliquid, & in omnia capita æquale. Nam sic Iudęi leguntur *Didrachmum* pependisse: & Christus ipse in Euangelio soluit. Matth.cap. XVII. Quod Hieronymus quidem & Beda istuc retulisse videntur: sed alij tamen veriùs (inter hos Hilarius) ad Tributum, quod templo Iudæi debebant, in eo modo à lege diuinâ definitum. Exodum vide. Et Iosephus sanè ac Zonaras, sed & Xiphilinus, Cap.XXX. disertè scribunt *Vespasianum demum hoc instituisse, vt omnes vbique Iudæi duas drachmas Ioui Capitolino Romæ penderent, quas anteà* TEMPLO *Hierosolymitano solebant.* Nihil clarius: & Christi ipsa responsio (si quis examinat) à Tributo Cæsariano nos abducit. Sed aliquis etiam opponat Lampridij hæc in Alexandro: *Vectigalia publica ita contraxit, vt qui decem aureos sub Heliogabalo præstiterant, tertiam partem aurei præstarent. tuncque primum Semisses aureorum formati sunt, & Tremisses. dicente Alexandro, etiam Quartarios futuros, quòd minus non posset. quos etiam formatos in monetâ detinuit, exspectans, vt si vectigal contrahere potuisset, eos ederet.* Hęc euincere videntur, certum genus nummi cusum ad Tributa: & nisi fallor, Capitis, quæ sola certitudinem & vnitatem poterant habere. Nam in agris, animalibus, aut opibus, id planè variabat. Faciat aliquid Hesychius, qui scribit: Κῆνσος, εἶδος νομίσματος, ἐπικεφάλαιον: *Census, genus numismatis, capitatio.* Sed & in Sacris legitur, *Numisma census.* Tamen ob multa hæreo, nec temerè in hanc partem eo. Quid? *decem* igitur *aurei* in Lampridio, Capitatio fuisset? & posteà *Triens*? In ipso Euangelio, vbi *numisma* Matth.cap. XXII. *census* quæritur: mox subiicitur, *Denarium obtulisse.* An ergo ille tantùm æqualiter in capita? ridiculum, nisi si Denarius aureus

fuit. Quid firmiter definiam nescio, res tenebras, vt dixi, habet, nec nostrâ nunc curâ illustrandas. Pluscula cogitaui aut collegi, fateor: sed intricatis, aut merè litterariis, non nunc locus. Dico igitur breuiter, Lampridij locum hoc tantùm efficere, *Contracta omnia vectigalia: adeò vt qui* (pro exemplo) *decem anteà daret, nunc Semissem aut Tremissem*: & quia imminuta illatio erat, in eius rei memoriam voluisse & nummos minores Alexandrum cudi. Sententia autem tota & vera, *contraxisse eum Tributa pleraque ad Trientem, conatum & ad Quadrantē: nec infrà potuisse.* Quod si quis pertendit, nummos pro modo Tributi ita cusos: vbi igitur illi sunt? cur prægrandes aliqui non exstant? Denique statim infinitos cusos oportuit, ad pensiones totius orbis. Nihil est: & Hesychij aut Christi verba hoc modò volunt, ipsum illud quod ex censu in Tributum darent, *Censum* appellatum; atque adeò pecuniam, siue grandis ea siue pauca esset. Quin hoc totum pro priore sententiâ magis sit, quòd Capitatio fuerit ex censu. Cur enim *Numisma census* dicatur, si ipsius census nulla habita ratio? Plura sunt: sed differo, & nūc inquiro, quod cœperam, in Capitationis fructum. Multum rediisse ex eâ, multitudo capitum dicet, quæ in Romano orbe. Iosephus de solâ Ægypto scripsit, *habere eam* * *septingentas & quinquaginta myriadas hominum: idque liquere ex tributo quod in capita singuli pendunt.* Postrema hæc ita palàm Græcè habent: etsi interpres leuiter aliò deflexit. Sed argumentatur & colligit de Capitum numero, ex ipsâ Capitatione, & tabulis scilicet Censualibus, quas inspexit; aut ab iis qui inspexêre, hausit. Nam etsi non Pueri aut Senes conferrent, vt prædixi: tamen & eorum nomina scripta probabile est, contrà fraudes, & pro ceterâ diligentiâ aut curiositate Romanorum. Si igitur talis ille Ægyptiorum numerus (& *Alexandriæ incolas* etiam excipit, qui ipsi ad *centena* aliquot *millia*:) facile intellectu est, in quantum creuerit capitarium hoc vectigal. Adde enim alias prouincias in partem: quarum omnium in populis numerum sub Augusto voluit Suidas exprimere, atque vtinam is locus rectè haberet! *Augustus*, inquit, *omnes subditos viritim adnumerare voluit, vt sciret quanta multitudo esset.* Καὶ εὑρίσκονται οἱ τὴν ῥωμαίων οἰκοῦντες υ μυριάδες καὶ χίλιοι ιζ. ἄνδρες: *& reperti sunt Romanam ditionem incolentes quadringentæ & decem myriades, mille & se-*

* Septē milliones cum dimidio.

In verbo Αὔγουστος.

& septemdecim viri. Falsi planè numeri, & perexigui: cùm sola Ægyptus vltrà donet. * Emendare tamen, non nisi eius est, qui diuinandi artem certò tenet. Vt Capitationem igitur omittam, de vniuersis Tributis aliquid, dum siluas & lustra excutio, videor indagasse: & ponam. Velleius, vbi de auctis finibus imperij, & prouinciis adiectis, ita ait: *Diuus Augustus, præter Hispanias aliasque gentes: quarum titulis Forum eius pranitet*, PAENE IDEM, *factâ Ægypto stipendiariâ, quod pater eius Galliâ, in ærarium reditus contulit*. Verba ea tollo & appendo, *penè idem* soluisse Ægyptum, quod Galliam: ergo ista plus etiam dedit. Quid si inueniam Tributi igitur Ægyptiaci modum? propemodum in Strabone, qui sic tradit: *Ciceronem in oratione quapiam scriptum reliquisse, tributa ex Aegypto redusse Ptolomæo illi qui Cleopatræ pater fuit, talenta annua duodecim millia & quingenta*. Vbi hoc Cicero, nescio: hodie non exstat, & puto tamen fuisse in eâ pro Rabirio Postumo, quia argumentum eius tale aliquid vel admittit, vel petit. Sed parum hoc ad rem: illud maximè, quod Strabo adnectit, his verbis: *Si igitur ille rex neglegenter & ignauè imperans, tantum redegit: quid* NVNC *censendum est, cùm omnia tantâ diligentiâ & ordine administrantur, itemque Troglodyticâ & Indicâ negotiatione sic auctâ?* Satis præit nobis & adserit, multo plus in Tributis Ægypti suo, id est Augusti vel Tiberii, æuo fuisse: quàm olim sub Ptolomæis. Arqui si tunc tot illa dicta talenta (ea faciunt *septem milliones & semissem*:) quídni ad *decem aut duocim milliones* producamus in sequenti æuo? nec nimium censeo me dixisse. AVD. Censeo te dixisse Lipsi, censeo. Nam primùm Strabonis illud Diodorus refellit, qui lustrasse subid tempus Ægyptum scribit, & *accepisse ab iis qui res rationesque Regias tractabant, illum accipere supra sex millia talentûm annua*. Iam de Galliâ etiam habeo quod dicam: sed tu de isto priùs. LIPS. Semper mihi res cum Diodoris? amo scilicet hoc nomen, ob vnum illum virum. Sed tu scito breuiter, Diodorum si ab Ægyptiis hoc accepit, Ægyptiaca igitur talenta etiam intellexisse, quæ maiora Atticis, & habent minas siue libras *octoginta*: quod Plinius ex Varrone scripsit. Ita igitur si consideras, haud nimis ea *sex millium* summa à *Duodecim* abit, etsi tamē abit. Sed addit Diodorus, *plus* etiā accepisse: quod ipsum nos iuuet: & deniq; Ciceroni ac

* Vide Notas.

Lib. XVII.

Lib. XVII.

Straboni lubet meritò, præ Diodoro, credere atque adhærere.
11. Excid. Enimuerò opes Ægypti magnæ, reditusque: & Iosephi verba tu hæc audi. *Tributorum*, inquit, *multo amplius Romanis per singulos menses pendit, quàm vos, ô Iudæi, toto anno: & præter pecuniam, annonam frumentumque quattuor mensium vrbi Romæ.* Ita Agrippa rex in concione Iudæos alloquitur: & duo ex iis discas, grande aliquod Ægyptios intulisse, & Iudæos vix duodecimam eorum partem. Sed vt cœperam dicere, si tantum istud Ægyptus: quid iam Gallia, quæ plus, ex Velleio, & ratione (nam multo grandior laxiorque est) plus, inquam, longè dedit? An minus igitur, quàm XV. *aut* XX. *milliones*? AVD. Et hîc erat Lipsi, in quo volebam te non reprehensum fortasse, sed repressum. Quid clamas de Galliâ? os tibi claudit Suetonius, vel te restituente: *C. Cæsar Galliæ* CCCC^es^. HS. *in annos singulos, Tributi nomine, imposuit*. Hoc tu ita ex libris veteribus: hoc & Eutropius idem dicit. Atqui *quadringenties* illud, quid nisi *vnus millio* est? vt videas corruere tot illos à te superstructos. LIPS. Ego tamen firmiter satis struxi: nec machina hæc tua deiicit, aut quatit. Nam restitui ita, fateor, libros secutus: sed quid si in numeris aberrantes? non insolens est: & hîc, cùm inquiro & penetro, planè est factum. Dic sodes tu aut alius, illa ampla, illa diues Gallia (sic enim semper habita & laudata) non nisi *millionem* annuum in tributo dederit? O clementiam imperij Romani! ô illos benè meritos de vrbe, quam ceperant; de populo, quem ad extremum armis prouocarant! Non sunt ista profectò: & audeo adfirmare Suetonium atque Eutropium scripsisse ∞ ∞ ∞ ∞. id est, *quater millies*. Ea summa *decem milliones* reddit: minus inquies, quàm Ægyptus: ita est, sed addo, & ratio comprobat, aucta hæc Tributa largiter, & vel in duplum, ab Augusto esse. Nam ille censum per Gallias *instituit, opus nouum & inadsuetum Gallis* (vt Claudius in Oratione apud Senatum loquitur) & eâ ratione immensum auxit. Quod fecit idem in aliis prouinciis, & in Syriâ etiam, vt ex Euangelistâ notum: itemque in Hispaniâ, sed temporibus diuersis. At iam, mi Auditor, si solæ Ægyptus & Gallia ad XXX. *aut circiter milliones* penderunt: quid totus orbis reliquus? An non Syria & Asia tantum? Africa & Hispania? Græcia & Illyricum? Insulæ omnes simul? &

multa

multa omitto: & concipere summas vereor, sed suprà * *centum quinquaginta milliones* fuisse, animo hoc sentio, & ore etiam promo. * Vide Notam.

CAP. IIII.

De Ærario militari, & Vigesimâ, Vigesimaquintâ, Centesimâ ad id explendum.

O IGITVR opes immensas cùm considero! & maximè in *diligentiâ* eâ quam Strabo commemorat, cuius exemplum etiam iocosum, lubet dare. Scribit idem alibi, *Gyarum se venisse* (non insulam, sed scopulum) *à pauculis piscatoribus habitatam. atque eos ipso illo tempore quo adfuit, Legatum ad Cæsarem misisse, deprecatum grauitatem tributi. Nam impositos sibi centum quinquaginta denarios, cùm ægrè centum possent pendere.* Tu rides? licet: sed vides quàm nihil eos fugerit, & saxa & rupes etiam habuerint sub tributo. Nec de magnis sanè prouinciis hoc Senecæ acceperim: *Caium Caligulam centies HS. absumpsisse, vt prouinciarum tributum vna cæna fieret.* Mediocrium dico aut tenuium prouinciarum: nam ampliores, quanto amplius? Et finem ego hîc putabam: sed tamen alia etiam se obiiciunt & occurrunt, sine fraude magnâ Ærarij non omittenda. Nam Augustus ille, qui valdè rem Romanam auxit, etiam onera, & hîc quoque pro nomine suo fuit. Nam is *Ærarium militare* seorsim instituit, & ad id explendum reditus nouos & certos. Suetonius ita: *Quidquid vbique militum esset, ad certam* STIPENDIORVM PRAEMIORVMQVE *formulam adstrinxit: definitis, pro gradu cuiusque, & temporibus militiæ, & commodis missionum; ne aut ætate, aut inopiâ, solicitari ad res nouas possent. Vtque perpetuò, ac sine difficultate, sumptus ad* TVENDOS *eos* PROSEQVENDOSQVE *suppeteret, Ærarium militare cum* VECTIGALIBVS NOVIS *instituit.* Notandum est, duplici pecuniâ opus fuisse, ad *Stipendia* & ad *Præmia*: quod seorsim Suetonius dixit, addiditq; ad *Tuendos*, in militiâ scilicet; & ad *Prosequendos*, nempe post militiam, & à missione. Quid autem? inquies, an tot igitur illa tributa non sufficiebant alendo & ornando militi? Suffecissent omnino, nisi & alia publica onera, eaque immensa fuissent, in populo pascendo, in ludis dandis, in operibus, in magistratibus & officiis: & quæ distinctè aut ac- Cap. XCIX.

curatè dicere, non ſit huius loci. Vtinam Appiani liber exſtaret, qui hæc omnia fuit complexus! Ita enim ipſe, initio operis, vbi id diuidit & diſponit: *Vltimus liber*, inquit, *habebit* COPIAM MILITAREM, *quam & quantam Romani habeant; tum &* PROVENTVS PECVNIASQVE, *quas per ſingulas gentes capiunt; item quid in* CLASSES *impendant, & ſi quid erit huiuſmodi.* O pulchrum, ô deſiderabilem illum librum! ſed periit: ſcire tamen Appianus illa potuit, tum quia & ipſe in Republicâ fuit, tum quia moris rationes illas imperij in publico edi. Suetonius de Caligulâ: *Rationes imperij ab Auguſto proponi ſolitas, ſed à Tiberio intermiſſas,* PVBLICAVIT. Rationarium, ſiue & Breuiarium imperij, hoc idem Suetonius alibi appellat: & Tacitus explicat deſcribitque, cùm *prolatum* à Tiberio *libellum* ſcribit, *quo* OPES PVBLICAE *continebantur. quantum ciuium ſociorumque in armis, quot claſſes, regna, prouinciæ, tributa aut vectigalia, & largitiones ac neceſſitates.* O hunc quoque laudabilem morem! cùm Princeps rationes quaſi cum Republicâ ponit, & oſtendit nihil ſibi quæri propriè, aut inſumi. Sed abeo à meâ re, admiratione talium: & ſemel dicenda fuerunt. Nos igitur iterũ ſuſpenſo gradu quæramus quę perierunt, aut in obliuionis aquis latent. Dixi *Ærarium militare* inſtitutum nouiter ab Auguſto, & ad id implendũ quæſitos fontes. Tres repperit, *Viceſimam, Viceſimamquintam, Centeſimam. Viceſima* fuit *hereditatium*: de quâ in hunc finem inſtitutâ apertè ita Dio,
Lib. LV. in actis anni DCCLIX. *Poſtquàm multæ pecuniariæ rationes propoſitæ, & ſpretæ fuiſſent, ad Ærarium militare: placuit tandem ſeditque, vt Viceſima eſſet hereditatum & legatorum, quæ cuique obueniſſent teſtamento: exceptis tamen aut ſanguine valdè iunctis, aut admodum pauperibus, quos hoc onere liberarunt.* Duo veniſſe in hanc viceſimam vides, *Hereditates* & *Legata*: Deus bone, quanta & quàm crebra ea, vel in Româ tantùm? Quot illîc diuitiæ, & quoties, per capturas & aucupia, ad externos tranſlatæ? Soluebât igitur ſæpè Viceſimam: & nemo ambigat fuiſſe incredibile Vectigal. Excipiuntur tamen hîc *Proximi*, vel *Pauperes*: & Nerua ac Traianus etiam, poſteà mitigarunt, quod in Plinij Panegyrico diffusè eſt videre. Atque vt vnum fatear, hoc Tributi genus imitabile videatur, nec graue etiam pendentibus: cùm lætitia magni & inopinati ſæpe prouentus obruat vel minuat
ſenſum

sensum inferendi. Sed fons alter, *Vicesimaquinta mancipiorum*. de quâ Tacitus: *Vectigal Quintæ & vicesimæ venalium mancipiorum* Lib. XIII. Annal.
(à Nerone) *remissum: specie magis, quàm vi; quia cùm venditor pendere cogeretur, in pretium emptoribus accrescebat*. Id autem Aerario militari accessisse, Dio item scribit, anno post *Vicesimam* institutam. *Cùm etiam pecuniá*, inquit, *opus esset, & maximè ad Vigilum cohortes iam institutas, Augustus vectigal Quinquagesimæ, in venditione mancipiorum, induxit*. Dico *Quinquagesimæ*: & sic in Græco est, τὸ τέλος πεντηκοστῆς: an non tamen πεντεικοστῆς rescribendum, leui mutatione, id est *Vigesimæquintæ*, pro verbis claris Taciti, sit considerandum. Magis est, vt putem sic fuisse, & Romano scriptori accredam. Quanti hoc vectigal fuerit, is agnoscet, qui crebra mancipia in Romano orbe, crebram mutationem, & maxima deinde eorum pretia cogitabit. De crebritate, alibi dicemus: de pretiis, quis nescit Daphnidē vænisse (in Plinio) *trecentis millibus & septingentis sestertijs*? id est, *septem millibus quingentis septemdecim* Philippæis cum dimidio: grande pretium in Lib. VII.
vno fluxo & mortali homine, & quem solus *Grammatici* titulus commendabat. Ab eâdem classe & arte Lælius Præconinus (in Suetonio) emptus *ducentis millibus nummûm*: quæ sunt *quinque Philippæorum millia*. Iam Caluisius ille Sabinus (in Senecâ) *plures anagnostas habuit, & singulos centum millibus emptos*. Quot aurei igitur prodeunt è talibus singulis? quot ex millenis aliquot, qui, cottidie dixerim, vænibant? Et Iurisconsulti quidem pretia seruorum definiunt: *in communi aliquo viginti aureos; in artifice, medico, notario, eunucho, triginta, quinquaginta, sexaginta*: & quanquam Romani aurei sunt (id est duplices nostri) tamen modica illa æstimatio, nec in venditione locum habet, quæ nimis sæpe excessit. Alio fine à Iurisconsultis ea sunt scripta: & fortasse ad Portoria aliquis etiam trahet. Sed tertius fons, *Centesima*, quæ *rerum venalium* fuit: de quâ Tacitus, in Tiberij rebus. *Centesimam rerum venalium deprecante populo, edixit Ærarium militare eo subsidio niti*. Si omnium autem vænalium, quæ & quàm infinita summa fuit? Si in auctione tantùm; minor, sed & sic grandis. Suetonius quidem sic restringere videtur, qui in Caligulâ *Centesimam auctionum* appellat, *& remissam Italiæ* ab eo Principe notat. Finiui de Aerario militari: quod propriè quidem ad

ipsum

ipsum facit. Aliâs non nescio, & pœnas siue mulctas legum, item damnatorum confiscationes sæpe in hoc ærarium relatas. de quibus Plinius in Panegyrico: *Locupletabant & fiscum & ærarium, non tam Voconiæ & Iuliæ leges* (Papias intellegit, de maritando) *quàm Maiestatis, singulare & vnicum crimen eorum, qui crimine vacarent*. Et magna quidem hæc ratio fuit: sed illa Maiestatis rarò, nisi à deterioribus, vsurpata. Tetigisse hæc satis sit: nos nunc ad alia imus.

CAPVT V.

De Metallis, & argenti, auri, aliarumque rerum fodinis.

AVD. An & aliud igitur restat? LIPS. Aliud, aliaque potiùs, vt dixi. AVD. Hem, quousque accumulabimus? & vide ne patientiam omnem illis excutias tot onera ferendi: imò & mihi pænè fidem. LIPS. Confide, benè & firmiter imponam, & testimoniorum suis vinculis ligabo. In istâ re pecuniariâ, an ipsam eius materiem, id est *Metalla* omittam? nefas. magni ex iis reditus, & in variis locis: & reditus quidem innoxij, iusti, & sine onere subditorum. Terra, benigna illa mater, hæc quoque nobis donat. Cassiodorus pulchrè: *Metallarij sine furto diuitias rapiunt, optatis thesauris sine inuidiâ perfruuntur, & soli sunt hominum, qui absque vllâ nundinatione, pretia videantur acquirere*. Iterumque mox addit: *Aurum per bella quærere, nefas est; per maria, periculum; per falsitates, opprobrium; in suâ verò naturâ, iustitia*. Nescio tamen, ô bone Cassiodore, nescio de *Iustitiâ*: & an non Sæuitia aliqua admixta? certè, vt illi tunc quærebant. Nam multa millia hominum huc adigebant, quosdam mercede conductos, plerosque damnatos ad metalla: quos in subterraneo illo carcere, fames, labor, vapor, & ruina sæpe etiam necabat. Ipse Cassiodorus non dissimulat: *Intrant homines caligines profundas, viuunt sine superis, exsulant à sole: & dum sub terris compendia quærunt, nonnumquam lucis gaudia derelinquunt*. Ægyptiorum hoc in-
Lib. 1. uentum fuit. *quorum reges* (ait Diodorus) *omnes criminis damnatos, item ex hostibus captos, sine quis regem offendisset, ipsum & totam cognationem interdum, auro effodiendo deputabant: simul & facinorum pœnam sumentes, simul & quæstum vberem ex eorum labore capientes.*

pientes. Atque hi tali interdum numero, vt Polybius ad Carthaginem Nouam, fodinis in Hispaniâ, *non minus* XL *millia hominum* scribat *assiduè in opere versari*. Plinius etiam notat, *Censoriam legem fuisse Ictimulorum aurifodinæ in agro Vercellensi, quâ cauebatur, ne plus quinque millia hominum in opere Publicani haberent*. Lib. xxxiij. cap. IIII. Nec id credito miseratione aut curâ pereuntium factum: sed cautione, & dispensatione operis, vt ne in vnâ conductione Publicani totum aurum exhaurirent. Itaque lex in elocatione dicta fuit, de numero operarum. Strabonis locus est, qui abdicare à Rep. aut Principe Argenti omnes fodinas videtur, relinquere tantùm Auri. Verba: Ἔςι δὲ καὶ νῦν τὰ ἀργυρεῖα, οὐ μέντοι δημόσια, οὔτε Lib. III. ἐνταῦθα, οὔτε ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις, ἀλλ' εἰς ἰδιωτικὰς μετέςησαν κτήσεις. τὰ δὲ χρυσεῖα δημοσιεύεται τὰ πλείω: *Sunt autem & nunc Argentariæ in Hispaniis, non tamen publicæ, neque* ILLIC *neque in* ALIIS LOCIS, *sed ad priuatas redempturas sunt redactæ. Aurariæ autem pleræque publicè exercentur*. Ambigua mihi hîc sententia est, velítne venditas Argentarias priuatis, certâ pensione aut illatione; an dumtaxat elocatas, vt olim solet. At in Aurariis aliter, quas ob lucri magnitudinem ipsi Principes exercent. Ex hac quoque metallariâ parte igitur, magnum vberemque factum quæstum, & nostra ætas doceat: maximè cùm pulcherrimas fœcundissimasq; Fodinas vat.è haberent, vt in *Hispaniis, Galliis, Norico, Salassis, Illyrico, Pannoniâ, Thraciâ, Macedoniâ, Proconneso*: quarum singulatim testimonia dare possim, sed fidei meæ nunc hoc credes. Habuit & Italia, putatque Plinius *aliam nullam fœcundiorem metallorum quoque tellurem esse*: sed interdicto Patrum cautum, vt ei, velut parenti, parceretur. Præter hæc, fuerunt & *Cretariæ*, & *Picariæ*, & *Salinariæ*, *Æraria*, *Ferrariæ*: & nullum genus quæstus è terrâ omissum.

CAPVT VI.

De Vrinario vectigali & Chrysargyro, item de Meretricio.

IAM & alia video. AVD. Bonâ veniâ Lipsi, etsi auidè audio, tamen tædere incipit tot illationum. Quid faciemus his opibus, & quin potiùs erogamus? LIPS. Alia, alia: & ab Augusto & priscis ad nouiores, atque adeò auidiores, veniamus. Exordium à Vespasiano (nam Caligulam consultò omitto, qui multa &

insana instituit, sed mortua cum ipso) à Vespasiano, dico: qui, vt communiter de illo Suetonius, AVXIT *tributa prouinciis, nonnullis & DVPLICAVIT*. In paucis verbis quanta accessio rerum, attritio subditorum? Et quídni ille solita augeret, vel duplicaret, qui instituit & excogitauit etiam pudenda? Nam *Vrinæ vectigal commentus* est, quod idem scriptor tradidit: & notus, cùm filio pecuniam ad nares admouisset, in eâ re eius iocus. Origo huic Vectigali & caussa, quòd in publico amphoræ aut dolia stabant ad Vrinam reddendam: quam Fullones, opinor, vertebant deinde in suum vsum. Túne rides? AVD. Largiter. & vah Vespasiane, non alia tua sagacitas in excogitando? LIPS. Sed Principes etiam secuti tenuerunt, siue auxerunt: & videtur hoc fuisse triste illud *Chrysargyrum*, historiis decantatum. Georgius Cedrenus quidem eò trahit apertè. *Chrysargyri pensio fuit*, inquit, *talis, vt quisque mendicus aut pauper, meretrix siue iam emerita, omnis seruus itemque libertus, inferrent in ærarium pro* VRINA & STERCORE, *iumentorum etiam & canum: siue in agris, siue in opidis habitarent. Et homines quidem vtriusuis sexus, Nomisma argenteum; equus, mulus, bos tantumdem; asinus & canis, folles sex* Cum Cedreno Constantinus Manasses facit: *Chrysargyrum sustulit Anastasius Imperator. quod erat, vt omnes viri, fœminæ, pueri, serui, liberi, nummum argenteum, nomine* STERCORIS ET VRINAE *fisco darent. Idem muli, equi, boues.* Proh sancta fides! quanta hæc pecunia fuisse debuit, ex omni genere pænè viuentium? & quæ vnquam Capitatio accessit? Miror, & simul indignor, hæc tam fœda & tristia à Constantino nostro Magno instituta: si tamen ille. Nam Zosimus asserit, & eum culpat: * Euagrius ex professo negat, & hunc vt hostem optimi Principis inuadit. Sanè videtur à Vespasiano exemplum, quicumque auxit & produxit. AVD. Phui, phui hæc talia! & odor mihi nares spurcat. LIPS. Quid tu auertisti? viri proceres & reip. primi hoc munus colligendi ambibant, *non aliter* (Euagrij verba) *quàm militarem aliquam Præfecturam, aut Ciuilem magistratum*. O indignitas! sed Princeps dignitatem addebat, qui & *in Sacrum ærarium hanc pecuniam recipiebat*. Idem ille Euagrius notat: nec miremur Iuuenalem iam olim scripsisse, de iis quos fortuna amaret:

* Vide lib. III. Eccl. Hist. cap. XXXIX.

Conducunt foricas. & cur non omnia? cùm sint

Quales ex humili magna ad fastigia rerum
Extollit, quoties voluit Fortuna iocari.

Atque isti pudendarum sordium lucrique exercitores aut conductores sunt, quos *Foricarios* Iurisconsulti appellant. AVD. Mihi ridere hîc lubet res humanas, LIPS. Quid ita? AVD. Nam qui pulchriores ludi sunt, quàm vel instituí tributum in hæc talia: vel collectores eis honestissimos admouere? An istud non est illudere & insultare, non dicam dignitati, sed libertati? LIPS. Tibi sic videtur, & nobis hodie: & tamen, vt nunc quoque mores aut cupidines, aliquis seueriorum fortasse fuisset inter illos Foricæ candidatos. Sed aliquid occurrit. quid? turpe & pudendum item, & dignum suo auctore. Caligula *ex capturis Prostitutarum vectigal instituit, quantum quæque vno concubitu mereret.* Ita Suetonius: sed quod credo cum illo periisse: etsi postea quoque sub Heliogabalo *Lenonum vectigal, & meretricum, & exoletorum fuit.* Ista fœda, & Romano nomine indigna: nec sustulit tamen optimus Imp. Alexander Seuerus, sed dumtaxat in *Sacrum ærarium vetuit inferri, & ad instaurationem Theatri, Amphitheatri, Circi deputari.* Lamprid. Ex quo verè dixeris, magnum & hoc Vectigal fuisse, cùm ad tantorum operum restitutionem conferret. Sed mittamus, & finiamus. Nam ad posteros Imperatores & Græcanicos, non lubet ire: etsi multa & ij inuenerunt aut collegerunt, & quidam eorum diuitias mirandas.

CAP. VII.

De opibus Byzantini imperij: & clausula ac finis Tributorum.

AVD. Etiámne Græcanici? quî verò id potest, imperio iam tenui, diuiso, & sic minuto? LIPS. Potest: nec in rationes aut vias omnes pecuniæ lubet inquirere, ipsam tibi dabo. Basilius Imp. (vixit sub annum Christianum *octingentesimum*) à Zonarâ scribitur, *impleße totum Aerarium, & ipsos aditus viasque, pecuniis confertim stipatis.* *Habuit*, inquit, *in thesauris* DVCENTA MILLIA *talentûm auri. Nam alterius pecuniæ* NEC NVMERVS *iniri poterat, adeò vt terra eam infoderet, ærariis aut repositoriis vbique repletis. Quin &* ARCVLAS *habuit lapillis gemmisque pretiosis plenas, cùm aliis, tum illis quæ candent,*

& quas Margaretas propriè appellamus. In quibus verbis *ducenta illa millia talentûm auri*, quid reddunt? ipsos *mille & ducentos milliones.* Vbi nunc argentum illud infinitum & innumerum? ego non arbitror infra, imò supra, aurum fuisse. Vbi gemmæ & lapilli in arculis? itidem æquasse. O mira, ô reiicienda, nisi è dictis & dicendis fidem caperent, & mutuò sibi attestarentur! Enimuerò hoc grande in Græcanicis, Iudæus etiam scriptor longè pòst, affirmat: cuius *Itinerarium, Beniamini* nomine, Arias Montanus edidit, vir plurifariàm doctus, & nobis peramicus. Is ante annos circiter CCCC Europam, atque alia, peragrauit, & scribit se Constantinopolim quoque venisse. *In eâ vrbe*, inquit, *vidi res atque* OPES INENARRABILES. *Deferuntur enim in Principis palatium quotannis Tributa, quibus* TVRRES *implentur coccineâ purpureaque veste, & auro: ita vt* NVLLVBI TERRARVM *par congestæ pecuniæ exemplum reperiri possit. Affirmatur etiam ipsius* SOLIVS VRBIS *vectigal, ex Foris venalium, & Portu ac mercatorum pensionibus collectum, ad* VIGINTI MILLIA AVREORVM IN SINGVLOS DIES *accedere.* Quid tu facis? quò abis? AVD. Fugio. LIPS. Sanè bellus comisque es: postquam benè te sermone saturaui & excepi, abis, nec vel salutas. AVD. Salus te amet Lipsi, sed magis Veritas. Ego vt hæc tam vana, tam monstrosa, stans patiensque audiam? Fugio. nam in os tibi resistere aut refellere, pudor me arcet. LIPS. Exsoluo te hoc vinculo, fac si potes. AVD. Nam satis attendisti Lipsi (vt *Turres auri, & Gemmarum arculas* omittam:) vnam vrbem, in vnumquemque diem, dare *vicena millia*? LIPS. Attendi. AVD. *Aureorum* etiam? LIPS. Aureorum, & fortasse veterum, qui duplices fuêre ad hos nostros. AVD. Proh Deus, vbi terrarum sum? & tu etiam auges? LIPS. Es hîc in meo solo. Sed age, gratiam augmenti fecero: sint menstrua *sexcenta millia* aureorum nostrorum, sint annui *septem milliones*, & pænè quadrans. Quid hoc te percutit? maiora diximus. AVD. Sed non in vnâ vrbe. Prouinciarum, & quidem grandium, hoc tributum fit: atque hodie, regnorum. LIPS. Non abnuo. sed nempe Byzantium, id est *Noua Roma* hoc dedit: & tunc quidem in suo flore. quid autem censes (vt obiter addam) illam veterem olim dedisse? Sed ego sanè hoc non nimis miror: illud magis, quæ opes esse potuerint, in tam exiguis tunc finibus, ad

pompam

pompam & apparatum illum Principalem. Lege Curopalatem, si vis, *De officiis aulæ Constantinopolitanæ*, & adiunge Græcos alios: videbis Persas, & Medos omnes, vinci ab his Byzantinis. At ego tamen assensum tibi non impero: auctores meos dedi: tu aut alius, huc aut aliò ite. AVD. Sed vnum etiam, Lipsi, quærere liceat. Cùm sic vrges tanta eos olim dedisse: quî potuerunt miseri, & fuerunt oneri ferundo? Nam nos sanè hodie non possimus. LIPS. Non possimus? dico ego nos facere. AVD. Nugaris, vt liberè loquar. nam vbi hodie Principum etiam magnorum istæ opes, aut ærarij vbertas? LIPS. Non est, fateor: & caussæ aliæ etiam sunt, sed & illa quam, pro meâ nunc mente, dicam. Non vni Regi aut Principi, quisque in suâ prouinciâ, damus, vt olim: sed variè magis & diuisim, ita vt summa magna ad vnum non redeat, magna tamen contribuantur. Quomodo? in exemplo nostro vide. Conferimus hodie Principi quædam, post eum, Ordinibus, post hos, Magistratibus opidanis, post istos, Toparchis municipiorum aut pagorum. Denique Ecclesiæ etiam & Ecclesiastici, quàm multa à nobis habent? & iustissimè quidem, atque ex lege diuinâ, sed tamen habent. Hæc igitur omnia si conferas, & in aceruum iungas: affirmo tibi nos paria, aut plura dare. Quid, quòd concussiones & raptus militares omitto? quę maxima ratio est, & misera nostra Belgica satis sentit. Negabis in vnam cœnam militarem, rusticum aliquem plus imputasse, quàm in annuum tributum? Atque hæc non semel eueniunt, ô quando tollenda? quando securitas & pax erit, aut saltem disciplina militibus? quando œconomia & ordo in acceptis expensisque? Ista sint; fortiter & audacter dicam. tondeant accidantque nostri Principes, renascemur.

CAP. VIII.

Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum inspecti, æstimatique.

AT satis in totâ re *Tributariâ* iam dixi: alia via se ostendit & aperit (quoniam de militibus tetigi) *Militaris*. Quæ ea est? lata, trita, & per quam cumuli atque aceruі pecuniarum inuecti. Pecuniarum? imò vasorum, coronarum, vestium, gemmarum,

marum, & quidquid dici appetendum, aut æstimandum potest. Ne teneam te, intellego *Opes* quæ è Prædâ & manubiis, per *Triumphos* inferebantur. Quot autem isti fuerunt? quàm multi, supra modum & fidem, vberes diuitesque? Liuius distinctè plerosque eorum recenset, & describit: mihi quid opus est? satis sit, opinor, tangere, & specimen eorum aliquod, per ætates, dare. Fuêre igitur Triumphi à Romulo, vsque ad extrema Augusti, circiter *trecenti duodecim*: & ex his primi nõ nimis vberes, tamen modici, & magis magisque creuerunt. Vt ecce sub Regibus L. Tarquinij Superbi triumphũ reperio, qui victâ *Suessâ Pometiâ* & captâ, *tantum prædæ rettulit*, (notante Dionysio) *vt sacratæ diis decimæ explerent quadringentorum talentorum numerum*. Ergo fuit in cumulo, *quater mille talentûm*: id est, *viciesquater cẽtena millia* Philippicorum. Magnę sanè ab vno bello & victoriâ, si consideras, opes. Post eiectos deinde Reges, insignis L. Papirij Cursoris, de

Lib. x. Samnitibus, habetur ab ipso Liuio: qui sic describit. *Triumphauit in magistratu*, INSIGNI, *vt* ILLORVM TEMPORVM *habitus erat, triumpho. Nobiles aliquot captiui, clari suis patrumque factis ducti. Æris grauis magna vis transuecta, vicies centum millia, & quingenta triginta tria millia. Id æs redactum ex* CAPTIVIS *dicebatur. Argenti quod captum ex* VRBIBVS *erat, pondo mille trecenta triginta. Omne æs argentumque in ærarium reconditum, militibus nihil datum ex prædâ est.* Verba pluscula dedi, vt videas vnde etiam ea præda manubiæque parari solent: & ferè è Captiuis, quos ingenti numero sub coronâ vænumdabant, aut è Spoliis opidorum publicis priuatisque. Summa autem illa Aeris efficit, *vigintiquinque millia trecentos triginta* Philippæos: Argenti, *tredecim mille trecentos*. Ac tales ferè, aut minores, omnes illi vsque ad Tarentinũ, triumphi: qui incidit in annum Vrbis

Lib. I. cap. XVIII. CCCCLXXIIX. De quo ita Florus: *Nec enim* VLLVS PVLCHRIOR *aut speciosior in vrbem triumphus intrauit. cùm* ANTE HVNC DIEM *nil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma vidisset. Tum, si pompas aspiceres, aurum, purpura, signa, tabulæ, Tarentinæque delitiæ.* Et valdè ipse quidem aut nimis (vt est ille scriptor affectuum aut excessiuum) nimis, inquam, veteres illos abiicit: & hunc tamen non immeritò attollit. In eâ vrbe & parte Italiæ, gustauit Romanus Græcanicas delicias & diuitias,

diuitias, quas affatim posteà hausit. Sed nota in iisdem Flori, *purpurã, signa, tabulas* illata: quod verum fuit, & deinceps etiam sollenne. Atque adeò (digna obseruatu res) quidquid notabile aut optabile orbis, aut in eo vrbs aliqua haberet, per hanc viam portamque Triumphalem id Romam ferè inuectum: etsi quædam etiam extra bellum, vi aut persuasione magistratuum. Iam verò, postquam copię & arma extra Italiam missa, in grandes illas, & priscis opibus, aut victoriis quoque, inclytas regiones: quid auri, argenti, spoliorum non relatum? P. Scipio ecce ex Hispaniâ (in Liuio) *argenti præ se in ærarium tulit* XIIII. *millia pondo, trecenta, quadraginta duo: & signati argenti magnum numerum.* Ea pondo faciunt, *centum quadragintatria millia, quadringentos, viginti* Philippæos. Etsi ille tamen Triumphus non fuit (nam sine magistratu eas res gesserat Scipio) sed pecunia dumtaxat Triumphalis. Idem iterum, victâ Carthagine (pariter in Liuio) *intulit in ærarium argenti pondo centum millia triginta tria.* Si ita accipis, vt sint *triginta tria millia* etiã, voce ἀπὸ κοινοῦ repetitâ (vt equidem opinor) tum erunt nobis *ter decies centena triginta millia* Philippûm. At alter Scipio, victâ & dirutâ eâdem Carthagine, rettulit (vt Plinius adnotauit) *quater millies* CCCC LXX. M. *pondo.* & addit: *Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum imperij æmula, quod* NVNC IN MENSARVM *est apparatu.* Qui numeri tamen parum fortasse probi sunt: & si tot illa millia legas, quî potest verum esse, mensæ alicuius priuatæ ministerium tanti fuisse? Quin exiguas opes Plinius indicare voluit, scripsitque meâ sententiâ: *quattuor millia, quadringenta, septuaginta pondo.* Ea efficiunt *quadraginta quattuor millia* Philippicûm, & *septingentos.* Neque miremur minùs quàm anteà relatũ, quia pleraque vrbs, dum capitur, incensa & diruta fuit. Ita opes perditæ, aut ruinis oppressæ. Quod autem inibi etiam sequitur, in pari mendâ videtur: *Posteà victâ Numantiâ, idem Africanus in triumpho militibus* XVII. *millia pondo dedit. O viros illo Imperatore dignos, quibus hoc satis fuit!* Nam quomodo laudet vel parcimoniam Scipionis, vel modestiam militum, si maior summa diuisa, quàm tota Carthago habuit? Et essent ea pondo, *centum septuaginta millia* Philippæorum: quæ redderent in *viginti millia* militum (vt ponamus tot fuisse) circiter *octo Philippicos cum dimidio*

Lib. xxviij.

Lib. xxx

Lib. xxxiij. cap. xi.

dimidio viritim. Nimis magna hæc largitio in illo æuo restricto sit: nec sanè pro Plinij mente. Sint *septem millia pondo*: & plus satis erit. Sed quid facio? per Triumphos omnes ibo? finis non sit: & Liuius distinctè ac descriptè in plerisque temporum horum fecit. Lustra si voles: iuuabit videre, & magis, si quis in summam & aceruum colligat triumphales omnes opes. Fac vel in Asiâ solâ, vel magis Hispaniâ: nō admiratio solùm in animo tuo gignetur, sed stupor. Fortasse ego * alibi: nunc, vt institui, per ætates aut sęcula quosdam tangam. Vt hunc L. Æmilij de Macedonibus: *qui* (vt Velleij verba dem) *tantum* PRIORES EXCESSIT, *vel magnitudine regis Persei, vel specie simulacrorum, vel modo pecuniæ, vt bis millies* HS. *ærario contulerit, & OMNIVM ANTEACTORVM comparationem amplitudine vicerit*. Simulacra ibi fuisse super ceteros vult: & quid mirum? cùm prisci illi Macedones, quidquid hoc elegantiarum esset, ex Græciâ totâ & Asiâ iamdiu collegissent? Pecuniæ etiam modum producit ad *bis millies*: id est, *quinquagies centena millia* Philippûm. AVD. Magna summa est, & ex vno triumpho: sed quod fugere te non puto Lipsi (si fugit, suggero) Liuius eam atterit, & ad *millies* reducit. Ita enim legitur: *Summam omnem captiui auri argentique translati,* HS. *millies ducenties fuisse Valerius Antias tradit*. Magis etiam Plinio minuitur, in quo ista: *Intulit & Æmilius Paullus, Perseo rege deuicto, prædam pondo trium millium, à quo tempore populus Romanus tributum péndere desiit*. LIPS. Hæc reiicimus, & Critico naso damnamus. Meritissimò tu putas Valerium illum Antiatem, qui omnia augere solet, & supra verum sæpe euehere (in Liuio non semel notatur) hîc ita parcum & oris modicum fuisse? Non arbitror, & minimum *bis millies ducenties* scripsisse: etsi ipse Liuius addat, *maiorem etiam summam, ex numero plaustrorum, ponderibusque auri & argenti generatim ab ipso scriptis, effici*. Quod ad Plinium: is verò numerus rideri magis, quàm carpi meretur. Et itáne *tria millia pondo auri* (vt ponamus vel id solùm fuisse) nec amplius, Macedonia dederit? Hoc erat, cur populus Romanus Tributo liberaretur? cur iste, super *omnes priores triumphos*, censeretur? Atqui *tria millia pondo auri*, faciunt *trecenta millia* sola aureorum. Quin tu, me arbitro, cum libris quibusdam priscis lege, *è Macedonicâ prædâ sestertiûm ter millies*. Est veritas. nec

* *In alterâ parte* ADMIRANDORVM.

Lib. XLV.

Lib. XXXIII. cap. III.

necmouet, quòd minus in Velleio sit: fortasse & ille augendus: in Suidâ quidem lego, *reperta in thesauris Regis Persei, in auro argentoque, sex millia talentûm*: id est, *tricies sexies centena millia* Philippûm. Quod si in solis thesauris & ærario peculiari Regis, quid in reliquâ prædâ publicâ opidorum, aut priuatâ hominum fuit? At verò Cornelius Sulla, etsi splendido triumpho, minus intulit: scriptumque in Plinio, *transtulisse auri pondo* * XV. *millia, argenti pondo* * *centum quindecim millia*: si tamen & hîc numeri incorrupti. Excessit omnes deinde Cn. Pompeius, in illo quem de rege Mithridate & Oriente duxit. Velleius de eodem: *Magnificentissimum de tot regibus, per biduum, egit triumphum: longeque* MAIOREM OMNI *ante se illatâ pecuniâ, præterquam à Paullo, ex manubiis intulit*. Quid tamen istud, vicisse omnes, præter Paullum, in modo pecuniæ? Ille verò & Paullum vicit: si verè Plutarchus, *viginti millia talētûm in ærarium intulisse*. Nam ea sint, *centies vicies centena millia* Philippûm. Et verè Plutarchus: & in Velleio emendandum, *præterquam Capitolio*: vt mox dicam. Vicit ergo Paullum: non tamen iterùm sine nodo, quem ipse Plutarchus ligat & nobis iniicit, dum in Catone minore scribit: *Gloriatum eum, quòd tantum argenti ex Cypro, cùm nec vnum militem haberet, reip. contulisset, quantum nec Pompeius è tot bellis, & concusso orbe terrarum, rettulisset*. At enim Cato rettulit, non nisi *septem talentorum millia*, in eodem Plutarcho: quid ergo dicemus? Illud in Catonis illatione, minutum & corruptum esse, ad *vigintiseptem millia* aut circiter reformandum. Enimuerò deprædicatæ illæ Cypriæ gazæ haud maximę sint, nec sic per inuidiam quærendæ, si non vltra *septem talentorum millia* productæ. Sed de Pompeij quidem grandibus manubiis quis dubitet, cùm & in solos milites largitum, donatiui triumphalis nomine, * XVI. *millia talentûm* Appianus scribat? Magna hæc omnia sunt, & verè illo *Magno* digna: sed hunc hîc quoque C. Cæsar, vti acie, vicit & superauit. Appianus ait *quater eum triumphasse* (nam quintum differt:) *& intulisse sexagintaquinque millia talentorum*. Scis tu quid hoc efficiat? *trigintanouem* nobis *milliones*: plus triplo eius, quod Pompeius intulisset. Tu me respicis, & vultu arguis: quid est? AVD. Ex fide Latini scriptoris, hæc non sic esse: tu Græco magis accedis? Nam Velleius de omnibus Cæsaris

Lib. xxxiij. *1500000. aureor. *115000. Phil.

In Pompeio.

*9600000. Phil.

triumphis, id est quinto illo Hispaniensi etiam addito: *Pecuniam ex manubijs latam, paullo ampliùs sexies millies* HS. disertè scribit: qui sunt dumtaxat *milliones quindecim*. Et sanè, meo animo sufficiunt. LIPS. Credo equidem tuo animo, & arcæ etiam tuæ, si quis inferat: sed non sufficiunt, pro magnitudine tunc vel Romanâ, vel Iulianâ. Imò tu rescribe meo animo, *decies sexies millies*: conuenientissimè ad Appianum. Nam ista sint *quadraginta milliones*: atque aliquid scilicet accesserit ex prædâ Hispaniensi. Ex paucis his vides, immensas opes in Ærario cumulatas è Triumphis: quos non omnès, imò nec decimam partem dedi. Ergóne Plinij libris fides aut puritas sit, dum scribitur C. Cæsar iste, initio ciuilis belli, Ærarium compilasse, *& protulisse ex eo laterum aureorum* XVI. *millia, & in numerato pondo trecenta?* Profectò non sit: & perexigua ista, & quasi furfures aut folia, pro totâ illâ masśâ, & tam vetustâ, auri argentique. In veteribus legitur: *Laterum aureorum* XV. *argenteorum* XXXV *millia, & in numerato* HS. *quadringenties*. Sed nec ea summa pro tot triumphis: etiamsi in laterculo quoque *decem pondo* imputes, quod Budæus fecit. Sed diuinare tamen omitto, cùm fulcrum non est cui innitar. Lucanum, si vis, lege furtum hoc Iulianum valdè exaggerantem.

CAPVT IX.

De Auro Coronario, & Coronis dictum.

TRIVMPHALIA habes: mentior. largiter etiam restat. Quid illud? *Aurum Coronarium*, quod specie triumphorum vel oblatum fuit, vel exactum. Origo eius, vt socij & amici, victori Imperatori *Coronas aureas* offerrent, quasi gratulantes, & meritum ei caput cingentes. Itaque primò quidem *Coronæ* ipsæ datæ, aut missæ: posteà inualuit, vt pro iis Pecunia offerretur. Hæc accepta à Sociis, aut Subditis: & sicut manubias ab hostibus legebant, sic spolia ista occulta ab amicis. Mos planè vetus, & à Græcis, nisi erro, ad Romanos imitatione translatus.
Lib. XII. Apud Athenæum quidem Chares, in rebus Alexandri magni, ait, *post victum Darium, missas* CORONAS *partim à Legatis gentium, aliisque, æstimatas decem millibus ac quingentis talentis*. Atque alibi talia

talia legas. Iam apud Romanos, crebrum. vt in Liuio, cùm Cn. Manlius Gallogræcos vicisset, eoque terrore Asiam liberasset; Lib. xxxviij *missæ vndique legationes non gratulatum modò venerunt, sed* CORONAS *etiam* AVREAS, *pro suis quæque facultatibus, attulerunt*. Itaque idem Manlius in triumpho tulit (apud eumdem Liuium) *coronas aureas ducentas duodecim, pondo*: id est, vt singulæ fuerint librales. Lib. xxxix. In triumpho, inquam: & ita obtinuerat, vt eæ coronæ ante ipsum victorem latæ, populo ostenderentur. De eo Festus: *Triumphales coronæ sunt, quæ Imperatori victori aureæ* PRAEFERVNTVR, *quæ antiquis temporibus propter paupertatem laureæ fuerunt*. Iamantè etiam in Quinctij Flaminini triumpho Liuius: *Coronæ aureæ*, DONA *ciuitatum, translatæ centum quattuordecim*. Lib. xxxiiij Itemque in Scipionis Asiatici, numerat *aureas coronas ducentas trigintaquattuor*. At verò Appianus in Cæsaris, *bis mille octingentas viginti duas, easque pondo viginti millium quadringentorum quattuordecim*: ita vt *decem pondo*, aut circiter, plerasque necessum sit fuisse. Neque equidem pro magno aut vero habeo, quòd Plinius quasi inter raræ magnificentiæ exempla scripsit: *Claudius cùm de Britanniâ triumpharet, inter Coronas aureas, vnam* VII. Lib. xxxiij. cap. iii. *pondo habuit, quam contulisset Hispania citerior, alteram* IX. *quam Gallia comata, sicut titulus indicauit*. Minuta, minuta hæc sunt; nec vel Claudio, vel tam ditibus prouinciis, ad ostentandum, digna. Vt minimum, fuit DCC. pondo, iterumque DCCCC. vel potiùs ∞. Etsi non ad vsum tales, sed pompam modò fuisse sciamus. Ideoque & de his Tertullianus capiendus, libello de Coronâ: *Sunt & prouinciales aureæ, imaginum iam, non virorum, capita* MAIORA *quærentes*. Benè *Prouinciales*, quia ab iis datæ. Nec coronæ solùm ipsæ, sed aurum ac pecunia ad coronas: atque id propriè *Aurum coronarium*, de quo & titulus est in Codice Iustinianæo. Seruius ad hoc Virgilij: *Dona recognoscit populorum*, notat: *Aurum coronarium dicit, quod hodie à victis gentibus datur. Imponebant autem hoc Imperatores propter concessam vitam*. Non rectè omnino, nec ab ipsis iam victis ob vitam datum, sed à sociis amicisque, vt dixi. datum tamen in pecuniâ, titulo coronario. Vt apud Polybium (in Fragmentis) οἱ γεῤῥαῖοι ἐστεφάνωσαν τὸν ἀντίοχον τὸν βασιλέα πεντακοσίοις ἀργυρίου ταλάντοις: *Gerræi coronarunt Antiochum regem quingentis argenti talentis*. Vt apud Liuium populus

quidam Asiæ, *Manlio ingredienti fines vt cohiberet à populatione militem, in coronam auream* XV. *talenta offerunt*. Et hoc prætextu rapinas extorsionesque vsurpatas, quis non colliget? Cicero Pisoni obiicit: *Mitto aurum coronarium, quod lex & decerni & accipi vetat, nisi Imperatoribus ex prouincià decedentibus, ad decorandum triumphum.* Sed istas leges spernebant. & Dio Cassius quosdam notat, *cùm res leuiculas gessissent, triumphum sibi, vel à Cæsare vel ab*
Lib. XLIX. *Antonio, impetrasse:* καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ, inquit, χρυσίον πολὺ παρὰ τῶν δήμων ἐς τοὺς στεφάνους ἐσέπραττον: *& isto hoc prætextu, multum auri à populis, quasi ad coronas, colligebant.* Imò verò & ab ipsis Italis,
Lib. XLII. qui tamen immunes talium videbantur esse. Cæsar quidem ita fecit. de quo idem Dio, cùm ex Asiâ, victo Pharnace, rediisset: *Ibi quoque* (Romæ) *magnâ pecuniâ coactâ, quam partim titulo* DONI, *vt erant* CORONAE, *statuæ, & talia, collegit; partim mutui nomine accepit.* Decretis enim coronis statuisque, pecuniam ipsam dari sibi curabant. Ideò miretur fortasse aliquis, ipsum illum Græ-
Lib. XLVIII. cum posteà scribere, de L. Antonio M. fratre: *quòd is, cùm triumphasset Kalendis Ianuariis, in quibusdam Mario se comparabat, aut & præponebat. in eo maximè, quòd is Marius aut nullam, aut vnicam omnino coronam accepisset; sibi verò cùm alij, tum populus tributim* (*quod ante ipsum nemini*) *coronas dedissent.* Ait nemini id contigisse: atqui, nónne ipso narrante, iam ante Cæsari? Sed obseruetur, *tributim*: in eo nouitas, & est hoc quòd Cicero irridet, *Patronum quinque & triginta tribuum fuisse.* Ideò igitur & *tributim* dederunt, nouo more. Sanè Italos dedisse, vel ex eo liqueat, quod Augustus de se in lapide Ancyrano dicit: MVNICIPIIS. ET. COLONIIS. ITALIAE. CONFERENTIBVS. AD. TRIVMPHOS. MEOS. QVINTVM. CONSVL. REMISI. ET. POSTEA. QVOTIESCVMQVE. IMPERATOR sum appellatus, AVRI. CORONARIVM. NON. ACCEPI. Gloriatur verè. & consonat in illo ipso quinto consulatu Dio Cassius, qui notat, *eum tunc benè audisse vulgò,* ὅτι παρὰ τῶν πόλεων, τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, τὸ χρυσίον τὸ τοῖς στεφάνοις προσῆκον, οὐκ ἐδέξατο: *quòd ab opidis Italiæ, aurum, ad coronas conferri solitũ, non accepisset.* Cuius exemplo Hadrianus (in Spartiano) *aurum coronarium Italiæ remisit, in prouinciis minuit.* Sed & Ammianus, inter testimonia liberalitatis Iuliani ponit, *tributorũ indicta admodum leuia, & coronarium remissum.* Eò enim paullatim iam ventum erat, vt hoc *Corona-*

rium

rium non minus tributis ferè attereret, nec in triumphis modò, ſed in lætitiâ quacumque, & primordiis imperij, daretur. In Ammiano ſcriptum, *Tripolitanos miſiſſe legatos, Victoriarum aurea ſimulacra Valentiniano, ob imperij primitias, oblaturos*. De ipſis coronis Syneſius, qui ſe quoque Legatum à Cyrenenſibus ad Arcadium miſſum ait, στεφανώσοντα χρυσῷ μὲν τὴν κεφαλὴν, φιλοσοφίᾳ δὲ τὴν ψυχήν: *coronaturum auro quidem caput Imperatoris, philoſophiâ verò eius mentem*. Apertiſſimè item Capitolinus in Antonino Pio: *Aurum coronarium, quod adoptionis ſuæ cauſſâ oblatum fuerat, Italicis totum, medium prouincialibus reddidit*. Atque ex hoc licet intelligere, quæ ſit & quanti *Oblatio*: cùm inter Tributi genera recenſent, *Canonem, Oblationem, Indictionem*: etſi, alio quoque titulo & ſpecie, Oblationes. Sed de hoc noſtro, Suidas: στεφανικὸν τέλεσμα. παρὰ ῥοδίοις οὕτως ἐκαλεῖτο. ἐπειδὴ αὐτόνομοι ἦσαν οἱ ῥόδιοι, βραχύ δέ τι μέρος ῥωμαίοις ἐπὶ τιμῇ πέμποντες ἐτήσιον, ὡς οὐ φόρον ἡγοῦσι μᾶλλον, ἢ στέφανον φίλοις διδόντες: *Coronarium vectigal apud Rhodios ita dicitur, quoniam liberi ſunt Rhodij, exiguum autem aliquid Romam quotannis mittunt, non vt tributum dominis, ſed quaſi coronam amicis dantes*. Notetur illud *quotannis*: nam & hoc ita factum, ac velut honorarium tributi genus exactum. Procopius de Theodato notat, rege Gothorum: *pactum eum cum Petro, Iuſtiniani Imperatoris Duce, decedere Siciliâ totâ, & quotannis coronam auream mittere Iuſtiniano trecentarum librarum*. Quid, quòd lego ciuitates in aliâ occaſione, atque etiam triſti, coronas has miſiſſe? Appianus in Sullæ funere *ſuprà bis mille coronas aureas, magna celeritate confectas, prælatas* ſcribit, atque addit expreſsè, *dona ciuitatum, aut legionum quibus præfuerat*. Habes & intellegis, opinor, de Coronis & Coronario. AVD. Satis. ſed quid iis poſt prælationem factum, aueo equidem ſcire. LIPS. In templis, & Capitolio maximè, videntur dicatæ. Plinium eò traxerim, de Coronis: *Inde natum, vt etiam triumphaturis conferrentur, in templis dicandæ*. Nam etſi de aliis ibi coronis, tamen in occaſione tangit hunc morem. Liuius, de legatis Saguntinorum: *Non grates tantùm agere iuſſi ſumus, ſed donum hoc etiam, ſi vos permitteretis, coronam auream, in Capitolium, victoriæ igitur, ferre*. Quod itaque ſuprà, in Velleio erat: *Præterquam Capitolio intulit*: huc referri poteſt, vt non venerint in rationes illas *Coronæ*, & alia dona ſiue aurum, quę Ioui

Orat. de Regno.

Lib. 1. de Goth.

Lib. xxviij.

Capitolino Pompeius intulit aut dedit. Mos enim ita fuisse videtur: vel ex Suetonij de Augusto notâ. quem ait sedecim *millia pondo auri, vnâ donatione, in cellam Iouis Capitolini contulisse*: quod fecit statim ab Ægyptiaco triumpho. Imò & Triumphale ipsum aurum interdum, aut pars eius, ibi condita. ex Plinio, qui *duo millia pondo auri perisse, Pompeij tertio Consulatu, è Capitolini Iouis solio, à Camillo ibi condita*, scribit: fortasse vt religio magis seruaret. Atque ad hoc etiam tale aurum referendum videatur, quod Suetonius in Cæsare notat: *Eum primo consulatu tria millia pondo auri furatum è* CAPITOLIO, *& tantundem inaurati æris reposuisse*. Planè hoc est. nam de Ærario compilato, ad alterum Consulatum facit, nec id quoque in Capitolio. Solent tamen & alia templa Auro coronario exornare. vt Augustus de se, in lapide Ancyrano: *In Capitolio, & in æde Diui Iulij, & in æde Apollinis, & in æde Vestæ, & in templo Martis Vltoris consecraui, quæ mihi constiterunt circiter millenis* AVRI CORONARI *pondo, trigintaquinque millibus*. At prior Cæsar, Coronas suas in triumpho ductas vendidit, & ex earum pretio militibus promissa persoluit. quod ita Appianus.

Lib. xxxiij. cap. 1.

CAP. X.

Impensæ publicæ in Militem, Magistratus, Populum: & de Frumentatione.

PERAGRAVI & emensus sum *Triumphalem* viam: tempus desinere, nec addere vltrà, sed erogare. Nónne videtur Auditor? AVD. Certè videtur. nam ego censeo, nisi expendimus largiter, omnem Romam iam illationibus tot auri non suffecturam. LIPS. Ego verò exhauriam, & expendam non loculis, sed totis saccis: vt ipsum iterum miraturus sis, vnde ad tot Expensas vllæ Opes. Oceanus si Ærarium fuisset, dixisses desiccandum. Impendia igitur sub Principibus (vlteriora omittam) Duplicia fuere, *Necessaria*, & *Arbitraria*: ex quibus sanè colligas immensas & verè ADMIRANDAS quasdam opes. Nam Necessaria illa impendia, ferè trium generum: in *Militem*, in *Magistratus*, in *Populum*. De militibus res clara est; Stipendiis alendos, Emeritis prosequendos: & id perpetuò, in legionibus & præsidiis

diis

diis perpetuis iam factis. Hæc * partitè non exsequor, satis à me in *Romanâ Militiâ*, & * alibi, factum. De Magistratibus, intellego duplices fuisse, in quos largiter & statim expendendum: *Vrbanos* & *Prouinciales*. Vrbanis quidem Augustus instituit, ad onera subleuanda, ad ludos præbendos, & talia, aliquid dare: præsertim Prætoribus, quasi ex lege. *Prouinciales* autem, vel plurimum auferebant, vt ipsi plures, & per prouincias dispersi. Nam ita Suetonius: *Auctor & aliarum rerum Senatui fuit, in quis, vt* PROCONSVLIBVS *ad mulos & tabernacula, quæ publicè locari solebant,* CERTA PECVNIA *constitueretur.* Et quanquam *Proconsules* modò nominat, tamen * longiùs spectauit, & *Præsidibus* communiter, aut & *Procuratoribus*, aliisque *Officiis* datum. Quanta ea expensio fuit? immensa, vel hoc argumento: quòd Cicero L. Pisoni obiicit, eunti in Macedoniam, vt Proconsuli, *sestertium centies octogies, quasi Vasarij nomine, datum*. Ad sola Vasa, inquam, id est ornatum & instructum, tot illa sestertia data scribit; & obiicit, non quia contra morem fuerit, sed quia supra modum. Nimium ad significat, collusione quadam, ad tributum. Quid igitur? esto vel * *Centies* tantùm summa ordinaria: esto vel *Quinquagies*: in tot illis talibus, nónne immensum accresceet? Et plura accedunt huic generi, vt *Curatores* variorum munerum alendi, vel ornandi; vt *Legati* exterarum gentium admittendi, & munerandi: & quæ scimus in omni Republicâ esse. Iam de *Populo*, perpetui etiam & certi in eum sumptus: & præsertim ad Alimenta. Nam iam antè institutũ, Principes tenuerunt, vt plebem egenam aut tenuem perpetuâ frumentatione pascerent; atque eâ magno labore & sumptu parandâ, aduehendâ, & tum gratis distribuendâ. Mira hæc res sit, siquis consideret: & planè inter omnis æui, omniumque gentium, ADMIRANDA. Sed tractaui olim in Electis, quid nunc retractem? AVD. Imò obsecro Lipsi, hîc ei suus locus est: & quid si aliquid firmius aut plenius tibi obseruatũ? LIPS. Obseruatum, non nego: vt in talibus dies diei est doctor. Breuiter dicam, quæ pro nostro argumento. Frumentatio igitur vetus Romæ, & ab ipso etiam Senatu. Ille in rebus & annonâ arctâ, quasi benignus pater, miseritus plebis, frumentum aliquando diuisit, non tamen nullo, sed modico ære. Accessere Tribuni statim, & hoc tam

* Vide Nostras.
* Com. 1. ad Ann. Vac.
Cap. xxxvi
* Et solet Suetonius largiter ea voce vti.
* 250000. 25000. Phil.

tam populare ſibi vindicarunt, variis Frumentariis legibus latis. Vltimus in hac re Clodius, *Annonariam legem tulit, vt frumentum, quod anteà populo ſemiſſe æris ac trientibus in ſingulos modios dabatur,* GRATIS *daretur.* Ita Aſconius: atque hæc origo deinde & continuatio gratuiti frumenti fuit. Senatus quidem, ſtatim à coniuratione Catilinæ, largitione hac tali vſus erat, auctore ipſo Catone: ſed neſcio, an ſine vllo pretio. In Plutarcho hoc ſic narratum, ſed verbis quæ penſitanda ſunt. Ait, *C. Cæſarem in Præturâ res nouas tentaſſe, populo ſuſpenſo & mobili, ob Catilinarias illas turbas. Cato igitur, vt præueniret,* ἔπεισε τὴν βουλὴν ἀναλαβεῖν τὸν ἄπορον καὶ ἀνέμητον ὄχλον εἰς τὸ σιτηρέσιον. ἀναλώματος μὲν ὄντος ἐνιαυτοῦ χιλίων καὶ διακοσίων καὶ πεντήκοντα ταλάντων: *ſuaſit Senatui aſſumere egenum & infinitum populum ad frumentationem, etſi ſumptus eſſet mille ducentorum quinquaginta talentorum.* Id fit *trecenties* HS. more Romano, noſtro, *ſeptingenta quinquaginta millia* Philippicorum. Vides igitur impendium in hanc rem, quod illo æuo fuit: etſi alter Plutarchi locus (in Cæſare) minuit nonnihil, & vbi de hac ipſâ re agit, numerat ſumptus non niſi *ſeptingentas quinquaginta myriadas drachmarum:* quod fit Latinis, *ducenties vicies* HS: nobis, *quingenta quinquaginta millia* Philippæorum. Sed verius eſt, hunc locum reſcribendum, augendumque ad illum priorem. Opinor autem & creuiſſe poſteà impendium, latâ lege Clodij, quæ totum frumentum gratificaretur, de quâ dixi. Quin & ſub Impp. largiter creuiſſe, cùm plures adſcripti, & claſſes etiam inſtitutæ (haud dubiè magno impendio) ad tranſuehendum. Quis tamen numerus accipientium fuit? reperio aliquando ad *trecenta viginti millia* cepiſſe: ſed Iulius Cæſar minuit. de quo ita Suetonius: *Ex viginti trecentiſque millibus accipientium frumentum è publico, ad centum quinquaginta retraxit:* aut ſi Dionem audis, *ad centum ſexaginta:* quia dicit ad *mediam partem redactos.* Paruum diſcrimen: ſed Auguſtus deinde auxit, & *ducenta millia* fecit. an & Tiberius? etſi ille minimè popularis: tamen recenſet in Senatu (apud Tacitum) *quibus è prouinciis, & quanto* MAIOREM *quàm Auguſtus, rei frumentariæ copiam aduectaret.* Ergo & in plures, niſi fallor, diſtribuendam. AVD. Mehercules Lipſi, grandis hic numerus: & tot illi Romæ pauperes? LIPS. Pauperes, aut ſaltem qui ſubleuari gauderent: inter quos liberti, & id genus,

genus, maximè fuêre. Dionysij locus notabilis, admonentis multos ideo manumitti, ἵνα τὸν δημοσίας διδόμενον σῖτον λαμβάνοντες κατὰ Lib. IIII. μῆνα, καὶ εἴτις ἄλλη παρὰ τῶν ἡγουμένων γίγνοιτο τοῖς ἀπόροις τῶν πολιτῶν φιλανθρωπία, φέρωσι τοῖς δεδωκόσι τὴν ἐλευθερίαν: *vt frumentum, quod publicè datur, accipiẽtes in menses singulos, & siqua alia liberalitas Principum in pauperes fiat, id totum Dominis ferant à quibus facti sunt liberi.* Vides fraudes, quæ etiam factæ: aut saltem, quomodo, quos pudêret ipsos è publico pasci, id fecerint succidaneâ libertorum personâ. AVD. Aliquoties iam audio de *menstruo frumento*: ergóne ea distributio? LIPS. Illa ipsa, & in cuiusque mensis initio (siue *Nonis*, vt Suidæ visum, vnde & *Annonas* ridiculè deriuat) accipiebant. Quomodo? per *Tesseras*: quique eas habebat, ad *Curatores frumenti diuidendi* ibat, munus institutum ab Augusto. Quattuoruiri enim erant, iique ex honestioribus, & qui ante quinquennium Prætura functi essent: quod Dio notauit. Etsi *Præfectus* etiam *annonæ* proprius, illustri honore: sed Lib. LIIII. qui de aduehendo & adseruando in horreis satagaret, non propriè de diuidendo. Multa circa hanc rem: sed minuta quid opus exsequi? de numero iterum aliquid videamus: in quem videtur Seneca tenuiores omnes ciues inclusisse. *Frumentum*, inquit, *publicum tam fur, quàm periurus, & adulter accipiunt, & sine discrimine morum* QVISQVIS CIVIS *est.* Sed ita tamen accipio, vt admitti debuerint & inscribi; neque id factum nisi certo numero, & alij deinde assiduè in demortuorum locum allecti. De quo numero iterum sub Principibus fluctuo. Dixi de Augusti *ducentis millibus*: sed P. Victoris tamen, quem Schottus noster vulgauit, scriptio videatur augere. Nam ait disertè: *Huius* (Augusti) *tempore, ex Ægypto vrbi annua ducenties centena millia frumenti inferebantur.* Modios sanè intellegit: sed quanta ea summa sit ex solâ Ægypto? Atqui Africa iam addenda est, quæ duplum ad Ægyptum dedit. Hoc enim ita palàm & adfirmatè Iosephus scripsit, in oratione Agrippæ regis ad Iudæos: *Africam octo mensibus populum Romanum pascere, Ægyptum autem quaternis.* Valdè notabilis locus: & idem est in Hegesippo, qui transscripsit. Ex hac igitur ratiocinatione, frumentum vrbi illatum annuum fuerit *sexcenties centena millia modiorum*. Sint in dies circiter, *centum sexagintaquattuor millia octoginta tria*. Heu, ingentem

 copiam!

copiam? & quæ ſufficiat,ſi inſpicis, vel *vicies centenis* hominum *millibus* alendis. Nam Modius paullo plus minúſve Romanis pendit XXVI. libras: ſed Romanas tamen libras, id eſt duodecim vnciarum. AVD. Hem Lipſi,& tu credis hæc vera eſſe? quî poſſunt? nam antè dumtaxat de *ducentis millibus*,aut largiſſimè, *trecentis viginti* frumentantium eſt dictum. LIPS. Dictum.ſed nempe etſi non plures caperent, plures tamen fruebantur & alebantur. Nam cenſendum eſt, pleroſque iſtorum qui caperent, Patresfamilias fuiſſe; vxorem, liberos, ſeruulos habuiſſe. Itaque largius valdè quàm in vnum caput capiebant: & videtur teſſera ſiue donatio ordinaria fuiſſe in ſingulos,*decem modiorum*,quod in Electis notaui. Iam & hoc cogitandum, plures etiam in conſortium huius frumenti veniſſe. An non probabiliter Vrbanos illos omnes milites? ſanè in Herodiano lego, *Seuerum,præter alia quæ indulſit, militibus etiam* τὸ σιτηρέσιον *ſiue frumenti modum auxiſſe*. Quid ipſam deinde Aulam & Palatinos? nónne item probabile annonas ſuas hinc accepiſſe? An non & Claſſiarios ipſos in Italiâ milites? Hæc conſiderari & colligi pro Victoris ſcriptione poſſint: quæ mihi tamen, vt rem dicam, parum eſt certa. Ingens frumenti copia ſit, & ex duabus prouinciis tantùm. An igitur placeat in eo corrigi, *ad centies centena millia*? Ita vniuerſa illatio fuerit,cum illo Africano, *trecenties centena millia*: larga profectò ſatis & laxa,cùm hæc in diem toleret ad *millia hominum circiter ſeptingenta*. Facit pro emendatione, quod Spartianus de Seuero ſcribit: curioſè proſpexiſſe rei frumentariæ, *&* *cùm moreretur reliquiſſe ſeptem annorum Canonem, ita vt* COTTIDIANA LXXV. *millia modiorum expendi poſſent*. Magna prouidentia eius Principis,ſoliciti in ſeptem annos: ſed & Canon ille diurnus opportunè expreſſus, qui proximè ad noſtra *trecenties centena millia* (tecum computa,ſi voles) proximè, inquam, accedit. Minuiſſe tamen paullatim hic Canon videtur: ſiue quia Principes in alia diſtribuerent; an & quia minus, prouinciis iam effætis,inferretur? Sanè Conſtantinus egregiè minuit.qui ſedem & affectum ſuum Byzantium transferens,vt in aliis Nouam hanc Romam cum illâ Veteri, ſic & Frumentatione voluit in parte æquare. Nam claſſem Aegyptiacam Byzantio deſtinauit, relictâ Romæ dumtaxat illâ Africanâ. Hæc

diuiſio

diuiſio deinceps manſit: niſi quòd Byzantini frumenti modum tamen minuit filius eius Conſtantius, offenſus plebi ob ſeditionem temerè & aſperè motam. De eâ re Eccleſiaſtici noſtri ſcriptores: qui & numerum exprimunt frumenti. In Nicephoro Calliſto eſt: *Octo myriadas medimnorum frumenti quotannis à Conſtantino datæ plebi fuerant, cuius dimidiam partem Conſtantius diminuit.* Lib. IX. cap. VIII. Atque iſte totum Frumenti modum annuum facit, non niſi *octoginta millium medimnorum*: quæ ſint Romanis circiter *quadringenta octoginta modiorum.* Haud magna, nec pro priſcis opibus, largitio: quam tamen & Socrates ita firmat. Ἐζημίωσε δὲ τὴν πόλιν ἀφελὼν τὸ σιτηρέσιον, τὸ παρασχεθέντος παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἡμερήσιον, ὑπὲρ τέσσαρας μυριάδας. ὀκτὼ γὰρ ἐγγὺς μυριάδες ἐχορηγεῖτο πρότερον τοῦ σίτου, ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέων κομιζομένου πόλεως: *Mulctauit vrbem, auferens frumenti quod pater eius in dies adſignauerat, ſuper quattuor myriadas. Octo enim myriades circiter anteà dabantur, inuehebanturque ex vrbi Alexandriâ.* Dicit quidem ille σιτηρέσιον ἡμερήσιον, *diurnum frumentum*: ſed exuberat ille modus in dies ſingulos, nec aliter ſentit quàm de diuiſione dumtaxat diurnâ. At annua ipſa illatio, tanta: id eſt, *mille trecenti* in diem circiter modij, vix quattuordecim aut quindecim millibus hominum paſcendis. Heu, quomodo minuimus? atque idem in ipſâ Româ veterì factum, Olympiodori locus (apud Photium, in Bibliothecâ) attendenti oſtendit. Excerptum ibi legitur: Ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ γόθων ἅλωσιν τῆς ῥώμης, Ἀλβῖνος ὁ τῆς ῥώμης ὕπαρχος, ἤδη ταύτης πάλιν ἀποκαθισταμένης, ἔγραψε, μὴ ἐξαρκεῖν τὸ χορηγούμενον μέρος τῷ δήμῳ, εἰς πλῆθος ἤδη τῆς πόλεως ἐπιδιδούσης. ἔγραψε δὲ καὶ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τετάχθαι ἀριθμὸν χιλιάδων δεκατεσσάρων: *Poſt Gothorum inuaſionem & direptionem Romanam, Albinus Præfectus vrbis, iterùm nunc eâ inſtauratâ, ſcripſit, Non ſufficere populo modum qui inferretur, cùm vrbs iam in multitudinem largiter excreuiſſet. Scripſit autem, & in vnam diem ſtatutum numerum quattuordecim* millium.* Verba, quæ expreſſim de Frumento non habent; ſed eò referenda eſſe, mecum cenſebit, qui examinabit. *Modiorũ opinor. Ergo diurnus tunc modus (ſub Honorio) *quattuordecim mille* modij: qui & ipſe minuit aut periit cum imperio ipſo Romano. Theodoricus tamen rex Gothorum (ſanè, vt in illâ gente, laudandus) ſpecimen aliquod veteris moris reſtituit: & in Ricobaldo quodam ſcriptum: *A Romanis cum gaudio ſuſceptus eſt,*

quibus ille ad subsidium, tritici singulis annis CXX. *millia modiorum concessit.* Sed quid ad ista eo? ADMIRANDA mea non horum temporum: quin priorum etiam Principum æuo(circa Flauiorum imperium)panis distribui,non ipsum frumentum, cœpit: credo,quia lucrum aliquod ex eo fiscus captaret; & quo minore modo in plures largitio spargeretur. Is *Panis gradilis* dictus, quia in gradibus diuideretur,idem *Fiscalis*,quia è publico & fisco.Commentarius Persij vetus, ad illud — *populi cribro decussa farina. Panem non delitiosius cribro discussum,sed plebeium de populi annonâ, id est, Fiscalem dicit.* Eos panes *bilibres* fuisse, ex Vopisci Aureliano dicam. *Nam Aurelianus*,inquit, *eo tempore quo proficiscebatur ad Orientem, bilibres coronas populo promisit, si victor rediret.Et cùm aureas populus speraret, neque Aurelianus aut posset, aut vellet,coronas eum fecisse de Panibus, qui* NVNC *Siliginei appellantur, & singulis quibusque donasse. ita vt Siligineum suum* COTTIDIE *toto æuo suo vnusquisque reciperet,&* POSTERIS SVIS *dimitteret.* E quibus inspectis planè affirmaueris, *Bilibres*, & in *Capita* sic datos fuisse. AVD. Quomodocunque Lipsi, tamen magna illa, & in magno modo(Seueri canon dicit) largitio, & mihi semper stupenda. LIPS. Quid si accumules, & obsonium etiam addo? *Nam idem Aurelianus* (Vopisci item verba) *& porcinam carnem populo Romano distribuit, quæ* HODIEQVE *diuiditur.* Quando *hodieque*? ad tempora vsque Constantini.Simile in *Oleo* fuit,quod perpetuum populo dedit & instituit Imp. Seuerus. *Vinum* etiam, vt nequid deesset, Aurelianus statuerat., sed morte præreptus non fecit. Satis hæc mi Auditor, cetera in Electis meis vide.

CAPVT XI.

Impensæ in Ludos carptim ostensæ.

TRANSIMVS ad *Arbitraria* impendia: quæ trium item generum maximè fuerunt.In *Ludos,Opera, Dona.* In *Ludos* singulatim si persequar, aut exempla accumulem; seorsim Theatrum mihi struendum sit, & noui aliquot sermones. Capita impendiorum dicam. de quibus vniuersè sic Lactantius: *Quid dicendum est de iis,qui populari leuitate ducti,vel* MAGNIS VR- (Lib. VI. Instit.)

BIBVS

BIBVS *suffecturas opes, exhibendis* MVNERIBVS *impendunt?* Item Ambrosius: *Magistratus in theatris, mimis, & athletis, gladiatoribus, aliisque huiusmodi generibus hominum* TOTVM PATRIMONIVM *suum largitur & prodigit, vt vnius horæ fauorem vulgi acquirat.* Meritò damnant Patres damnosam hanc insaniam, & quæ priuatos homines bonis per ludum exuit; Principes ipsos attenuat & delibat. Atque id discere cùm ex frequentiâ eorum potes, tum ex apparatu. Vnus Augustus *fecisse ludos se dicit, suo nomine quater & vicies; pro aliis magistratibus, qui aut abessent, aut non sufficerent, ter & vicies.* Ego vix arbitror, vllos ex istis Principalibus ludis minoris *quingenties*, aut & *millies sestertio* stetisse: quod Apparatus & Pompa facilè persuadebunt. Nam ecce in ipso Theatro, Amphitheatro, aut Circo adornando qui sæpe sumptus? cùm semper gratia aliqua & illicium nouitatis in ipsâ formâ quæreretur: & Nero (pro exemplo) *Theatrum totum, non Scænam eius tantùm, auro illeuit & obtexit. Sed & quidquid illatum fuit, & omne instrumentum ac choragium, aureum: itemque vela quæ supernè cōtra solem obumbrabant, purpurea tota, & aureis stellis interstincta. Ex quo & dies ille Aureus appellatus.* Dio Cassius hoc in Nerone. & Plinius idipsum adsignificauit: *Nero Pompeij theatrum operuit auro, in vnum diem, quò Teridati regi Armeniæ ostenderet.* Quid Iulius Cæsar, ante Neronem, & nondum Princeps? Is *primus in Ædilitate, munere patris funebri,* OMNI APPARATV *arenæ* ARGENTEO *vsus est: ferasque argenteis hastis lacessere, tum primùm visum. Mox, quod etiam in* MVNICIPIIS *æmulantur, C. Antonius ludos scænâ argenteâ fecit.* Cæsar igitur hoc *primus*: sed non vltimus. & quod Plinius addidit, passim & in Coloniis ac Municipiis Argenteę iam scænæ. Ideò non possum, vt rarioris operæ aut magnificentiæ admirari, quod Plinius, vt tale, scripsit eodem isto loco: *Item L. Murena, & C. Princeps, in Circo pegma duxit, in quo fuêre argenti pondo* CXXIIII. Tu hoc Plini notabile duxisti? *centum vigintiquattuor* pondo argenti, quis ex equite, & pænè dixerim plebe, tunc non insumpserit? Lege * CXXIIII ∞: id est, *centum vigintiquattuor millia*: nec id pro Caio aliquo sit magnum, imò nec pro priuato nimium, quia argentum recipiebant, nec totum peribat: si tamen vellent. Plura eiusmodi ornamenta aut instructus erant, &

Serm. lxxxi — Sueton. — Lib. lxiij. cap. III. — Plin. ibid. — * Faciunt 124000. Phil.

quædam in libello nostro Amphitheatrali diximus: & vis nunc vnum & extremum furorem? Heliogabalus Imp. (ait Lampridius) *fertur in Euripis vino plenis nauales Circenses exhibuisse*. Tu cogita quantum vini profusum, fossis illis & Euripis in Circo ita eo plenis, vt naues inter se concurrere, ac certare de velocitate possent. Quid iam dicam tot *Gladiatorum* millia, tot *Ferarum* ex toto orbe quæsitarum? tot equorum nobilium? in vitâ actisque Principum assidua hæc legis. Addo huc *Missilia* & *Sparsiones* in populum, id est Tesseras ligneas cum notis rerum, aut interdum res ipsas, magno certamine diripiẽdas. Quæ item velut legitima iam erant in omnibus ludis, ad populum illiciendum. Horum pretia & sumptus, ex Neronianis istis colligantur, apud Suetonium: *Sparsa & populo missilia omnium rerum per* OMNES DIES, *singula cottidie millia auium, cuiusque generis multiplex penus, tesseræ frumentariæ, vestis, aurum, argentum, gemmæ, margaretæ, tabulæ pictæ, mancipia, iumenta, atque etiam mansuetæ feræ: nouissimè,* NAVES, INSVLAE, AGRI. Notetur hæc iactatio, quanti ea, & quantarum rerum? Præter aurum, gemmas, margaretas, *Insulas* & totos *Agros* dedit: *Insulas* nempe vrbanas, & habitabiles domos. O res vix Suetonio fidissimo testi credendas! Sed accedit & Dio similia asserere: *Omnia*, inquit, *delicatissima quæ homines comedunt* (ad *Penum* Suetonij pertinet:) *omnia pretiosissima, equos, mancipia, essedа, aurum, argentum, variam vestem, hæc dabat per symbola quædam & tesseras. Globulos enim paruos inscriptos, vt quæque eorum erant, hos iaciebat in populum, & reipsâ mox dabatur, quod quisque eorum in tesserâ haberet*. Neque Nero hæc solus: de more fiebat, etsi alius largius parciusque præberet. Titus sanè Vespasianus filius, item profusissimè, in ludis quos per *centum dies*, dedicatione Amphitheatri sui, fecit. Dio Cassius de eo: παρέσχε δέ τινα καὶ ἐς ὠφέλειαν φέροντα αὐτοῖς. σφαιρία γὰρ ξύλινα μικρὰ ἄνωθεν ἐς τὸ θέατρον ἐρρίπτει σύμβολον ἔχοντα, τὸ μὲν ἐδωδίμου τινὸς, τὸ δὲ ἐσθῆτος, τὸ δὲ ἀργυροῦ σκεύους, ἄλλο χρυσοῦ, ἵππων, ὑποζυγίων βοσκημάτων, ἀνδραπόδων, ἃ ἁρπάσαντάς τινας ἔδει πρὸς τοὺς δοτῆρας αὐτῶν ἀπενεγκεῖν, καὶ λαβεῖν τὸ ἐπιγεγραμμένον: *Dedit & quædam, vtilitatem, non solùm voluptatem, spectantibus præbentia. Nam globulos ligneos quosdam de loco superiore in theatrum iaciebat, qui symbolum haberent, hic alicuius esculenti, ille vestis, alius argentei vasi, alius aurei,*

equorum,

equorum, iumentorum, mancipiorum; quæ oportebat eos, qui rapuissent, ferre ad Curatores ludorum, & ab iis accipere quamq; rem inscriptam. Credis tu hæc per tot illos centenos dies fieri potuisse, sine impensâ *bis terque millies* HS.? ego non opinor. & vbi sumptus ludorum reliqui? Neque miror iam profectò Hadrianum, cùm in adoptione Ceionij Commodi multa in populum profudisset per similes ludos, & in militem: atque is Ceionius ægro corpore, vitalis non videretur: sæpe dixisse, *Perdidimus quater millies* HS. *quod populo & militibus dedimus*. Qui sunt ipsi nostri *decem milliones*. Sed dices, Principum virorum modò hæc fuisse. Erras. de Milone, hoc iam olim Cicero, *tria patrimonia in has res effudisse*: de Messallâ quodam Vopiscus, cum stomacho ista narrat: *Legat hunc locum Iunius Messalla, quem ego liberè culpare audeo.* In Carino. *Ille enim patrimonium suum scænicis dedit, hæredibus abnegauit. matris tunicam dedit mimæ, lacernam patris mimo: & rectè, si auiæ pallio aurato atque purpurato, pro syrmate tragœdus vteretur. Iam quid Lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro & Sidone tenuitate perlucidas, micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles? Donati sunt ab Atrebaticis birri petiti, donati birri Canusini, Africanæ opes, in scænâ non priùs visæ. Et hæc quidem iccirco ego in litteras misi, vt futuros editores pudor tangeret, ne* PATRIMONIA SVA, *proscriptis legitimis heredibus, mimis & balatronibus deputarent.* Sed distinctissimè verò, & expressis summis, aliquid Olympiodorus: Ὅτι Πρόβος ὁ παῖς Ἀλυπίου, τελέσας τὴν οἰκείαν πραιτούραν, δώδεκα κεντηνάρια χρυσοῦ ἀνάλωσε. Σύμμαχος δὲ ὁ λογογράφος, συγκλητικὸς ὢν τῶν μετρίων, τοῦ παιδὸς Συμμάχου τὴν πραιτούραν τελοῦντος, εἴκοσι κεντηνάρια ἐδαπάνησε. Μάξιμος δὲ, εἷς τῶν εὐπόρων, εἰς τὴν τοῦ υἱοῦ πραιτούραν, τεσσαράκοντα κατεβάλετο κεντηνάρια. ἑπτὰ δὲ ἡμέρας οἱ πραίτωρες τὰς πανηγύρεις ἐτέλουν: Quòd Probus, *filius Alypij, cùm ipse Præturam gereret,* * *duodecim centena pondo auri* * 120000. aureor. *absumpsit. Symmachus verò, ille orator* (est noster, qui in parte extat) *Senator* VNVS E MEDIOCRIBVS, *in filij Symmachi Præturam* * *viginti centenarios effudit. At Maximus, scilicet è diuitibus, item in* * 200000. aureor. *filij Præturam,* * *quadraginta. Edebant autem ludos Prætores, non* * 400000. aureor. *nisi* SEPTEM DIEBVS. Vide dies, vide sumptus: quanto immaniter plus olim alij? Sed & ipsi Consules, opinor, largius. de quibus in * Codice Iustinianæo lex est, quæ *spargendi vilitate* (ita * Lib. XII. Tit. De Consulibus. loquitur) *sublatâ, eius loco ad reparationem Aquæductuum, centena*

pondo

pondo auri præstari per singulos consulatus decernit. Atque id in imminutionem, & pro beneficio. si igitur sola Sparsio (id est, missilia in populum) tanti; quid reliqui omnes ludi, & eorum apparatus? Et de Ludis hæc quoque sufficiant in specimen: de Lib. III. toto. * *Operibus*, in proximum sermonem differo & protollo.

CAP. XII.

Dona Principum effusa, & primò Iulij Cæsaris.

DONA sequuntur, magnitudine suâ & frequentiâ non iam inter ADMIRANDA, sed STVPENDA. Siquis Midas fuisse fingatur, qui omnia tactu faciat aurea; defecerit inaurare, quantum isti sunt largiti. Per Principes aliquot lubet ire, & hoc ostendere: ordiarq; à capite ipso CAESARE IVLIO. De illo vniuersè ita Suetonius: *Nullum* LARGITIONIS *aut officiorum genus in* QVEMQVAM, PVBLICE PRIVATIMQVE *omisit*. Vis magis partitè? Idem scriptor: *Militibus singula interdum* MANCIPIA *vel* PRAEDIA *viritim dedit*. Ecce. vbi vos Curij aut Fabricij, qui ipsi Imperatores vix *septena iugera* habebatis? nunc miles aliquis capit ab isto donatore *Prædia* tota. Hęc & plura (mox dicenda) in militem: quid in Senatum & digniores? Idem iterum Suetonius: *Partem magnâ Senatus gratuito, aut leui fœnore, obstrictis, ex* RELIQVO *quoque ordinum genere vel inuitatos, vel sponte ad se commeantes*, VBERRIMO CONGIARIO *prosequebatur*. Nec hic finis: extra vrbem quoque & Italiam ea largitas se diffudit. & *non minore studio* (idem Suetonius) *Reges atque Prouincias per* ORBEM TERRARVM *illiciebat: aliis captiuorum* MILLIA *dono offerens; aliis quò vellent, & quoties vellent, Auxilia submittens. superque Italiæ, Galliarumque & Hispaniæ, Asiæ quoque & Græciæ potentissimas* (siue placet, *potissimas*) *vrbes præcipuis* OPERIBVS *exornans*. Quid tibi iste vir videtur? mihi, nil nisi nouus quidam Triptolemus, qui sublimi vectus curru, semina non frugum, sed liberalitatis suæ, per terrarum orbem spargit. Atque hæc, quò magis mirêre, priuatus Cæsar fecit, & ille paullo antè ære alieno oppressus. AVD. Affatim miror: & vnde Cæsari, nondum Cæsari, opum ista vis? LIPS. Magis mireris, si accogites, iam ab adolescentiâ profusum hunc fuisse, & grandi alieno ære oppressum. Plutarchus

chus apertè; *debuiſſe eum*, PRIVSQVAM VLLVM MAGISTRATVM CAPERET,(nota.de valdè igitur iuuene) *mille trecenta talenta*. Ea ſunt nobis *ſeptingenta octoginta millia* Philippûm. Quid verò iam in ipſis magiſtratibus? materies & cauſſa amplior largiendi. Itaque Appianus ſcribit, *euntem ex Præturâ in Hiſpaniam, creditoribus retinentibus, dixiſſe ioco: Millies ſeſtertio ſibi opus eſſe,* VT NIHIL HABERET. id eſt, vt ſolùm æs alienum ſolueret, in ſuo nihil haberet. Ea reddunt *vicieſquinquies centena millia*: nec ambige, nec Budæum audi (neſcio quâ cauſsâ) minuentem. Græca palàm ſic volunt: *ὅτι δέοιτο δισχιλίων καὶ πεντακοσίων μυριάδων*: & Drachmæ intellegendæ, ex Græcorum more. Ego verò ampliùs credo, auxiſſe etiam in Conſulatu, & deinceps ad Principatum; vt hominis huius ingenium erat, tantùm vt daret quærentis. Sed vnde, aiebas, habuit & repoſuit? Non longè te duxero. Gallias noſtras vide: iſte fons, è quo hauſit. Diuites tunc herclè Prouincias, ſed quas fulmen iſtud afflauit & ambuſſit. Nam quomodo ſe in iis geſſerit, breuiter Suetonius: *In Galliâ, fana templaque Deûm, donis referta, expilauit; vrbes diripuit, ſæpius ob prædam quàm ob delictum.* Denique è tot prœliis, acceſſit ingens captiuorum multitudo, è quâ diuenditâ pecuniam redegit. Iam poſteà in bello & victoriâ, ah, quanta prædarum ſeges? omitto, tu cogita. Sed lubétne ſingulatim inſpicere viri dona? Ecce, inſtante ciuili motu, in Galliâ cùm eſſet, *L. Paullum Conſulem deſignatum, mille quingentis talentis flexit, ne cōtra ſe ſtaret: Curionem, qui ære alieno obrutus, maiore etiam ſummâ, vt pro ſe ſtaret.* Illa tot talenta reddunt, *nongenta millia* Philippicûm: id eſt pęnè millionem, in virum vnū. Quid iam in Curionem? amplius longè dedit, vt Appianus dixit (nam eius ea verba ſcito:) & niſi fallor, ipſum æs alienum eius totum exſoluit. Nec fallor, & Dionem clarè hoc ita memini ſcripſiſſe. Atqui æs illud fuit *ſexcenties* HS. quod Valerius Maximus prodidit: quî minus ergo dedit? Itaque Velleio numerale mendum inhæſit, cùm de iſtâ re, *Curionem centies* HS. ſcribit *accepiſſe*. Ille verò *ſexcenties*: & ita hîc reſcribe. Ea faciunt *quindecies centena millia* Philippicûm, quid niſi plurium Senatorum cenſus? Nec largitiones eius aliæ in primum ordinem ſcriptæ extant: etſi fuerunt, quod in Suetonio audiſti: & in magnos illos ſemper magnæ. Sequuntur Milites, Lib. xl.

L quibus

quibus vnicè se dedit: atque idipsum priuatus. Certè adhuc in Galliâ, cùm Pompeius duas legiones, colore belli Parthici reuocaret; ipse vt animos sibi pigneraret, singulis abeuntibus *ducentas quinquaginta drachmas* diuisit; quod Plutarchus, aliiq. prodiderunt: id est, *vigintiquinque* Philippicos nostros. Cogita iam duplum in Centuriones, triplum quadruplumq; in Præfectos, & Tribunos: valdè ea largitio crescit. Sed quid in ipso iam bello ciuili? priuatim haud dubiè multa; communiter hæc largitio fuit, Suetonio expressa. *Veteranis legionibus, prædæ nomine, in pedites singulos, super bina sestertia, quæ initio ciuilis tumultus numerauerat; vicena millia nummûm dedit.* Rectè ita locus habet, & in optimis libris: quid opus argutari, aut interpolare? Examinemus. *Veteranis legionibus*, inquit: non enim nouellis aliis: etsi & hæ, credo, aliquid habuerunt. Veteranæ autem illæ, *decem*. In *pedites singulos*, inquit: cur igitur equites omittit? quia non opus: sicut nec Centuriones adiecit, quos notum scilicet erat duplum accepisse, de more. Etsi de equitibus hoc æuo, dubito: & olim quidem triplum etiam soliti accipere: sed post Socios ciuitate donatos, palàm video nec honorem nec præmia tanta equitibus fuisse, qui plerique iam è Latinis. Pergit, *Super bina sestertia.* Ea sunt, de quibus Hirtius: *Militibus singulis ducenos sestertios, Centurionibus duo millia nummûm, prædæ nomine, condonanda pollicetur.* Nam *bina* HS. idem quòd *duceni* HS: siue Philippici *quinque*: at *duo millia nummûm* (Suetonio omissa) *quinquaginta* istos reddunt. Super hæc igitur, dedit, inquit, *vicena millia nummûm.* Ea sunt, ipsi Philippici *quingenti*: atque ij viritim, & in gregarios milites diuisi, cùm duplum Centurionibus esset, Tribunis Præfectisque alarum quadruplum. Proh fidem! (nam sæpe exclamo, & cogor) quæ hæc, præter stipendia, & alia lucella aut raptus, largitio est? quanta in tam multos? Ne milites nostri audite, & exempla hæc aut cupite aut sperate. Vnde enim Iulius, vnde Romanæ opes? AVD. Vnde & tibi animus sic ista credendi, & affirmandi? Nam alij viri docti trepidant, & in lectione commutant. LIPS. Nihil est. incogitantia hoc facit (imperitiam nolo dicere) veterum & largitionum, & diuitiarum: quibus alia exempla mox attestabuntur. Etsi in hac re satis Græci scriptores, qui cum Tranquillo planissimè in summâ cõcordant. Nam

Lib. VIII.

Dio

Dio breuiter, sed clarè, *militibus quinque millenas solidas Drachmas* datas scribit, Appianus fusiùs & distinctissimè: *Militibus à triumpho, superans etiam ea quæ promiserat, legionariis drachmas Atticas quinque mille, Ordinum ductoribus duplum, Tribunis & Alarum præfectis iterum duplū dedit.* Vísne aliquid apertius? & cur huic consensui repugnemus? Nota autem nec Appianum aliquid seorsum de Equitibus, vt nec Tranquillum, dixisse. Sed quæ hæc *Promissa* sunt, quæ Appianus signâter scribit *eum superasse*? Opinor esse, quòd in pugnâ ad Pharsalum, *singulis millenas Drachmas* promiserat: iterumque, vt volentes in Africam sequerentur, *alteras millenas*. quod vtrumque in Appiano leges. Largiter igitur excessit, nisi quid in ipsâ Africâ aut alibi etiam promisit. AVD. Audésne in fasce dare has summas omnes, vt magis attendam? LIPS. Licet. Fuerunt legiones decem, sed veteranæ, & ideò parum plenæ. Sunt igitur *triginta millia militum*: & singulis *quingenti* Philippici: faciunt, *quindecim nostros milliones*. Vbi nunc Centuriones, Tribuni, Præfecti, atque ipsi Equites? Regū opes expensas dices in donatione hac vnâ. Atqui an finis est? imò sub ipsum idem tempus, largitionem ad Populum extendit. & vt Suetonij verbis hoc quoque dicam, *Populo, præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim diuisit, ac centenos pro mora.* AVD. Hîc mihi vocem opus tollere, nec comprimo. Viritim toti populo tātum frumenti, olei, pecuniæ? LIPS. Moderor, ne clama: toti populo frumentanti, nec vltra. Dio Cassius ita restrinxit: τῷ ὄχλῳ τῷ σιτοδοτουμένῳ: id est, *Populo, qui frumentum acciperet.* Ergo tenuiorem populum intellegit: & semel nota, Suetonium hîc atque aliâs *populi* voce (præter morem antiquum) plebeculam istam ieiunam, & hirudinem ærarij designare. Qui tamen ipse numerus grandis, & sub hoc tempus *trecenta viginti millia* erant, qui è publico pascerentur: quod antè dixi. Totus ergo ille populus accepit *quadringentos* nummos viritim: id est, *Minam*, vt Appianus expressit. Sunt Philippici *decem*: ergo in summam, *tres milliones ducenta millia.* Vbi olei deinde modus, vbi frumenti? Mi Auditor, ad Ouidium eundum nobis est vt transformemur, & animos veteres, pro veteri æuo, capiamus. Nostri homulli hodie, dicant mera mendacia me flare.

CAP. XIII.

Augusti Principis dona.

SED vnum etiam Iulium vidimus, quid tot Cæsares qui secuti? & vt aliis minimè, tamen in liberalitate consecuti, aut prægressi. AVD. Difficile crediru est. nam hic homo mihi videtur de se, quod olim Liuius Drusus posse dicere: *Nihil se cuiquam ad largiendum, præter cælum & cænum, reliquisse*. LIPS. Non ita est: opes istæ Vectigalium, & quas diximus, inexhaustæ erant, & vt perennes quidam fontes fluebant. Itaque ad AVGVSTVM veniamus, qui non diuturnitate solùm imperij, sed vereor vt liberalitate patrem superarit. Dona eius quædam ante imperium, alia in ipso sunt: & illa magis miranda. Primùm *militibus & Euocatis, quos contraxit metu Antonij, aditâ hæreditate Iulianâ, dedit singulis quingenas Drachmas*. Ita ipse Appianus: interpres eius parum prouidè *sestertios* vertit. Is numerus Euocatorum, ad *dena millia* fuit: ergo *quingenta* hìc Philippæorum *millia*. Amplius. eodem pænè tempore, cùm legiones Quarta & Martia ad se transissent ab Antonio, dedit singulis *totidem illas Drachmas*: iterumque cùm in armis decurrissent, & speciem prœlij peritè assimilassent, *alteras totidem*: quæ certè fuerunt ad dictam facilè summam; & longè suprà, si Equites & Centuriones (quod nec antè feci) suo more computentur. Iam verò in ipso primo Consulatu, cum signis à Mutinâ motis vrbem intrauit; dedit qui se deduxerant, singulis *bis mille quingentas drachmas*, siue *ducentos quinquaginta* Philippæos: atque ex *octo legiones* fuerunt. Minimâ legionum frequentiâ, surgent *sex milliones*, & Equites ac Ductores omittentur. Vbi autem prædæ quas egit, aut spolia quæ cepit? adhuc nulla. Quò magis in ADMIRANDIS hæ donationes tres, à priuato Octauiano, & solâ spe futuræ magnitudinis, susceptæ & perfectæ. Atque hìc notandum in vltimâ, transisse eam velut in legem; & solenne donatiuum hoc habitum, quoties legiones postea Principem in vrbem deduxissent. Certè Spartianus in Seuero tradit, *Milites per seditionem dena millia poposcisse à Senatu, exemplo eorum, qui Augustum Octauianum Romam deduxerant, tantumque acceperant*. O peritos historicos vel antiquarios, & in rem suam lecta aptantes! Sed

quarta

quarta etiam donatio à priuato, in quâ lingua mihi hæret. AVD. Quiáne obscœna aut turpis? LIPS. Non, sed quia immensa, aut certè immodica, & vereor refragatorem. AVD. Non me. vt ij qui de cælo tacti sunt, silent & stupent: sic iam pænè ego. perge. LIPS. In Philippensi igitur prœlio, vbi de Principatu actum vel Libertate, hic ipse Octauianus cum Antonio promiserunt viritim *quinque mille Drachmas*. AVD. Hoc illud erat? at Cæsar iam antè totidem, & docuisti. LIPS. Sed Cæsar *decem* legionibus tantùm: isti *nouendecim*, quæ in pugnâ erant, & aliis *quadraginta*, quæ in præsidiis aut Italiâ sparsæ. Appianus quidem ita narrat, vel apud eum Antonius (oratione ad Asiaticos) sed addit: *attritas eas iam & minutas ad* XXVIII. *rediisse, quæ* (inquit) *cum suis additamentis efficiunt virorum supra centum septuaginta millia: præter* EQVITES, *& item* ALIVM *militem*. Quis iste *alius miles*? opinor Auxilia, quæ haud longè infra legiones. Itaque qualis & quanta hæc summa conficiatur, ingenuè fateor, vix ego ausim promere: & scito esse supra *centum quinquaginta milliones*. Vbi estis qui Nouum orbem, & nouas in eo diuitias reperistis? Huc ite, ostendent & effundent eas Duumuiri isti vnicâ largitione. Atque hæc ille fecit ante Principatum: in ipso tenuit & cucurrit eumdem liberalitatis cursum. AVD. At hîc mihi votum & cogitatio. LIPS. Prome. AVD. Si eo sæclo ego viuam, quid nisi miles sim? ita omnes ad eos opes adfluunt & concurrunt. LIPS. Vera narras. & scito ab hoc militum tunc seminario, Senatorias & diuites plerasque familias ortas. Hæc præmia in ciuili bello iis sunt: cùm homines vt ad imperium veniant, imperium pænè ipsum donant. Quid donant? perdunt certè: & quomodo tot isti pecuniarum cumuli, sine apertâ pernicie prouincialium ciuiumque, colligi potuêre? Sanè id factum est: sed Pax posteà, cum copiæ suo cornu, reposuit omnia & reparauit. Enimuerò Augustus, vt cœperam dicere, in Principatu quoque perliberalis. Lapidem Ancyranum lubet proponere, in quo aliquot donationes eius ordine exsculptæ.

LIBRI. ROMANI. VIRITIM. .... CENOS. NVMERAVI. EX. TESTAMENTO. PATRIS. MEI. I.

ET. NOMINE. MEO ..... DRINGENOS. EX. BELLORVM. II.

RVM. MANVBIIS. CONSVL. QVINTVM. DEDI.

III. ITERVM. AVTEM. IN. CONSVLATV. DECIMO. EX. PATRIMONIO. MEO. BIS. QVADRINGENOS. CONGIARI. VIRITIM.

IV. ITERVM. ÆRE. MERVI. ET. CONSVL. VNDECIMVM. DVODECIM. FRVMENTATIONES. FRVMENTO. PRIVATIM. COLVMEIO. EMENSVS. SVM.

V. ET. TRIBVNITIA. POTESTATE. DVODECIMVM. QVADRINGENOS. NVMMOS. TERTIVM. VIRITIM. DEDI. QVALI. MEA. CONGIARIA. FRVMENTI .. NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET DVCENTA ...... SIA.

VI. DVODEVIGINTESIMVM. CONSVL. TRECENTIS. ET. VIGINTI. MILLIBVS. PLEBIS. VRBANÆ. SEXAGENOS. DENARIOS. VIRITIM. DEDI.

VII. ET. QVINIS. MILITVM. MEORVM. CONSVL QVINTVM. EX. MANVBIIS. VIRITIM. MILLIA. NVMMVM. SINGVLA. DEDI. ACCEPERVNT. ID. TRIVMPHALE. CONGIARIVM. IN. COLONIAS. HOMINVM. CIRCITER. CENTVM. ET. VIGINTI. MILLIA.

VIII. CONSVL. TERTIVMDECIMVM. SEXAGENOS. DENARIOS. PLEBI. QVÆ. TVM. FRVMENTVM. PVBLICVM. ACCE..... DEDI. EA. MILLIA. HOMINVM. PAVLLO. PLVRA. QVAM. DVCENTA. FVERVNT.

Vides, ſiue audis lapidem, vtinam peritè ſatis aut fideliter deſcriptum! Inſigne monumentum antiquitatis eſt, & hiſtoriæ Auguſtææ quaſi ſummarium. Sed multa in eo corrupta, & quædam lacera: percurram lucis,& alibi medicinæ, cauſsâ.

In primâ donatione eſt: LIBRI ROMANI. An id fuit, TRIB. P. ROMANI? id eſt, *Tribubus populi*. Res quidem eas tangit, & legauit Cęſar teſtamento viritim Romano populo, *trecenos ſeſtertios*, vt Suetonius ſcripſit, vt autem Dio, *centenos vicenos*, & adducit ipſum Auguſtum eius rei teſtem. Et ſcripſerat hoc Auguſtus fortaſſe in Commentariis rerum ſuarum: ſed & hîc ita in Breuiario iſto fuit. Explendum igitur, CENTENOS. VICENOS. Ij ſunt,

ſunt, *tres Philippici* in ſingulos: ſi in totum populum, immenſum eſt; ſi in frumentantes, magnum.

In II. *Quadringeni nummi* viritim dati, item in populum: qui ſunt Philippici *decem*. Id factum in *quinto Conſulatu* eius, vt hîc ſcribitur: id eſt, ſtatim poſt Actiacam & Alexandrinam victoriam, ſub triumphum. Dio Caſſius ipſum notat in hoc anno, & in ſummâ conſentit: ſed auget acceptores, & non *viros pubereſq; tantùm, ſed etiam pueros, in gratiam Marcelli, ſororis filij*, ſcribit *adiectos*. Hoc ſi fuit, vt fuit, quis non videt ſupra duplum ferè donationem creſcere, & vt minimum fuiſſe ad *ſexcenta millia* capientium? Fiunt in pecuniâ impenſâ *ſex milliones*.

In III. Conſulatu decimo, ſcribit ſe item populo dediſſe, congiarium *bis quadringenos*. An ſimul, vt *octingenos* dederit? an magis ſignificat, bis ſe dediſſe? ſicut & paullo pòſt, *tertiùm quadringenos*. Quæ iterationes valdè ſunt liberalitati augendæ: & tu attendes.

In IV. Quid ſit illud AERE MERVI. quæro. Vnum hoc aſſequor, in Vndecimo conſulatu datas *duodecim Frumentationes*: quas ita appellat, quæ ſingulis menſibus dari ſolebant. In caritate igitur annonæ, has extra ordinem, & de ſuo, vt ſcribit, addidit. Nam legendum inibi PRIVATIM. COEMPTO. vt dudum monui, cùm Lapidem hunc vulgaui.

In V. Tribunicia poteſtas duodecima, incidit in annum vrbis DCCXLI. cùm peregrè & è Galliâ rediit. Tunc igitur plebi refouendę & conciliandæ, diſtribuit ter vno anno *quadringenos*: id eſt, Philippicos *ter denos*, ſiue in vniuerſum *triginta*. Verba aliquot in vitio, an ſic emendanda? QVALI. MEO. CONGIARIO. FRVMENTI. MODIVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA. vt adſignificet, tantum frumenti ſe quoque dediſſe. An verius, FRVMENTANTIVM. NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA? vt dicat *numerum* (id valet NVM.) qui frumentum acciperent, & ex conſequenti congiarium, tantum tunc fuiſſe. Sed poſteà alius numerus, dices: haud moueor, quia ſæpe id per recenſum mutauit. Cogitetur tamen. Vir doctiſſimus & acutiſſimus legebat, QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. SESTERTIA. & referebat ad Suetonij hæc verba: *Congiaria populo frequenter*

ter

ter dedit, sed diuersæ ferè summæ: modò quadringenos, modò trecenos, nonnumquam ducenos quinquagenosque nummos. Sed refellit hoc ipse lapis statim, qui dicit bis datos *sexagenos denarios:* quos non nisi in *ducenos quadragenos* nummos resoluas. Quomodo ergo *numquam minus* dederit, vt hîc sculptum? Sed & Dio in anno DCCXLVII. adnotat datos *Denarios sexaginta.*

In VI. sunt *sexageni denarij in trecenta viginti millia capita:* quæ ad duos milliones,* paulo minùs, se attollit.

*Sũt octodecies centena M.

In VII. tenebræ. videtur militaris donatio esse, sed iis qui in colonias missi, aut mittendi.

In VIII. notetur numerus frumentantium, qui tunc fuit. Ista de Augusto sufficiant: etsi liberalitates eius plures ex facili dederim, vt ipse dare facilis, etiam per ludum & iocum. Cuiusmodi ista in Macrobio: *Omnibus qui secum pilâ lusissent, sestertia centena dari Cæsar Augustus iusserat, soli Cælio quinquagena. Hîc ille, Quid ergo? inquit, ego vnâ manu ludo?* locus lepidus: sed donatio magna in ludicrâ istâ caussâ, singulis *bis mille quingenti* Philippici. Iterum totidem Græculo cuidam, pro carmine, & audaculo dicterio, factoque: sed tu factum ipsum nosce, aut potiùs recognosce. Græculus fuit, qui Cæsari carmen obtulerat, atque ille acceperat, & nihil vltrà. Græculo iterum paranti dare, præuênit, & carmen à se dedit; vt ostenderet talia & domi sibi nasci. Hîc Græculus legere, mirari, & tandem manu in pauperem bulgam demissâ nummos, an denarios aliquot, Augusto offerre, cum dicto: *Si plus haberem Cæsar, plus darem.* Exemplo ostendit & commonefecit, quid ille deberet: nec frustrà. Nam statim Augustus delectatus libero & acuto facto, *sestertia centena* dari ei iussit.

CAP. XIIII.

Aliorum Principum dona.

NON sit modus, si omnia Augusti tollam: omitto, & aliorum carptim aut saltuatim quædam tango. In TIBERIO pauca sunt, parcâ ille manu & restrictâ fuit: atque ita moriens in thesauris reliquit,* *viciessepties millies* HS: *quod Caligula, non toto vertente anno absumpsit.* Ita enim hoc Suetonius: sed in Dione

*Id est. sexaginta sex milliones, et quinquaginta M. Phil.

Dione paullo aliter: & ait, *quosdam dicere ter & vicies millies relictum, alios autem* * *ter & tricies.* Sanè pro meo sensu, posteriori parti accedam, qui satis iam imbibi Romanas opes. Nec in tempore absumptæ à Caligulâ pecuniæ Dio dissentit à Suetonio, si sic legas: οὐδὲ εἰς τὸ τρίτον ἔτους μέρος ἀπ᾽ αὐτῶν τι διέσωσεν: *nec vel in tertiam anni partem quidquam Caligula ex his seruauit.* Quod sanè cum Tranquillo & veritate conuenientius, quàm vt sit, εἰς τὸ τρίτον ἔτος, *in tertium annum.* Ille verò statim exhaustus & egens, atque ad rapinas se vertit. In CLAVDIO, notatur prima liberalitas in auspiciis imperij, cùm militibus *quinadena* HS. promisit. Ea sunt *trecenti septuaginta quinque* Philippæi: si tamen Suetoniana illa scriptio (ex eo sumpsi) est certa. Nam Iosephus adauget, & *vicena* promissa ait, siue vt ipse numerat, *quina millia drachmarum*: qui sunt *quingenti* Philippæi: & addit, *omnibus vbique militibus idem promissum.* Quomodo hæc quidem donatio, superet omnes iam dictas, & fortasse dicendas. NERO sequitur: quid de eo dicam? qui, vt Suetonius ait, *diuitiarum & pecuniæ non alium fructum putabat, quàm profusionem.* Itaque nepotinos eius sumptus frustrà colligam: In Suetonio atque aliis, patent: quædam addam quæ magni & laudabilis animi sunt visa. *Militi Prætoriano* (in Dionis compendio) *ob caussam aliquam iusserat centies* HS. *numerari*: id est, *ducenta quinquaginta millia* Philippicûm. *Et cùm Agrippina mater, mirata improuidam fortasse liberalitatem, iussisset totam eam pecuniam, ipso coràm, in mensâ exponi & expandi, vt sic vel aspectu pœnitentiam eliceret: ille magno animo, iussit alterum tantum addi, & Nesciebam,* inquit, *tam exiguum me dedisse.* Egregia vox: quam cur tu rides? AVD. Non ipsam, sed meam cupidinem: & ô si quis *hoc exiguum* mihi? LIPS. Auidus ô homo es, nec accipies: hodie liberalitatis eius nec vmbra manet. Hoc Nero in militem: sed quid in regij sanguinis Teridatem? *quod vix* ipsi Suetonio *credibile videatur, octingenta nummorum millia diurna in eum erogauit, abeuntique super* HS. *millies contulit.* Vt hoc & capias, & ponderes, scito Teridatem per *nouem menses* continuos Romæ, aut in finibus Romanis, fuisse: & toto eo tempore immunem habitum ab omni sumptu. Decreta igitur ei in diem *octingenta millia*: quæ sunt *viginti millia* Philippæorum. Numera in mensem: quid ea nisi *sexcenta millia*? In

* Sũt octoginta & vnum milliones.

nouem menses: *quinque milliones quadringenta millia*. Iam abeunti datum, *millies* HS. quasi in viaticum: quod iterùm efficit *duos milliones & dimidium*. An potiùs in Suetonio, *bis millies* scribendum? augeatur altero tanto, & palàm Dionis compendium (numeri autem in Græcis magis veri) hoc suadet. Atque ista conspicua & signata liberalitas Neronis est: quid minores aliæ & sparsæ, sed coalescentes in grandē summam? De quibus Tacitus: *Bis & vicies millies* HS. *donationibus Nero effuderat*: & addit, Patres censuisse, vt repeterētur ab iis qui cepissent. Ea sunt *quinquagintaquinque milliones*, nisi calculus me fallit. quod & alibi vereor, & ignoscendū est in sermonis hoc cursu & calore. Adiungo NYMPHIDII, post Neronē, promissum: non Principis, sed pro Principe tamen factum. Ipse vt *Vrbanum omnem militem & Prætorianum Galbæ adiungeret, promisit iis* * *septem mille & quingentas drachmas viritim; reliquis extra vrbē*, * *mille ducentas quinquaginta*. In Plutarcho hoc ita leges, ingentem donationem, & qualis anteà in hoc genere nec fuit. Nam *priores illæ Drachmæ* in Vrbanos, faciunt nobis *septingentos quinquaginta* Philippicos: alteræ in Legionarios, *centum vigintiquinque*. Quò hoc ascendat in plura quàm *vigintiquinque millia* Vrbanorum: in amplius *ducentena* Exterorum? vt Classes, & talia, omittam. Iure igitur Plutarchus exclamat & queritur, *plusquam Neronem hunc renatum, nec potuisse eam pecuniæ molem exstrui, nisi vt omne Romanum imperium attereretur aut euerteretur*: præsertim post tot & tam recentes à Nerone ictus. Infinitæ deinde sunt largitiones in militem, vel in populum: sed, nisi memoria imponit, infra iam dictas. Ideò nec pono, vnam *Seueri* Imp. tantùm libo. Dionis compendium: *Celebrauit Decennalia imperij sui, & dedit populo qui frumentum solet accipere* (nota semper ferè de Populo frumentario) *itemque Prætorianis decem aureos. Quâ in re se iactabat. reuera enim* NEMO *vnquam anteà tantum* SIMVL *dederat, effusumque hac donatione* * *bis millies* HS. Decem istos Aureos, scito Romanos fuisse: id est nostros *viginti*, aut paullo ampliùs. Ita magna vis assurgit, & expressa est à Dione summa: sed hæreo an satis ex vero additum, *numquam anteà tantum* datum. Nam & Commodi Imperatoris superfluens donatio fuit, in Lampridio notata: *Congiarium dedit populo, singulis Denarios septin-*

* Latinè esset, Triginta sestertia.
* Lanoè, Quinasestertia.
* Quinquemiliones.

ſeptingentos vicenos quinos. Qui ſunt Romani aurei *vigintinouem*: pænè triplum eius, quod Seuerus poſteà dedit. Nam quod vir doctus quidam hîc reſcribit *ſeptuagenosquinos*, valdè eſt præter rem & Lampridij mentem. Sed ſcilicet Dionem ſcribere, *Simul nunquam* tantum datum: id eſt, & Populo & Militibus. Alioqui & ſuperiores aliquot donationes militares valdè excedunt. De Donis peregi, & ſimul de *Opibus publicis*.

CAP. XV.

De priuatorum aliquot opibus, & materiæ huius finis.

TRANSEO ad *Priuatas opes*, quæ & ipſæ magnæ fuerunt, & per multos ſparſæ. Quis neſcit Senatores aut Senatorios plurimos fuiſſe, & plures longè Equites Romanos? Atqui primis illis, cenſus ſub Auguſto fuit *Decies* HS: ſiue *vigintiquinque millia* Philippæorum. Iſtis, id eſt Equitibus, cenſus *Quadringentorum*, quæ faciunt *decem millia* Philippæorum. Hic cenſus, quem neceſſariò haberent: quàm multos, & pleroſque omnes, putas exceſſiſſe? Ac lubet paulliſper recenſere hos diuites: inter quos quem priùs, quàm Craſſum illum cognomento *Diuitem*? Cicero aliíque de eo, atque etiam in eum Cicero iſta: *Multi audierunt ex te, cùm diceres, Neminem diuitem eſſe, niſi qui exercitum ſuis* FRVCTIBVS *alere poſſet. Ergo hoc propoſito, numquam eris diues, antequàm tibi ex tuis* POSSESSIONIBVS *tantum reficiatur, vt ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia poſſis*. Hæc vox Craſſi fuit, opinor, negantis ſe Diuitem, etſi vulgò ita audiret: quia nemo ſic dicendus, niſi cui tales opes. In Plinio hoc paullo contractius: *M. Craſſus negabat locupletem eſſe, niſi qui* REDITV *annuo tueri* LEGIONEM *poſſet. In agris ſuis* HS. *bis millies poßedit, Quiritium poſt Sullam ditiſſimus*. Qui locus inſpectione, fortaſſe & correctione eget. Primùm de *Legione* vnâ ait: quod Cicero palàm de pluribus (imò & *ſex* nominat) & item Græci de *exercitu* tradũt. Itaque in Plinio quoque verius cenſeam, *Legiones*. Iam quod addit, *bis millies in agris poſſediſſe*: quid ergo in aliis? in ſeruis, in pecuniâ, in vaſis ac ſupellectile, denique in domibus, quantum habuit? Sanè alterum tantum dixerit aliquis, ex communi tunc ratione

In Paradox.

Lib. xxxiij. cap. x.

& proportione opum. Plutarchus scribit, solos *architectos & fabros eum in seruis habuisse, ad quingentos*, quorum operam elocabat in vrbe ruinis vel incendiis obnoxiâ: quid deinde seruorum ad reliquos vsus, domi vel in agris? Hæc eò deduco, vt solicitem & quatiam lectionem Plinij receptam: & quia non arbitror in solis agris sic habuisse. Argumento ex Plutarcho, quòd totus census eius, *post Decumas Herculi datas, & epulum frumentumque plebi, non fuerit nisi* * *septem millium & centum talentorum*. Atqui longè hoc ab illo *bis millies* abest in solis agris. Facit & ipse Plinius, qui paullo pòst subiicit, *Multos posteà se cognouisse, seruitute liberatos, opulentiores*. Libertos autem intellegit, qui ad *ter millies*, aut circà, peruenerunt. Non insisto: dico, legendum mihi videri in Plinio, *nisi qui legiones tueri posset ex agris suis. Sestertiùm bis millies possedit*. Vt vniuersæ opes eius fuerint *bis millies*, siue *quinque millionum*. Senecæ locus huc addatur: *M. Cato possidebat ipse quadragies* HS. *minus sine dubio quàm Crassus, plus quàm Censorius Cato. Maiore spatio, si compararetur, proauum vicerat, quàm à Crasso vinceretur*. Moneo primò legendum, *quadringenties* HS. quod certum est: deinde addo, ex hac comparatione elucere, quòd haud multo vltrà *bis millies* Crassus potuerit habere. Alioqui nimium interuallum fit inter Catonem Vticensem & ipsum: quod Seneca negat. AVD. At enim Lipsi, vis tu igitur Crassum ad reditum ex agris tantum respexisse? LIPS. Videtur. nam & Cicero scripsit, *nisi tibi ex* POSSESSIONIBVS *tuis tantum reficiatur:* & antè, *nisi qui exercitum* FRVCTIBVS *suis alere posset*. Ea verò ad agros spectant: & ipsa Plinij vox, *Neminem* LOCVPLETEM *esse*. Etsi haud nego, multos Romanorũ magna latifundia habuisse: sed summa hæc exorbitet. Alioqui L. Domitius ille, successor in Galliam Cæsari destinatus, agris sanè abundare debuit, qui (in ipso Cęsare) Corfinij obsessus, ad animandos milites, *in concione agros ex* SVIS POSSESSIONIBVS *pollicetur, quaterna in singulos iugera, & pro ratâ Centurionibus Euocatisque*. At enim triginta cohortes ibi militum, id est *duodecim* circiter *millia*. Ea sint igitur *quadragintaocto millia* iugerum: quid iam in Centurionibus & Euocatis, quibus *duplum* debebatur? Lego & in Plinio: *Sex dominos semissem Africæ possedisse sub Nerone, quos ille interfecerit.* Quid Seneca, de *Pompeio* (an *Poppæo*) quodam, sub Caligulâ?

[Margin: De vitâ beatâ cap. xxi.] [Margin: I. Ciuil.] [Margin: Lib. xviii.] [Margin: De Tranq. cap. xi.]

nam

nam qui *Ptolomaeum* restituunt,ab ipso mox refelluntur. Quid igitur de eo? *Panem & aquam defuisse, cùm* TOT FLVMINA *possideret,in suo orientia,in suo cadentia.* Si hæc vera; oportuit totas regiones possedisse. vti C. Antonius ille, collega Ciceronis in Consulatu,*totam Cephaloniam insulam,velut proprium patrimonium habuit, atque ibi opidum etiam nouum struxit*: quod traditum ita Straboni. Hi verè locupletes: & quorum fundos nec milui oberrauerint,vt ait poëta. Sed redeo ad vniuersè Diuites,inter quos L.Cornelius Balbus meritò locandus. qui (vt Dio scripsit)*homines suæ ætatis Diuitiis & Magnitudine animi supergressus est,adeò vt moriens populo Romano viritim legauerit denarios vigintiquinque,siue Aureum Romanum vnum.* Quid putemus nunc heredes,& legatarios habuisse? Seneca etiam noster,ille doctrinæ & sapientiæ, id est internorum bonorum, ita diues, quàm rarâ sorte,& externorum fuit? Eum *ter millies* HS.*possedisse*,amicus illi Tacitus scripsit,& inimici cum multâ inuidiâ obiecerũt. AVD. Quidni Lipsi? & ille vir maximus, hoc vno titulo apud me minuit,quòd sic in opibus abundet. Philosophum hoc decuit? & quidem Romanum,qui facta sibi vindicant, magis quàm verba? LIPS. Miserum Senecam,vt video. quare? quòd non Virtus solùm ei,sed Fortuna fauerit: & in alio tamen aliquo hoc laudemus. Sed quia rara hæc coniunctio,præsertim in modesto & sapiente; & *bonæ mentis*,vt ille inquit,*soror est paupertas*: homines indignantur,liuent,Senecam equis & quadrigis incurrunt. At meo iudicio, ô virum hoc ipso magnum, quòd capere potuerit,quòd vti,quòd habere (vt vno verbo dicam) & non haberi! Quid,quod nec eas suspexerit? inter media censuit,inter fluxa,& quæ si abirent,nihil auferrent,nisi semetipsas. Audi illum,ô Liuor, & sile. *Pone me*,inquit,*in opulentissimâ domo, vbi aurum argentumque in promiscuo vsu sit. Non suspiciam me ob ista, quæ etiamsi apud me,tamen extra me sunt. In Sublicium rursus pontem me transfer,& inter egentes abige: non ideò tamen me despiciam,quòd in illorum numero consideam,qui manum ad stipem porrigunt. Quid ergo est? domum illam splendidam malo,quàm pontem.* Hæc vera philosophia est: posse habere,posse carere,non cupere absentes, capere & presentes: iisdem vti benè,& bonis subleuãdis. Sed quid euagor? diues Seneca,& nostro more *septuagiesquinquies centena millia*

Lib. x. Lib. xlviij.

Apud Tac. XIIII. An. possedit: plus meruit (audi & hoc Liuor:) *& multi nequaquam eius artibus pares plus habuerunt*, vt Nero ad eum dixit. Ecce *Cn. Lentulus Augur* (ait ipse Seneca) diuitiarum MAXIMVM EXEMPLVM, *antequã illum liberti pauperem facerent, quater millies* HS. *suum vidit. Propriè dixi*(inquit)*nihil enim ampliùs, quàm vidit*. Hic stupor igitur possedit ipsos *decem milliones*, Regum aut certè Regulorum opes. Sed indicat Seneca, libertos & plus habuisse. Ac

XII. Ann. sanè de Pallante Tacitus scribit, *sestertij ter millies possessorem* fuisse: quod *quater millies*, me volente, Dionis Breuiarium in Nerone expressit. Et hoc ipsum de colliberto eius Ælio Narcisso, idem Dio in Claudio narrauit. Sed aula hos beauit, inquies. Vis igitur & homines, non è Senatu vel aulâ? ecce è mediâ ple-

Lib. XXXIII. cap. X. be vnum, è Plinio: *C. Asinio Gallo, C. Marcio Censorino Coss.* (id fuit sub Augusto) *C. Cæcilius Claudius Isidorus testamento suo edixit, Quamuis multa ciuili bello perdidisset, tamen relinquere seruorum quattuor millia centum sedecim, iuga boum tria millia sexcenta, reliqui pe-*

* Decies quinquies centena millia Philip. *coris ducenta quinquaginta millia, in numerato* HS.* *sexcenties. Funerari se iussit* HS. *vndecim millibus*. Vide tu tot seruos, boues, pecudes, tantum numeratæ pecuniæ: & miror agros non expressos, quos tamen suspicor habuisse, itemque villas, & ædes. Sed vtut sit, familiam illam solam seruorum vide: quis Principum habet? AVD Valdè quidem isti copiosi in seruis, quod & in Crasso notaui. LIPS. Valdè. & Petronius ex more, si non ex vero, de Eumolpo suo facetissimâ narratiunculâ scripsit: *Familiam quidem tam magnam per agros Numidiæ sparsam habere, vt vel Carthaginem posset capere*. Certè aliquot millia esse debuerunt eorum, qui armis apti: sicut & historicâ fide Vopiscus de Proculo tradit, *eo tempore quo sumpsit imperium, duo millia seruorum suorum armasse*. Quid Belisarius ille sub Iustiniano magnus? *duodecim millia puerorum*(ita loquuntur) habuisse propria, Aimoinus, Regino, aliique testantur. Nam illud quod in Athenæo adfirmatè scribi-

Lib. VI. tur, quale est? *Quosdam Romanorum ad* DECEM *aut* VIGINTI *millia seruorum habuisse, nec vt* QVAESTVM *ex iis facerent, sed vt asseclas aut subsequas eos modò haberent*. Hoc de seruis, mihi ipsi timidè tardeque credendum, & tamen credendum. De aliis armentis, simile aliquid (etsi minús est) in Vopisco item lego, de villâ Valeriani priuatâ, *in quâ quingenti serui, duo millia vacca-*

vaccarum, equæ mille, ouium decem millia, caprarum quindecim millia fuére. Quæ mea mens, cùm ista cogito? vbi nostræ paupertinæ villæ, nec millesimis horum instructæ? Et quàm pauca tamen talia aut scripta sunt, aut si scripta, ad nos peruenerunt? Casu factum est, quòd Cæsar prodiderit (& mihi casu incidit) T. Labienum Legatum suum in Galliis, *opidum Cingulum constituisse in Piceno, & suâ pecuniâ exædificasse.* Vide in homine priuato opes & animum Principis, qui eas in tota opida struenda conuertit: quod & medici quidam apud Plinium fecêre. Quid autem, quod etiam inferiore æuo, rebus & imperio labentibus, magnę istæ opes? Olympiodori hęc excerpta audi: Ὅτι πολλοὶ οἶκοι ῥωμαίων προσόδους κατ' ἐνιαυτὸν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν κτημάτων αὐτῶν, ἀνὰ τεσσαράκοντα χρυσοῦ κεντηνάρια, χωρὶς τοῦ σίτου καὶ τοῦ οἴνου, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων εἰδῶν. ἃ εἰς *τρίτον συνέτεινεν, εἰ ἐπιπράσκετο, τοῦ εἰσφερομένου χρυσίου. τῶν δὲ μετὰ τοὺς πρώτους τῶν δευτέρων οἴκων τῆς ῥώμης, πεντεκαίδεκα, καὶ δέκα κεντηνάρια ἡ πρόσοδος ἦν: *Multæ Romanorum domus* (id est, earum domini) *in annuo reditu accipiebant è possessionibus suis, ad *quadraginta centenarios auri: idque absque frumento, vino, & aliis speciebus, quæ si venderentur, facilè trientem æquarent illati auri. Secundariæ autem domus, quindecim centenarios aut decem recipiebant.* Hæc ille, sub Honorij & Arcadij æuum: quàm defectâ iam Româ, & per illam Nouam imminutâ? Atqui tot illi *Centenarij* (centum libræ auri in singulis) reddunt *quadringenta* nobis *aureorum millia:* & vbi frumentum, & reliqua? Atque etiam reditus tantùm computat, non seruos & alia multa, quæ sine fructu. Addam distinctè & vnum exemplum, in quo desino. Capitolinus de Gordiano, adhuc priuato: *Ditissimus ac potentissimus, in prouinciis tantum terrarum habens, quantum nemo priuatus. Quæsturam magnificentissimè gessit. Ædilitatis suæ tempore, duodecim populo Romano munera, id est per singulos menses singula* DE SVO *exhibuit. ita vt gladiatorum nonnumquam quingena paria exhiberet, numquam minus centenis quinquagenis. Feras Lybicas vnâ die centum exhibuit, vrsos vnâ die mille:* & plura deinde animalium nominatim: *quæ omnia* POPVLO RAPIENDA *concessit.* Amplius de eo, auctore Cordo: *In* OMNIBVS *ciuitatibus Campaniæ, Etruriæ, Vmbriæ, Flaminiæ, Piceni,* DE PROPRIO *illum per* QVATRIDVVM *ludos scenicos & Iuuenalia edidisse.* Qui

1. Ciuil.

* Verto Trientem: an aliquis Triplum ausit?

* 400000. aureor.

Qui benè hæc tollit singula & pensitat, quique scit quid sit ludos olim edere: nescio quam trutinam reperiet ad tot illa ponderanda aut æstimanda. Diducere mihi non placet, placet abiungere: & *Opes Romanas* publicè priuatimque satis videor ostendisse. Tu abi, cæna, dormi.

I. LIPSI
DE MAGNITVDINE ROMANA
LIBER III.

CAPVT I.

Ad Opera Romana transitum, & primò de ligneis aut temporariis dictum.

VD. Malè mihi hac nocte fuit. LIPS. Quid ita? AVD. Quia herè nimium benè. Suaues illi sermones animo inhæserunt, & per cerebri huius spatium inerrantes, verè dico, ademerunt mihi somnum. LIPS. Aliter ego dixeram: & meministin, vltimi mei, *Dormi*? Atqui cautio erit ne sic in posterum: mittemus potiùs, aut suspendemus, hos sermones. AVD. Quin tu verbum hoc suspende: nam meruit. Itáne sermones hos tollas, in quibus vnica mihi spes solatij? nam ne nescias, vt ij qui à scorpijs sunt icti, ab iisdem remedium habent: sic ego nunc affectus. Ad te propero, qui pupugisti. LIPS. Ad me? non ego Scorpius, sed Aspis: aurem claudo ad has cantilenas. AVD. Benè est, pungat me & hæc aspis, vt dormiam: & suaui veneno infundat somnum. LIPS. Age, age, medebor: sed non, vt censes, suauiter mi homo: ego verò vt fastidientes quosdam ægros medici, ad exercitia & OPERA te ducam. Ecce enim ea ordine sequūtur. Duplicia autem Romana istæc Opera, *Temporaria* & *Diuturna*. Illa, quæ subitò & in breue tempus aliquod excitabantur, è terrâ aut ligno plerumque: ista, quę in longum, & mansura, è latere, lapide, & materie

terie firmiore. *Temporaria*, duplicia iterùm video, *In Militiâ*, & *Extra eam:* atque vtraque mereri iustam admirationem. Nam siue militiam videas; quis *Fossas*, *Vallos*, *Aggeres*, & talia terrea; iterumque materialia, *Turres*, *Testudines*, *Musculos*, *Vineas*, legit, tam multa, tam crebra; & aut industriam, aut vires hęc patrantium, non æstimat & admiratur? Siue extra eam quædam, in voluptatem aut splendorem structa; quomodo idem affectus non insinuet animo vel irrumpat? Et Militaria quidem mitto, * aliâs mihi explicata: pauca ex ciuilibus tangam. Quo in genere ludicra præcipuè fuêre: vt *Theatra*, *Amphitheatra*, *Circi*, & magnæ eiusmodi moles, structæ sæpe in paucos dies, & pænè vt deiicerentur. Duo exempla in Plinio, etiam cum eius, qui tam multa ADMIRANDA viderat aut legerat, nimiâ admiratione. *M. Scaurus*, inquit, *fecit in Ædilitate suâ opus omnium* MAXIMVM, QVAE VMQVAM FVERE HVMANA MANV FACTA, *non temporariâ morâ, verumetiam æternitatis destinatione. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex, in altitudinem* CCCLX. *columnarum. Ima pars scenæ è marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam posteà genere luxuriæ. Summa tabulis inauratis columnæ, vt diximus; imæ duodequadragenûm pedum. Signa ærea inter columnas, vt indicauimus, fuerunt tria millia numero. Cauea ipsa cepit hominum* LXXX. *millia, cùm Pompeiani theatri, toties multiplicatâ vrbe, tantoque maiore populo, sufficiat largè* XL. *millibus. Sed & reliquus apparatus tantus, Attalicâ veste, tabulis pictis, ceteroque choragio fuit, vt in Tusculanam villam reportatis quæ superfuerant cottidiani vsus deliciis, incensâ villâ ab iratis seruis, concremaretur ad* HS. *millies.* Quid est? friges, nec excitaris? AVD. Nihil. ipse Plinius me tepefecit, cùm scripsit, *non temporariâ morâ, sed æternitatis destinatione factum.* Me tepefecit, te refellit, qui inter *Temporaria* hoc refers. LIPS. Téne tam læuè Plinium capere? præuidebam, & metuebam. Sed hoc ille dictum voluit, istud Temporarium eminuisse etiam inter firma illa, & quæ æternitatis spe facta. Non aliud sanè dixit: & ecce alibi eius verba. *In M. Scauri ædilitate, tria millia signorum in scenâ tantùm fuêre, temporario theatro.* Audin, temporario? Iterumque alibi: *Trecentas sexaginta columnas M. Scauri ædilitate ad scenam theatri temporarij & vix vno mense futuri in vsu, viderunt portari silêtio legum.* Quos locos libentiùs adfero, quia Plinius eosdem adspexit, cùm hîc

N scripsit:

a In ipsâ Militiâ & Mechanicis.

Lib. xxxiij. cap. vii.

Lib. xxxv. cap. ii.

scripsit: vt *diximus*: & *vt indicauimus*: nempe hisipsis locis. Sed quod hîc etiam est: *Ima pars scenæ è marmore.*) explicat idem suprà, in cap. VI. *Marmoreos parietes habuit scena M. Scauri, non facilè dixerim sectos, an solidis glebis politos, sicuti est hodie Iouis Tonantis ædes in Capitolio nondum enim secti marmoris vestigium erat in Italiâ.* Vltimis item verbis, *concremaretur ad* HS. *millies*:) è manuscriptis aliquis mallet, *ad bis millies*: nec nimium sit pro reliquo luxu. Alias operis partes tu per te, & otiosè, si voles, inspice & adstupesce: ego alterum exemplum, ex eodem Plinio, qui dictis iam subnectit. *Aufert animum, & à destinato itinere digredi cogit contemplatio tam prodigæ mentis, aliamque connecti insaniam è ligno. C. Curio, qui bello ciuili in Cæsarianis partibus obiit, funebri patris munere, cùm opibus apparatuque non posset superare Scaurum (vnde enim illi vitricus Sulla, & Metella mater, proscriptionum sectrix?) cùm iam ne ipse quidem Scaurus sibi comparari posset, quando hoc certè incendij illius præmium habuit, conuectis ex orbe terrarum rebus, vt nemo posteà par esset insaniæ illi. Ingenio ergo vtendum fuit: operæ pretium est scire quid inuenerit, & gaudere moribus nostris, ac nostro modo nos vocare maiores. Theatra duo iuxtà fecit amplissima è ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento: in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito, inter sese auersis, ne inuicem obstreperent scenæ; & repentè circumactis, vt contrà starent, postremo iam die, discedentibus tabulis, & cornibus inter se coëuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorum spectacula edebat, ipsum magis auctoratum populum Romanum circumferens. Quid enim miretur quisque in hoc primùm? inuentorem, an inuentum? artificem, an auctorem? ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere? parêre, an iubere? Super omnia erit populi furor, sedere ausi tam infidâ stabilique sede. Quæ vilitas animarum ista? aut quæ querela de Cannis? quantum mali potuit accidere? Ecce populus Romanus vniuersus, velut duobus nauigiis impositus, binis cardinibus sustinetur, & seipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo, luxatis machinis.* Disertè ista Plinius, & culpans simul ac laudans. Quid autem nos? Legimus, intelligimus, vix credimus (de meo sensu hîc fateor) & qui quantique illi *cardines singuli*, qui tota theatra sustinerent, verterent, iungerent, disiungerentque? De me, parum

rum eſt: ſed coëant ipſi artifices noſtri & architectones, laborabunt in re non dicam conficiendâ, ſed exputandâ. Plura huius generis paſſim: ſed in circunfusâ rerum copiâ, excerpimus pauca & eligimus, cum iudicio, vt poſſum. AVD. Hîc non adhibes, quod cum pace tuâ dicam. LIPS. Quid iam? AVD. Nam ars & ordo ita præcipit, in dicendo narrandoque aſcendere, &, vt ille ait, *ex fumo flammam, non ex flammâ dare fumum*. At tu culmina operum dixiſti, & minora haud dubiè dabis. LIPS. Minora? aliter dices, cùm illa *Perpetua* & firma audies: quid ſi & nunc aliter in his Temporariis? Caij Caligulæ pons neſcio an ingenio, mole certè & magnitudine vincit, ſed & inſanâ illâ ambitione ſiue periculi, ſiue nouitatis. Struxit eum in ipſo mari, nauibus impoſitum, magnitudine *trium milliarium & quadrantis*: id eſt, toto illo ſpatio, quantum eſt à Puteolis ad Baulos. Per hunc, triumphantis ritu, cum Senatu militibuſque inceſſit, ſpectante toto populo: in eodem epulatus, noctem etiam peruigilem egit, inter laſciuias & ludos. Addo autem *in paucis diebus* (nam & ſic narrant) pontem hunc totum ſtructum: vnde tam ſubitò nauibus, armamentis, trabibus, omni aliâ materiâ conuectâ? Immenſum opus perpendenti, ſed cui laudem vanitas detrahit. nam quo fine ſtructum, niſi vt deſtrueretur? Simile in *Caracallâ*, quem alterum *Caligulam* licet dicere. Is autem non ſuis ſolùm, ſed alienis opibus proteruè abuſus. cùm, vt Dio ſcribit, *adigeret homines Senatorij ordinis*, QVOTIES *Româ egrederetur*, DOMOS *&* PRAETORIA *varia ſtruere, item* DIVERSORIA *ſplendida: etſi in plerisque non ſolùm non acturus hæſurúſve erat, ſed nec ea viſurus. Amplius, vbicumque hiematurus erat, aut etiam putabatur hiematurus, cogebantur* AMPHITHEATRA *&* CIRCOS *ſtruere, nec in ſumtum quicquam ab eo capientes: & eaipſa mox deruenda*. Quis cùm hæc legit, ſiue audit, non admiratur opes & ſplendorem Senatorum, qui patrare hæc poterant? non item deteſtatur illius inſaniam, qui iubebat? Olim in populi totius voluptates, Theatra & Circi ſtructi: nunc in vnius imaginarium vſum. Nam nec vidit hæc omnia ſæpe, vt Dio dixit.

CAPVT II.

Diuturna opera, & caput omnium Roma. De situ eius, & inprimis de magnitudine indagatum.

SED à damnosis istis & *Temporariis* ad stabilia & vtilia veniamus, & quę *Perpetua* dixi. In hoc genere multa sunt Romanæ magnificentiæ, nec in vrbe solùm aut ipsâ Italiâ, sed per terrarum orbem sparsa. Licet dicere, diuino munere Romanos datos, ad quidquid rude, expoliendum; ad quidquid infectum, faciendum; & loca hominesque, elegantiâ aut artibus, passim exornandos. Quot *Opida* noua structa? vetera ampliata, aut reparata? in iis *Templa*, *Basilicæ*, *Fora*, *Porticus*, *Aquæductus*, *Viæ*, *Theatra*, *Circi*: & plura, quæ aut vsum haberent, aut amœnitatem. Quid iam *Priuatæ* structuræ, vt *Domus* aut *Villæ*? omnia splendida, ab ingenio simul & pretio commendanda. Atque ego hîc hæreo. AVD. Quid tibi est? LIPS. Sine. AVD. Non pergis? LIPS. Mane inquam. AVD. In capite viæ sistimus? LIPS. In capite. immensa & vaga se aperit, nec satis scio quî limitem eam aut stringam. Poëtæ animi caussâ solent dicere,

Vnde tamen cœpti iam surgat carminis ordo? ego ex vero: & incertus animi feror, vbi ordiar desinamque. Nam si vel singularia tantùm ostendenda sunt, per omnes prouincias, vrbes, agros eundum est: vbique enim tale fuit. Infinita, inquam, ista sunt, & cum poëtâ principe,

* —— ὅσα τε φύλλα καὶ ἄνθεα γίγνεται ὥρῃ,
Ἠΰτε μυιάων ἀδινάων ἔθνεα πολλά.

* *quot folia aut flores in vere virescunt, Aut quot muscarum densarum examina bombant.*

Sed cogitanti hoc sedet, solam *Romam* tibi ostendere, omnium operum opus, vt sic appellem: & in quâ solâ fuit, quidquid vbique fuit. Ipsam si in parte nosti (totam ne speres:) etiam illa prouincialia noueris, quæ pleraque facta ad hoc exemplar. Nam & coloniæ Capitolia sua, Fora, Basilicas, Theatra, & talia, habebant ad vrbis dominæ & parentis suę ritum. Roma igitur faue, & te ostende: & paulisper è ruinis tuis, si fas est, veterem vultum attolle. Situm tuum primum video, & laudo: aut potiùs pro me Camillus ille apud Liuium, qui te bis condidit, & dum Gallis eripuit, & dum tibi ciues retinuit & firmauit. Nam absque eo abibant, & Veij iam Roma erant. Ille igitur: *Non sine*

sine caussâ Dij hominesque hunc Vrbi condendæ locum elegerunt. saluberrimos colles; flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritumi conuentus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimiâ propinquitate ad pericula classium externarum; regionum Italiæ medium. Videamus, Auditor, paulisper horum singula: & iuuabit me recitatio, & quasi in Româ iterum sistet. AVD. Bonâ veniâ, quot iam anni ex quo lustrasti? LIPS. Ipsi vigintiseptem, cùm discessi: sed animum non auelli, & antiquitas amabilis, sed & religio venerabilis sæpe eò vocant. Quod ergo dicebam, Camilli ruminemur. *Saluberrimos colles.*(Hodie vix ita sunt: sed caussa, solitudo & desertio; tum & auræ è vicinis paludibus vel æstuariis, & quas alij indagent. *Flumen opportunum.*) Tiberis ille pater, qui vrbem secat: *latus circa eam*, vt Dionysius monuit, *quattuor iugera*, (siue pedes CCCC:) *profundus sic, vt maximas naues suscipiat, & portet.* Addit & *Mare vicinum.*) nam distat XVI. *millibus passuum*, vt Plinius & Antoninus metiuntur; siue, quod idem est; *centum viginti stadiis*, vt Dionysius. Non ergo Strabonem audies, qui *centum nonagintá* ea computat: sed numerorum & librarij sui errore. In Appiano an error talis, qui non nisi *centum* stadia computat? Nam verba Censorini Consulis sunt, suadentis siue iubentis Carthaginienses, dirutâ vrbe suâ, à mari abire: *A mari iubemus non nisi* LXXX. *stadia vos recedere, cùm nos ipsi ab eo distemus stadiis centum.* Ego tamen hoc non mutem, & verè dictum censeam: sed aspectu latæ & magnæ illius Romæ, quæ extra prima mœnia (mox dicam) in orbem se diffundebat. Ab eâ ille computat: etsi fortasse parùm adhuc verè aut decorè in Censorini personâ. Sed æuum suum, vt fit, aspexit. Claudit Camillus, *Italiæ medium esse.*) Ita, in longitudine. nam latitudinem si spectas, finem tenet. Hoc verius, quàm quod Vitruuius etiam *mundi mediam Romam* fecit: nec hoc nobis persuadebit, nisi sui fortasse & Romani mundi. Hæc Camillus: sed Rutilius Gallicanus, cuius Itinerarium exstat, ab infimo æuo non infimi carminis, hoc quoque in eâ miratur, quòd *munitissimo loco* sita, nec Alpibus solùm ab omni vi subitâ, sed Apennino defensa. Lib. vi. cap. 1.

Si factum certâ mundum ratione fatemur,
Consiliumque Dei machina tanta fuit;

 Excu-

Excubiis Latiis prætexuit Apenninum,
Claustraque montanis vix adeunda viis.
Inuidiam timuit Natura, parumque putauit
Arctoïs Alpes opposuisse minis:
Sicut vallauit multis vitalia membra,
Nec semel inclusit quæ pretiosa tulit:
Iam tum multiplici meruit munimine cingi,
Sollicitosque habuit Roma futura Deos.

Ista Rutilius pulchrè: sed nos à Situ *Formam* videamus. Nec veterem illam reuoco, *Quadratam*, & qualis sub Romulo fuit: perfectam & plenam considerasse sit satis. quæ rotunda propemodum fuit (etsi haud iustè tamen) & septem suos colles amplexa, grandem ambitum fecit. Quem vtinam firmiter metiri tibi possim! ah, ah. AVD. Quid suspiras? etiam iterum? LIPS. Iterumque, & ab imo pectore. Ah, cur non Romæ nunc paucos dies sum? cur non obambulo, video, metior? cur non cum viris doctis inibi confero? firmiùs fortasse certiusque definirem. Sed vel sic conabor. AVD. Ego in suspirio tuo rideo. Nam cur voues, quod potes, imò quò impelleris, aut inuitaris? nónne Itali, & ipsa Roma, hoc faciunt? LIPS. Faciunt, & gratiam pro iudicio vel affectu debeo: sed quid dicam? Fatum meum primò me tenuit: mox & Rex: illud occulto decreto, hic apertâ benignitate. Ad summã, video Belgæ mihi in Belgis moriendum: etsi de reuisendâ eâ obiter non despero. Sed de nostro ambitu. scribunt veteres, Seruium Tullium regem, ad quinque colles iam inclusos vrbi, duos addidisse *Viminalem & Esquilinum*, & talem tantamque deinceps fuisse Romam. Dio-
Lib. IIII. nysius in eâ re apertè: *Vlterius verò* NEQVE NVNC *processit vrbis ambitus, fato aut numine, vt aiunt, non permittente.* Neque nunc, inquit: quando? Augusti æuo, quo ipse scripsit. Sed ille ipse ambitus igitur quantus? idem ita docere voluit, dum subiicit: *Quod si quis metiri ambitum eius voluerit, conferat cum Athenarum*
Lib. VIII. *vrbe, nec multo maior apparebit.* Quod idem & alibi iterauit. Voluit, inquam, docere: vix nos docuit, sed suos sanè Græcos, qui Athenas norant. Nos quid? & de huius ambitu quæramus.
Orat. de tyrannide. Lego quidem in Dione Chrysostomo, *Circuitum Athenarum, cum Pyraeo & Longis muris, fuisse ducentorum circiter stadiorum:*

quæ

quæ nobis ſint *vigintiquinque milliaria*. Sed an Roma igitur tanta? non opinor, nec auſim dicere: & cauſſa eſt, quòd Dionyſius diſertè *Athenarũ aſtu* ſiue vrbem dixit, nec *Pyræeum*, opinor, aut *Longos muros* incluſit. Itaque iterum hæremus. AVD. Vis ego te transferam? LIPS. Gratia erit. AVD. Nam hodie ipſa res docet, & muri illi antiqui ambitum habent XIIII. aut XV. milliarium, vt notant. Quid ergo ambigis? LIPS. Hos iſtos, veteres non fuiſſe. Multa ſunt, quæ arguũt: ſed ipſa maximè forma ſic enormis, & alibi ſinuans introrſus, alibi procurrens extrorſus: prorſus, vt non à priſcâ illâ accuratione & elegantiâ, ſed à nouitiâ aliquâ neceſſitate impolitum & ſubitum opus videatur. Neque ambigendum eſt, vt mox dicam. Sed de veteri igitur ambitu, videamus ecquid Plinius iuuabit, qui ex profeſſo deſcribit: MOENIA *eius collegêre* AMBITV, *Imperatoribus Cenſoribuſque Veſpaſianis, paſſuum* XIII. *millia ducenta. Complexa mõtes ſeptem, ipſa diuiditur in Regiones* XIIII. *compita earum* CCLXV. *Eiuſdem ſpacij menſurâ currente à Milliario, in capite fori Romani ſtatuto, ad ſingulas portas, efficit paſſuum per directum* XXX. *millia*, DCC.LXV. *Ad extrema verò tectorum cum caſtris Prætoriis, ab eodem Milliario, per vicos omnium viarum, menſura colligit paullo ampliùs* LXX. *millia paſſuum.* Rem totam hîc habeas, ſi verba hæc aut tenebras ſuas, aut & vitia, non haberent. Inſpiciamus. *Mœnia ambitu colligere* facit *paſſuum* XIII. *millia*. Sanè hoc ſit pro hodiernæ Romæ modo, ſi modò lectio firma: quam & priſci libri ſolicitant, XXX. *millia* ſcribẽtes; & Leander, atque alij ſuperioris ætatis, qui XX. *millia* legerunt, & defenderunt. Pergit, *Eiuſdem ſpatij menſurâ currente à Milliario.*) Intellego idem ſpatium, totum illum ambitum, & eo incluſum. Hoc, inquit, ſpatium ſi metiris: vnde? à *Milliario*: & intellegit* *Columnam* illam *Auream* in foro Romano ſtatutam, *in quam Italiæ omnes viæ finiunt*, vt ait Plutarchus. Auguſti hoc inſtitutum fuit, qui & poſuit *Columnam*, & ab eâ voluit currere menſuras. Pro hoc igitur more Plinius metitur, non à portâ ad portam (vt video quoſdam ſuſpicari) ſed palàm à Miliario, quod quaſi in vrbe mediâ, ad ſingulas portas. Sed numeri eius manifeſtò falſi ſunt. Si XXX. millia ad quamque portã: ergo in totâ diametro LX. ſunt: ergo in ambitu, CXXC. quo quid abſurdius? Et ſimile erit, etſi minus, ſi à portâ ad portã XXX. ſint, vti volunt. nam tũc certè triplicatâ diametro

* De quâ Dio, Tacitus, & Icti.

metro

metro, vt solet, exsurgent milliaria in ambitu *nonaginta*: an ipsis fatendum, aut nobis credendum? Iam in vltimâ mensione, *ad extrema tectorum*, inquit, *ab eodem Milliario*, LXX. *millia passuum*. Id quoque quî potest? crescent supra modum hæc in ambitu, nec video excusanda. Vt mihi nunc videtur (meliora auidè semper audiam, capiam, vel potiùs arripiam:) sed vt mihi nunc, Plinij numeri isti corrupti sunt, & sic reformandi. *Mœnia collegère ambitu passuum* XXIII. *millia*. Hoc primum pono, tantam fuisse Romam: aut si placet, XXII. parum in vno alteroque milliari est. Vnde doceo? ex Olympiodori quibusdam Excerptis Græcis: in quibus ad verbum est, *Romanæ vrbis murus mensuratus ab Ammone geometrâ, quo tempore Gothi primam inuasionem fecêre, habebat spatium vnius & viginti milliarium*. Iste vno milliario minus, quod alius addit: & Martinus Polonus, qui Chronicon scripsit: *In circuitu*, inquit, *Romæ sunt milliaria vigintiduo, præter Transtiberim & Leoninam ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadraginta duo milliaria*. Vnde hæc habes Martine? ex aliquo veterum: nam pro tuo æuo, vtrumque hoc planè est falsum. At pro veterum, & verbis Plinij, planissimè verum. Pro verbis, dico, Plinij corrigendis, & porrò videamus. Nam altera mensura erat, à *Milliario ad portas* XXX. *millia*. Ego dico scribenda ∞ ∞ ∞: id est, *tria millia*. Et quis nescit ex ignorantiâ harum notarum sæpe, cùm in Plinio, tum Liuio, & alibi, peccatum? Nam putarunt *Denarias* notas esse: & inde nata illa *millia* XXX. Atqui aliter est; & sic si emendas, quanta proportio & consensus? Roma habet in ambitu XXIII. milliaria: à milliario ad portam, *tria milliaria & passus septingentos sexagintaquinque*: ergo in plenâ diametro, *septem millia quingentos triginta*: hanc triplica, nónne XXII. *& semis* in ambitu redduntur? At Plinius neglexit aut insuper habuit de dimidio, & rotundè XXII. aut XXIII. dixit. Simile in mensurâ vltimâ, quæ *ad extrema tectorum colligit* LXX. *millia*. Tu verò fac *septem millia*: & rem factam habes. Dupliciter enim metitur. à milliario primùm ad ipsos muros portasque: deinde ab eodem, ad extrema tecta. Quare hoc? liquet enim Romam quasi duplicem fuisse: & clausam muris; & alteram non clausam, quæ tamen in orbe circumiecta esset, & continentibus ædificiis instructa. Vtramque igitur dimensus, dicit hanc

vlti-

vltimam in ſemidiametro *ſeptem milliaria* habere: duplica, ſunt *quattuordecim*: triplica, erit ambitus iuſtiſſimè, *quadragintaduorum*. Et nónne hoc ipſum eſt igitur, quod Martinus dicebat? Addo probationem huic numero alteram, ex Vopiſco. Is de Aureliano Principe: *Muros vrbis Romæ ſic ampliauit, vt quinquaginta* PROPE *millia murorum eius ambitus teneant*. Quod tamen Zoſimus Probo Imperatori perfectum opus adſcribit. Si igitur tunc *quinquaginta propemodum* (nam id notat:) ergo iam antè facilè ambitus ille ædium extremarum, *quadragintaduorum*: quia muri noui longiùs etiam paullò ab ædibus remoti. Ego in hac re nihil incerti vel infirmi video, niſi quòd libido quibuſdam eſt diſſentiendi. Sed ô boni, an adeò tale nihil alibi? Ecce vrbs Locrorum (nec ea inter has maximas) *duodecim millia* in ambitu habuit, quod Liuius ſcripſit. Capuam ſuperaſſe, non mihi videtur ambigendum. Quid Carthaginem illam, Romæ æmulam? XXII. *millia paſſuum* circumdedit, vt manuſcripti Oroſiani codices præferunt; ſiue XXIIII. vt Epitoma Liuiana. Ipſa Conſtantinopolis olim XXII. vt hac quoque parte compar matri ſuæ eſſet. Denique ad Tataros & Sinenſes ſi abeunt, hodie reperient exempla. Deſino, & ſatis firmaſſe videor: niſi quòd opponi nobis poſſunt (nihil enim diſſimulabo, & ipſe ſubiiciam) duo. Prius, quòd *Milliarium* non videtur iuſtè fuiſſe in vrbe mediâ, atque ita menſuratio fallet. Nam fuit in *capite*, vt Plinius ait, *fori Romani*: atqui ab eo ad Tiberim, non par reliquæ vrbi ſpatium videtur, & maximè quòd ibi *Campus Martius*, omnium conſenſu, extra vrbem. Reſpondeo. vt nunc quidem Roma eſt, non planè medium illîc eſſe fortaſſe (metiar, ſi illîc ſim: nunc tabulis credo:) ſed olim videtur fuiſſe. Sanè Victor, & Notitia Imperij, in foro ipſo Romano, nec longè à *Milliario*, *Vmbilicum vrbis* ponunt. Sed eſto tamen non exactè in medio: quid refert? non ſic γεωμετρικῶς omnia, & ad lineam regulamque veteres metiuntur. Non mouet me de *Campo Martio*, quem fateor extra pomœrium habitum, & intra mœnia tamen fuiſſe. Nónne idem in *Auentino*? qui vſque ad Claudij tempora, in pomœrio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore vrbi incluſus. Et campus quidem Martius etſi olim non erat, tamen Iulius Cæſar (quod Cicero ad Atticum ſcribit) deſtina-

bat eum includere: qui scio an non Augustus fecerit? nam & is pomœrium protulit: an denique non Nero? quem ego præcipuè puto in totâ Româ mutasse & innouasse. Et ab eo sanè facies & forma est, quam Plinius descripsit. Alterum, quod obiici potest. Olympiodorum non nisi *viginti & vnum* milliaria attribuere sub Honorio, cùm Roma capta fuit: vbi ergo illa *quadraginta duo* nostra, vel Aureliani *quinquaginta*? Respondeo, fuisse, & desiisse. Nam ecce cùm Constantinus sedem imperij transtulit, & vnà secum tot nobiles familias abduxit, frumenti etiam trientẽ abstraxit, denique seipsum & Aulam: nónne probabile est, Romam iterum valdè minuisse? idque in extremis & longinquis maximè, vt solet: atque ita reditũ, collapsis aut disiectis Aureliani muris, ad veterem ambitum & modum. Alioqui & alterum mihi argumentum non inualidum pro tanto ambitu est, ex ipso Victore & Rufo, qui *Regiones vrbis* singillatim dimetiuntur. Sunt igitur quædam, vt illa *Auentini*, quæ *habent in ambitu* XXXIII. *millia*. CCCC. LXXXVIII. *pedes*: nónne eà reddũt *sex milliaria* amplius *& semissem*? Quid in reliquis illis XIII? in quibus vna item aliqua XXX. *millia pedum* habet, aliæ ferè XVI. XV. XII: & minima omnium XI. Profectò ex his iunctis ingens ambitus exsurgit, & (computa si lubet) propemodum ille noster. Sed tertiò aliquis dixerit, quod tu anteà, muros hodiernos contra nos esse. Sunto. tu veteres eos potes credere? & ita nescis toties dirutam, incensam, vastatam: iterumque instauratam & refectam esse? Noli arbitrari quòd in iisdem vestigiis. nam quâ spe eiusdem frequentiæ, aut felicitatis? Imò Honorius contraxit, pòst Belisarius, Narses, denique & Pontifices Romani. è quibus *Hadrianus primus* (vt Blondus tradit) *muros eos, qui nunc exstant, centenis aureorum millibus è Thusciâ contractis, exstruxit.* Sed hæc apud alios leges: ego sententiam meam sine fuco liberè, & item sine pertinaciâ (quod profiteor) dixi. Hîc autem sistit me & percutit miserans quædam cogitatio. Ego te Roma illa vetus, & speciosa super omnes vsquam aut vnquam vrbes, non solùm non video, sed etiam quæ fueris, quæro? Quæ fueris? imò & vbi fueris: & quî scio, an non & aliquando, vtrum fueris quæretur? Non magis hoc mirum, si sæcla plura current, quàm nunc de Thebis Ægyptiis aut Troiâ dubitari. Nam habet

bet hoc ætas, vt formam primò tollat, tum rem, tum famam & nomen. O spes & res humanæ, quid estis? quò itis? huc flectite. En potens & superba illa Roma, quæ VRBS AETERNA audiebat; quæ VICTVRA CVM SAECVLIS; quæ DEORVM OPVS ET CVRA, tota periit, condita in ruinis suis iacet, & laboramus eruere, & adstruere magnitudini eius fidem.

CAPVT III.

Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum in totá Româ multitudo.

SED philosophandi alibi sit locus: curramus nunc institutum cursum. Romam igitur duplicem habemus, veteri ambitu, & nouo: est & tertia quædam sine ambitu, & quæ in suburbiis procurrit. Ea quoque ingẽs, & Plinij imagine ostendenda: qui ait, *exspatiantia tecta multas addidisse vrbes*. Plures, inquam, sunt vrbes, & tot quot suburbia ipsa. Quæ *Tybur*, *Ocriculum*, *Ariciam*, atque aliò excurrebant, sed maximè *Ostiam* & mare versus. Illuc vel ad XV. aut circiter milliaria procedebant: & fidem huic assertioni Neronis consilium ac destinatio faciat. cui ab hac caussâ visum, *Ostiam tenus* (ait Suetonius) *mœnia promouere, atque inde fossâ mare veteri vrbi inducere*: etsi non effecit. De hac magnitudine iam suo æuo Dionysius: *Omnia loca circa vrbem habitata, sine mœnibus esse. in quæ si quis intuens* MAGNITVDINEM ROMAE *exquirere velit, frustrà eum fore, & hæsurum vbi desinat vrbs, vbi incipiat. Adeò suburbana*, inquit, *ipsi vrbi adhærent & innexa sunt, & speciem* IMMENSAE LONGITVDINIS *exhibent spectanti* At maior etiam maiorque post illum. & Aristides Rhetor (sub Hadriano vixit, cùm vrbs in summo flore) comparat eam non ineptè cum Homericâ niue: *quæ excelsorum montium iuga operit, & agros item ac pinguia virorum culta.* & addit: *Descendit etiam & porrigitur* AD MARE *ipsum, vbi commune est emporium, & omnium è terrá gignentium distributio.* Atque idem haud vanâ μεγαληγορίᾳ: *Tantam Romam esse, vt in quacumque parte quis constiterit, nihil impediat & in mediâ eum esse.* Quem locum hæc talia habeant, nisi in magnitudine istâ adstructâ? At tu vultu renides, & fortasse animo dissentis.

AVD. Etiam verbis, si licet. LIPS. Licet verò, atque adeò inuito. AVD. Nam quę tu sic extollis & producis, Ostiam, Tybur, aliò; hæc omnia ego atque alius dixerit, non habitata ædificia, aut vrbis partes, sed Villas, Prætoria, & voluptarias eiusmodi domos fuisse. LIPS. Sanè alius hoc iam dixit: memini: sed quem reiicit, præter dicta, multitudo infinita hominum, quæ in vrbe hac totâ fuit. Opportunè enim & hoc argumentum addam pro magnâ meâ Româ. Possumúsne igitur satis certò eam multitudinem colligere & adfirmare? possumus è vestigiis scriptorum, quæ sagaciter ibo indagatum. Ex lapide Augusti, sæpe iam nominato, itemque è Suetonio constat, *trecenta viginti millia* aliquando fuisse plebis vrbanæ: plebis dico tenuioris, & quæ è publico victitaret: imò suprà. Considera, & institue ratiocinium: si tanta multitudo inopum istorum, quanta iam etiam diuitum? Quot illi Senatores aut Senatorij, quot equites, & ex ipsâ plebe honesti? Vísne illos quoque *trecenta millia* fuisse? age, sunto vel *ducenta* tantùm: quid conficitur? pueros feminasque addendas: & quo numero? profectò duplo triploque (si non vltrà) superarūt: & ita vbique gentium aut vrbium obseruamus. Si placet igitur, consumma: habemus iamnunc in nostrâ Româ (vix audeo dicere) *duos hominum milliones*. Quid tamen trepido? verum fortiter dicendum est, & plura etiam addenda. AVD. Plura? at vereor ne iamnunc extra veri metas ieris, certè opinionis. LIPS. Plura inquam, & vide. Nónne probabile est totidem seruos Romæ, quot liberos fuisse? AVD. Socratis instituto mecum agis, & interrogando inducis. Sed ego circumueniri metuo, tu tibi responde. LIPS. Fiat. dico totidem, dico plures. Nam tenuium quotusquisque fuit (vt tunc mores) cui nō vnus altérve seruulus? At diuites illi agmina eorum, * *agmina* dico (& sic Ammianus loquitur) *post se trahebant*. Vnus Pedanius Costa in Tacito, *quadringentos* seruos sub tecto suo & domi habuit, cùm ab vno eorum est interfectus. Et crede mihi nemo diuitum istorum aut lautorum fuit, cui minus centenis aut ducenis: qui in varia sua officia aut munia diuisi. Sed quid ambio, aut argumenta colligo? cape certum & fidei notum testem, Senecam. Is de suo æuo: *Dicta est aliquando sententia in Senatu, vt seruos à liberis cultus distingueret. Deinde apparuit, quantum pericu-*

* *Vide suprà lib. II. cap. XV.*

periculum immineret, si serui nostri numerare nos cœpissent. Quid clarius dici potest, seruos plures liberis fuisse? Nec sic tamen omnes habemus: adde. AVD. Abeo. LIPS. Quid tibi est? AVD. Nam tres aut quattuor milliones mihi iam struis, quantum nec in prouinciis quibusdam aut regnis. Quis hæc ferat? LIPS. Si ferre non vis, deiice: per me licet. Tamen rem tuam iam sum dicturus. AVD. Rem meam? LIPS. Tuam. peregrinos traduco Romam. AVD. Hem, hem maneo. ô siste me illîc. LIPS. Ecce. dico Peregrinos ex toto orbe Romam olim venisse, alios negotij sui causâ, alios publici, multos & mansionis. Ita semper ea vrbs referta iis, cùm hi inirent, alij exirent: atque ipsa, vt mare, admitteret, emitteret, nec cresceret minuerétve. Itaque Aristides Romam dicit esse, *velut* COMMVNE TOTIVS TERRAE OPIDVM. Item, *omnes gentes, quasi vicatim diuisas, ad hanc suam arcem conuenire: quæ numquam vlli se negat, sed vt terræ solum fert omnes, sic hæc* OMNES HOMINES *capit.* Athenæus quoque cum eo: apud quem ORBIS POPVLVS Romani dicuntur ab hac causâ: ipsa vrbs, ORBIS COMPENDIVM ET EPITOME: quæ Polemonis Sophistæ, Lib. 1. apud Galenum, vox & elogium fuit. Eadem *vrbs vrbium*: quia *videre in eâ est omnes vrbes collocatas.* deinde addit: *Deficiat non vnus dies, sed quotquot habet annus, si quis adnumerare conetur* OMNES VRBES IN CAELESTI *istâ vrbe positas: idque ob nimiam copiam. Nam &* TOTAE NATIONES *illic simul & confertim habitant: vt Cappadocum, Scytharum, Ponticorum, & aliarum complures.* At tu iterum renides. AVD. Et renitor quoque. an Græcis his credam, & sic oratoriè loquentibus? *Dies deficiat & annus numerantem*: item, *Totæ nationes habitant*: & ista, quæ tu scis dici in speciem, in re non esse. LIPS. In re non esse? audi, audi: quoniam Græcis parum apud te est fidei (etsi in hac re Romanâ & exterâ debebat) audi, inquam, Romanum igitur testem, & eum Romanâ fide ac candore. Is est Seneca noster. qui sic ad Heluiam matrem: *Aspice hanc frequentiam, cui vix vrbis* IMMENSA TECTA *sufficiunt:* MAXIMA PARS *illius turbæ patriâ caret, ex municipiis, ex coloniis suis, ex* TOTO *denique* ORBE TERRARVM *confluxerunt.* Quid ea verba tibi videntur? *vrbis immensa tecta* vix capere incolas: item, *maximam illorum partem*, exteros esse: denique *ex toto orbe* eò concurri. Et ista mox iterat: ac postquàm caussas re-

censuit passim veniendi varias (lege; & iucunda sunt:) addit: NVLLVM *non* HOMINVM *genus concurrit in Vrbem, & virtutibus & vitiis magna præmia ponentem. Iube hos omnes ad nomen citari, & Vnde domo quisque sit, quære: videbis* MAIOREM PARTEM *esse, quæ relictis sedibus suis venerit in* MAXIMAM *quidem ac* PVLCHERRIMAM *urbem, non tamen suam.* Quid Lucanus? nónnne Romam asserit,

—populis, victisque frequentem
Gentibus, & GENERIS, *coëat si turba,* CAPACEM
HVMANI.

Totum orbem hîc includi potuisse ait: & quid potest clarius pro multitudine, siue & magnitudine nostrâ dici? Idem poëta *— mundi fæce repletam* Romam scribit: ad tot scilicet illas nationes aspiciens (ex Athenæo audisti) quæ incolebant: totæ in certis partibus aut regionibus etiã collocatæ. Ita Iudæi trans Tiberim, alij alibi: atque etiam cœtus & concilia sua habuerũt. Suetonius indicat in Iulij funere: *In summo publico luctu, exterarũ gentium multitudo, suo quæque more, lamentata est.* Vt iam igitur hoc claudam & definiam, putásne & Seruos & Peregrinos minus *duobus millionibus* fecisse? Ita in vniuersum sint *quattuor* Romæ, & circa eam: nec mitius aut contractius, vt scripta veterum sunt, ego possum. Suspensum te animi video: & ego ipse pænè fluctuo: sed validi illi venti Auctoritatum nauim nostram huc impellunt, sistamus & in anchoris firmemus. AVD. Non sanè id potest. nondum in trãquillo es, ne puta. Mihi quoque adspirant venti, & ecce ab Oriente. Alexãdria illa sic celebris, sic maxima, sic omnium confessione post Romam secunda, non nisi *trecenta millia* habuit *liberorum capitum*: quod Diodorus tamen quasi pro re magnâ posuit, & adfirmauit. Atquin ea nec multo Româ ipsâ minor. LIPS. Respondeo, Alexandriam longè Româ illâ triplici dictâ minorem esse: & cuius ambitus ex Plinij dimensione, non nisi *quindecim milliarium* esset. Nostra igitur maior: & ipsum hoc de Alexandriâ, contra vulgatam opinionem valeat, de Româ sic paruâ. At verò de incolis, quòd paucos eos facere Diodorus videtur: videsis, & inquire. De *liberis capitibus* dumtaxat definiuit: vbi serui igitur? vbi etiam exteri & aduentores, qui in tali negotiosâ vrbe sanè multi? Hæc atten-

attendenda sunt,sed istud maximè.quod Diodorus de suo ęuo scripsit,id est Ptolomæi penultimi, & Romanæ adhuc libertatis. Atqui tunc Alexandria nondum in flore illo & culmine, ad quod sub Principibus demum peruenit. Quid autem de *trecentis millibus* magnum sit, cùm Cæsarea Cappadociæ (nec ea inter vrbes principes) *quadringenta millia* incolarum habuerit? Zonaræ hoc ita proditum, vt testem etiam aduocem: & hunc ipsum numerum, aut circà, Parisiorum nostra Lutetia in cẽsum deferebat, ante vltimas istas turbas. Quid, quod Procopius adnotauit, *à Gothis, cùm Mediolanum cepissent, trecenta virorum millia occisa?* Nec omnes sanè occisos crediderim;& fæminarum puerorumque quàm magna etiam copia fuit? Plura eiusmodi exempla sunt: & hodie nónne *Quinzai* illud famosum *sedecies centena millia familiarum* traditur continere? Præ quo nostra illa frequens Roma decrescat;& dum fidem adstruo, perdam admirationem. AVD. Non apud me, stupeo. & ecce hodierna Roma, quàm relinquitur & abest? LIPS. Nulla comparatio: si frons est, omitte. Paullus Iouius pro magno scripsit, *Leonis Decimi temporibus, cùm omnia in felici vbertate & pace, censa Romæ octogintaquinque millia ciuium & inquilinorum: at verò, post cladem sub Clemente Septimo acceptam, iterùm censu inito, vix ad trigintaduo millia peruentum*. Quid verbis hîc opus est? vnus pænè veteris Romæ vicus sit tam frequens. Nec mirum est. nam ista hodierna, præcipuos illos colles & valles etiam, vacua habet & deserta. AVD. Optimè. is sponte, quò ducebam. Nam nónne & tua vetus *compluria habet illa vacua*? Vbique obuia templa, porticus, basilicæ, theatra, circi, fora, balneæ, thermæ, cetera publica: quæ vel magnam partem, si non maximam, vrbis occuparunt. Deflecte aut resiste, si potes, huic etiam vento. LIPS. Resisto, plenis velis, prorâ obuersâ. Nam ista quæ tu vacua perperam putas, ego aio plenissima fuisse. Balneas & Thermas nominasti: quid? an non in iis multitudo ministrantiũ, ad obseruandum, purgandum, aquam aggerendã, lauandum etiam, fricandum, vngendum, siquis seruum non habuisset? Templa autem, Basilicæ, Fora, suos custodes & æditũos habebãt, satis grandi sanè numerò, ob sacrificia, ob ornatum, & tutelã. Sed duo etiam ego omisi, valdè ad frequentiam vrbis, Milites, & Palatinos.

Milites

Milites tot illi, in præsidio Principis aut vrbis erant: iis sui calones, & honestioribus serui plures: scito certò vel ad *centena millia* excreuisse. At Palatinos dico, totam Principis aulam: in quâ quot officia aut ministeria fuisse dicemus? Lapides antiquos inspice: dicent in parte, & suggerent materiem tibi cogitandi. Est & tertium, sed verecundè vix dico. Meretrices & scorta vtriusque sexus (proh pudor! sed res ita fuit) ingentem numerum reddiderunt, vt in vrbe quam multi cælibes, multi exteri sine vxoribus, inhabitarent aut frequentarent. Ad summam, mi Auditor, desine reflare amplius & opponere, aut, vides, longiùs longiusque res hæc ibit. AVD. Quiesco tuâ causâ, & credo (vt sic dicam) nec credês. Tamen vnum etiam quæsierim: si tot illic millena millia, vnde iis cibus? LIPS. Hoc meritò & quæris, & ego decîdã, sed paucis Senecę verbis. *Cogitate, inquit, hanc ciuitatem, in quâ turba per latissima itinera, sine intermissione defluens, eliditur; in quâ consumitur,* QVIDQVID TERRIS OMNIBVS *aratur.* Orbis, inquam, pænè totus hanc suam metropolim adibat, & alebat: quid ambigis alimenta sufficisse? Imò repete quæ suprà dixi, de Frumẽtatione: & nunc Aristidis hæc audi. *Mare per medium vestrum imperiũ porrigitur, cui vndique amplę regiones adiacent, necessaria pleraque vobis subministrãtes. Nam ex* OMNI TERRA MARIQVE, *quidquid vel anni tempora gignunt; vel regiones singulæ, fluuii, lacus; artesque item & ingenia tum Græcorum tum Barbarorum proferunt,* ID OMNE *ad vos defertur. Itaque si quis talia omnia videre desiderat; is vel per totum orbem peregrinetur necesse est, vel in vestrâ istâ vrbe versetur. Quidquid enim apud alios vel crescit, vel conficitur, hîc affluit & abundat. Tot autem & tantæ onerariæ naues singulis anni temporibus appelluntur, vt vrbs* * COMMVNIS QVAEDAM ORBIS OFFICINA *videatur.* Ecce, merces vndique habes, copias vndique, frumenta, fructus. Nec plura opus de alimentis: addámne duo argumenta etiam multitudinis, atque vnum ex iis iocosum? Lampridius scribit, Heliogabalum *seruis imperasse vt omnes araneas colligerent in vrbe: atque eos collegisse ad decem millia pondo.* additque Heliogabalum subiecisse, *Vel hinc intelligendum* QVAM MAGNA ROMA *esset.* Verum est: & quot domorum angulos excuti oportuit, ad hoc pondus? & domorum per omnes angulos ferè habitatarum? Alterum argumentum triste,

* κοινόν τι τῆς γῆς ἐργαστήριον.

triste, & à peste. In Eusebij Chronico traditur, *Ingentem Romæ luem factam, ita vt* PER MVLTOS DIES *in ephemeridem decem millia mortuorum referrentur.* Exhausta fuisset in diebus aliquot Roma, si non Alexandriam, & quidquid dici potest, longè superasset. Concludo, & moneo, per hanc frequentiam Romæ factum, vt paullatim Italia pænè deserta esset, cùm plerique eò confluerent, ob frumentationes, ludos, & alios vsus aut voluptates. Varro iam suo æuo conqueritur, plerosque ex agris in vrbem correpsisse, *& maluisse manus in theatro mouere, quàm in aratro.* Quod maximè fuit, post Frumentationes sic largiter & firmiter institutas: etsi Lucanus caussam in ciuile bellum conijcit: quasi ab eo stirps Italiæ sic accisa. Sed de solitudine quidem eadem canit:

—— videmus
Tot vacuas vrbes. generis quò turba redacta est
Humani? toto populi qui nascimur orbe,
Nec muros implere viris, nec possumus agros:
VRBS *nos* VNA *capit.*

Quod postremum epiphonema sanè eximium, pro eximiâ nostrâ Româ.

CAPVT IIII.

De ædificiis vrbis Romæ communiter, & eorum altitudo.

ET Roma quidem tanta & tam frequens fuit: inimus nunc ipsam, & perambulamus, & lustramus? AVD. O siquis Deus olim hoc mihi dedisset! ô siquis nunc quoque vel per somnium in eâ sistat! LIPS. Ego is ero, confide. somnia dicam, & vmbras, præut ipsa res & pulchritudo fuit Periti viri est, mihi crede, non dicam describere, sed capere & credere qualis & quanta ea Roma fuit. Conabor, & minutula dicam: & vel sic fidem fortasse non inueniam quid refert? aëri & herbis meis hęc sim locutus. Tria in vrbe miranda canit Claudianus:

Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS *aër,*
Cuius nec SPATIVM *visus, nec corda* DECOREM,
Nec laudem vox vlla capit.

Altitudinem ecce laudat, *Spatium,* & *Decorem.* De *Spatio* dictum,

P duo

duo alia exsequamur. Quę est *altitudo?* siue in collibus ipsis ædificatio, pulchrâ specie; siue singillatim in operibus ipsis. Quod ad colles, quomodo non bellum, videre eos publicis priuatisq; ædibus insessos, gradatim declinantes; & velut superas quasdam vrbes, vrbi inferæ imminentes? Omnino fuit ea facies: & pulchrè expressit Aristides. *Nec verò*, inquit, *superficiem solùm soli occupat, sed longè supra exemplum in aëra altissimè ascendit. Et sicut vir aliquis, qui robore & magnitudine excellit, alios quoque in se sublatos ferre gaudeat: ita & hæc non quiescit, nisi & alias æquales sibi superimpositas vrbes, alteram super alteram ferat: quod nominis eius fert ratio, totumque hoc quod hîc videmus, robur & * valentia est. Adeò vt siquis eam diligenter vellet euoluere & diducere, & quæ nunc in sublimi sunt vrbes, aliam iuxta aliam humi collocare, quidquid Italiæ reliquum est, id impletum mihi iri videtur: imò futura vna aliqua vrbs ad Ionium vsque sinum.* Bellè & ποιητικῶς, non nego, attollit: sed hæ figuræ originem à re habent, nec quisquam putet elationes istas, nisi cũ caussâ & basi esse. Itaque & Plinius, verus & seuerus talium, cùm de magnitudine dixisset: *quò*, inquit, *siquis* ALTITVDINEM *tectorum addat, dignam profectò æstimationem concipiat, fateaturque* NVLLIVS VRBIS MAGNITVDINEM IN TOTO ORBE *potuisse ei comparari.* Quæ altitudo tamen in templis, aut publicis, fateor, maximè: vt in Rutilio, ad Romam:

Exaudi genetrix hominum, genetrixque deorum,
Non procul à cælo per tua templa sumus.

Significat altissimè in aërem ea surrexisse: & quidni, cùm collibus etiam sæpe imposita? Ceteræ ædes, non communiter sic altæ, nec humiles tamen fuerunt. Nam Augustus Princeps, cùm ambitionem in ædificando videret atque altè attollendo, eamque cum discrimine & periculo ruinæ; siue etiam, quia aërem interciperent, & nimis inumbrarent: coërcuit, vt in Strabone scriptum est, & *septuaginta pedes* definiuit in modo ędificiorum. Nero hoc ipsum posteà secutus, cùm ab incendio Romam instauraret, *cohibuit* (vt Tacitus ait) *altitudinem ædificiorum*. Sed modum non expressit noster: fueritque vel ille Augusti, quem oblitteratum, vt solet, iam reuocauit; siue is qui Traiano posteà adscribitur à Victore, *pedum sexaginta*. Sed de priore ego malim. Dices. ergóne tam miranda hæc altitudo? & nónne hodie magis

gis

* ῥώμη.

gis educimus? Interdum, non nego: ſed nec ſic communiter: & hoc quoque cogita multas ædes, & imprimis omnes publicas, extra legem hanc fuiſſe. Quid ſi autem & diuites illi nobileſque neglexerint? ego arbitror, ſiue gratiâ impetratâ, ſiue & eâ neglectâ. Et titulus ſanè fuit. quia lex in futuras nouas ædes cauebat, ſtructas non diruebat, & fas eaſdem ſic reparare. Quidquid tamen ſit, ſi vulgò ædes omnes *ſeptuagenûm* pedum, ſatis conſpicua ea altitudo: præſertim vbi tecta compluuiata, aut teſtudinata, quod ſæpe. Noſtra hæc pectinata, & in anguſtum ſurgentia, aliquid de dignitate minuunt, ſed & capacitatem tollunt. In tali autem illâ altitudine, quid minus quàm quaterna aut quina cænacula? quorum frequentiæ ſtudebant. Vitruuius: *In eâ autem maieſtate vrbis, & ciuium* INFINITA FREQVENTIA, *innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cùm recipere non poſſet area plana tantam multitudinem ad habitandum in vrbe, ad auxilium* ALTITVDINIS *ædificiorum res ipſa coëgit deuenire. Itaque pilis lapideis, ſtructuris teſtaceis, parietibus cementiciis, altitudines extructæ, contignationibus crebris coaxatæ, & cænaculorum ſummas vtilitates perficiunt, & deſpectationes.* Sed hæc de ædificiis, nunc non exſequor: & ſatis de Altitudine libaſſe. Lib. II.

CAP. V.

Decor & ornatus ædificiorum. Excerpta quædam, & primò de templo Capitolino exactiùs dictum.

AD *Decorem* tranſeo, qui varius, in mole, in materiâ, in artificio, in ſymmetriâ, & ſiquid aliud elegantia aut peritia amat. In hac quoque parte, quin vrbs omnes orbis vrbes ſuperauerit, nemo dubitet: fidi auctores dicunt, & opes atque ambitio Romana facilè perſuadent. Quidquid artificum inſigniorum Græcia aut Aſia habuit, Romam euocabantur, aut vltrò veniebant. quippe hîc præmia: & quidam ex iis, quibus (vt Taciti verba vſurpem) *ingenium & audacia erat, etiam quæ natura denegauiſſet, per artem tentare.* Sed primus aut præcipuus *Decoris* huius auctor Auguſtus, qui *vrbem*, vt Suetonius ait, *neque pro maieſtate imperij ornatam, & inundationibus incendiiſque obnoxiam, excoluit adeò, vt iure ſit gloriatus, Marmoream ſe relinquere,*

quam lateritiam accepisset. Alter ab eo, Nero Imperator. qui ambitione impulsus vrbem incendit, vt nouam melioremq; repararet. *Videbatur enim*, ait Tacitus, *condendæ vrbis nouæ, & cognomento suo appellandæ, gloriam quærere.* Itaque eius iussu, *vrbis domus, non vt post Gallica incendia, nullâ distinctione, nec passim erectæ, sed* DIMENSIS VICORVM ORDINIBVS ET LATIS VIARVM SPATIIS, *cohibitâ ædificiorum altitudine, ac patefactis areis, additisque* PORTICIBVS *quæ frontem insularum tegerent. Easque porticus Nero suâ pecuniâ exstructurum pollicitus est.* Vides ibi quædam præclara & optanda in vrbe, Ordines vicorum, Latitudines viarum, Porticus protegentes. Vt non temerè idem Tacitus TANTAM *resurgentis vrbis* PVLCHRITVDINEM miretur, & scripto consignet. Quod tunc quidem publicè, sed & priuatim in omni incendio factum Seneca adnotauit: *Timagenes, felicitati vrbis inimicus aiebat, Romæ sibi incendia ob hoc vnum dolori esse, quòd sciret meliora resurrectura quàm arsissent.* Et sanè ita fuit, præsertim ad Traianum vsque; cùm ab illo, & à Deo, culmen fuisse videtúr pulchritudini vrbanæ. AVD. Ain, tu, à Traiano? Constantino hanc laudem Nazarius tribuit, in Oratione ad ipsum: *Celeberrima quæque vrbis nouis operibus enitescunt, nec obsoleta modò per vetustatem rediuiuo cultu insigniuntur, sed illa ipsa quæ* ANTEHAC MAGNIFICENTISSIMA *putabantur*, NVNC AVRI LVCE *fulgentia*, INDECORAM MAIORVM PARCIMONIAM *prodiderunt.* Vides quanto anteferat hæc noua, aut nouata, omnibus antiquis. LIPS. Ita, sed nempe apud Constantinum. Fidem autem laudationibus istis qui fideliter constare putat, ignarus est oratorij moris. Struxisse & instaurasse quædam illum Principem, lubens credo; ad veterem artem aut splendorem, da veniam, hodie non credam. Sed nos *Decorem* nostrum videamus, quem Plinius communiter sic dilaudat: *Ad vrbis nostræ miracula transire conuenit, & sic quoque* TERRARVM ORBEM VICTVM *ostendere. quod accidisse toties penè, quot referentur miracula, apparebit. Vniuersitate verò aceruatâ, & in quemdam vnum cumulum collectâ, non alia* MAGNITVDO *exsurget, quàm si* MVNDVS ALIVS QVIDAM *in vno loco narretur.* Notentur ea & ad Decorem, & ad Magnitudinem malè controuersam. Sed & Cassiodorus vero & magno ore, de istâc vrbe: *Ferunt prisci sæculi narratores, fabricarum septem*

Lib. xxxvi.

Lib. vii.

septem tantùm terris attributa miracula. Ephesi Dianæ templum; regis Mausoli pulcherrimum monumentum; Rhodi Solis æneum signum, quod Colossus vocatur; Iouis Olympici simulacrum, quod Phidias formauit; Cyri Medorum regis domum, quam Memnon fabricauit; Babyloniæ muros, quos Semiramis construxit; Pyramides in Ægypto. Sed quis illa vlteriùs præcipua putabit, cùm in vnâ vrbe tot stupenda conspexerit? Habuerunt honores, quia præcesserunt tempore: & in rudi sæculo quidquid emersisset nouum, per ora hominum iure ferebatur eximium. Nunc autē potest esse veridicum, si VNIVERSA ROMA *dicatur esse* MIRACVLVM. Ecce consona vtriusque iudicia, sed & voces: & Romam totam, ac per partes, *Miraculum* esse, & inter prima mundi spectacula, iure censent. Vis autem paullò distinctiùs membra pulcherrimi huius corporis videamus? AVD. Te hoc quærere? non volo, sed aueo, sed ardeo, vt vero verbo dicam. LIPS. Atqui ne nimis ardesce. nam ego non flumine te perfundam, sed leuiter aliquid aspergam è summis aquis. Tu te ingurgitabis, si voles, posteà: viam designabo & præibo. Ego autem? an ducem potiùs alium quæram ex ipsâ antiquitate, qui ostendat? Esto Ammianus, qui Constantij ingressum in vrbem Romam describens, ipsum intuentem & mirantem præcipua operum facit, atque ait: *Proinde Romam ingressus, imperij virtutumque omnium larem, cùm venisset ad* ROSTRA, *perspectissimum priscæ potentiæ* FORVM *obstupuit: perque omne latus, quò se oculi contulissent,* MIRACVLORVM DENSITATE *præstrictus, allocutus nobilitatem in* CVRIA, *populumque pro tribunali, in* PALATIVM *receptus fauore multiplici, lætitiâ fruebatur optatâ. Deinde intra septem montium culmina, per accliuitates planiciemque posita vrbis membra collustrans, & suburbana; quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat:* IOVIS TARPEII *delubra, quantum terrena diuinis præcellunt;* LAVACRA *in modum prouinciarum exstructa;* AMPHITHEATRI *molem solidatam Lapidis Tyburtini compage;* PANTHEON *velut regionem teretem speciosâ celsitudine fornicatam; elatosque vertice scansili* SVGGESTVS *consulum, & priorum Principum imitamenta portantes, &* VRBIS *templum,* FORVMQVE PACIS, *&* POMPEII THEATRVM, *&* ODAEVM, *&* STADIVM, *aliaque inter hæc* DECORA *vrbis æternæ.* En habes, qui digitum intendat, & ducat: tu sequere, & ardorem (ita loquebaris) restingue. AVD. Iam risui & ioco me Lib. xvi.

habes palàm. LIPS. Egóne? AVD. Tu, tu, & si noctua sim, sæpius cantem. Nam nomenclatorem mihi das locorum, & paucorum quidem: vbi designator, enarrator, interpres? LIPS. Adest: ego pro copiâ & scientiâ aliquid dicam, sed nec ordine quidem Ammiani. Nam etsi præcipua ille tetigit, non placet tamen ordiri à *Foro* aut *Rostris*, sed potiùs à *Templis*. Diuina, à quibus rerum hominumque ortus, præeant, & totum hoc pulchritudinis agmen ipsa ducant. Nominat ille quattuor templa, *Iouis Tarpeij, Panthéon, Vrbis, Pacis*. Quàm pauca è multis? nam primùm hoc moneo, *quadringenta vigintiquattuor templa* Romæ fuisse, quod in Notitiâ imperij proditum leges. Noli ambigere, quin pleraque ex his magnifica, & aliter atque aliter structa, vel instructa: sed Ammianus satis habuit, dignitate vel opere primatorum dare. Itaque à *Tarpeio* exorsus est, siue *Capitolino*: non quia pulcherrimum fortasse, sed quia primarium, & Dei principis; itemque quia multâ substructionum mole, & opibus ac tempore pleraque præibat. Alioqui Plinius, vbi magnifica operum recenset, hoc omittit: imò idem quasi irridet veteres, quòd Lib. xxxvj. *Aggeris vastum spatium, & Capitolij insanas substructiones mirabantur.* Sed id non eâ mente dictum, quâ videri possit, non, inquam, deminuit aut abiicit Capitolij ipsum opus, sed substructiones tangit, quas L. Tarquinius Priscus magnas, & *insanas*, vt ipse loquitur, circùm collem fecit: dum prærupta eius adæquat, ab imo solo ingentibus lapidibus muro educto suffulcit, complanat denique in vertice, & fundamenta iacit. Hæc Plinius tangit, & Dionysius clarè exsequitur: quem vide. Alioqui ipsum opus & ædificium non miratur mirabile visum: quî id possit? cùm semper inter eximia fuerit, & vrbis prima. Præter Ammianum in verbis dictis, etiam Cassiodorus sic attollit: *Capitolia celsa conscendere, hoc est* INGENIA HVMANA SVPERATA *vidisse.* Et res sanè dicit & facies, quam etsi tenuiter, lineis aliquot adumbrabo. Mons *Saturnius* primò dictus fuit, in quo hæc ædes; tum *Tarpeius*, & mox *Capitolinus*, à capite hominis (cui viuo *Toli* nomen fuisse Arnobius tradidit) inuēto, dum fundamenta moliuntur. Sed hæc nota; non vulgo nimis illud, duplex *Capitolium* fuisse, *Vetus & Nouum*. Illud in *Regione sextâ Circi Flaminij* Victor & Notitia Imperij locant, istud in *Regione octauâ Fori*

Romani

424 Templi in Roma

Romani. Valerius illud intellexit certò, cùm inter sacerrima & vetustissima loca, adiurans nominat: *Per Romuli casam, perque* VETERIS *Capitolij humilia tecta, & aeternos Vestae ignes*. Ait *Vetus*, ait *humili tecto*: quod vltimum nullo modo in *Nouum* & sublime illud conuenire potest. Puto & Martialem hæc distinguere, cùm in hominem ludit plurifariàm habitantem: Lib. IIII. cap. IIII.

Esquiliis domus est, domus est tibi colle Dianæ,
Et tua Patricius culmina vicus habet.
Hinc viduæ Cybeles, illinc sacraria Vestæ,
Inde NOVVM, VETEREM *prospicis inde Iouem.*

Cerni ab eo vtrumque Capitolium vult: *Vetus* è colle Auentino siue Dianæ, *Nouum* ex Esquiliis & Vico patricio. Etsi forrasse *Nouum Iouem* Domitianum suum vocat, eiusque Palatium intellegit. Sed Varro de vtroque apertiùs: *Capitolium Vetus, quòd ibi Sacellum Iouis, Iunonis, Mineruæ: & id antiquius, quàm aedis quae in Capitolio facta.* Ecce, dicit illud Vetus, æuo prius esse quàm hoc Nouum, & ostendit in alio item loco fuisse. Sed dices, si prius, si alibi: vnde *Capitolium*? nam vox ea non conuenit, cùm nec mons tunc nomē istud habuerit, nec ipsum illud templum in monte. Respondeo, Varronem hoc occupasse & soluisse lectori vigilanti. Nam ideò, inquit, *Capitolium* non auctor aut conditor, sed posteritas dixit; quia vt in nouo & nobili illo Capitolio, tres illi dij Præsides item colebantur. A similitudine igitur & hoc *Capitolium* est dictum, sed cum discrimine, *Vetus*. Quæras amplius, quis autem condidit? & hoc dicam, suggerente Cassiodoro. Nam ille in Chronico, Numæ rebus: *Capitolium quoque à fundamentis construxit*. Ignaro lectori tenebræ sint, & falsi Cassiodorum arguat. quis enim vnquam prodidit Numam auctorem Capitolij? Et sanè distinguere debebat, & addere, *Vetus*. Ita enim est: ille auctor illius, vndeunde hoc hauserit Cassiodorus; sicut *Noui*, Tarquinius Priscus. Is complanato, vt dixi, monte, struere cœpit, ex voto quod vouerat bello Sabino: idq; opido Apiolis capto, vt Plinius ex Antiate refert, è manubiis & prædâ. Sed fato preuentus, absoluendum nepoti L. Tarquinio Superbo reliquit, regum vltimo: etsi Seruium quoque Tullium aliquid addidisse, sociorum studio adiutum, Tacitus (sed solus, opinor) dixit. Præcipuus tamen auctor Lib. III. cap. V.

ctor operis Superbus. qui, vt Liuius inquit, *Sueßâ Pometiâ è Volscis captâ, diuenditâ prædâ, cùm quadraginta talenta argenti aurique recepisset, concepit animo eam* AMPLITVDINEM *Iouis templi, quæ digna deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci maiestate esset.* Scribit *quadraginta* talenta: quæ nobis XXIIII. millia Philippæorum essent: sed an non *quadringenta* rescribendum, aliquis ex Dionysio iure controuertat. * Nam ille, vt in re non dubiâ: *tantum prædæ*, inquit, *repperit, vt quinque minæ argenti obuenerint singulis militibus, decimæ autem diis sacratæ fuerint non minus* * *quadringenta talenta.* Ea essent, *ducenta quadraginta millia* Philippæorum: pecunia, haud nego, satis grandis, præsertim è solis decimis: sed res Italiæ & Latij tunc vberes & florentes (quod & alibi videre est) hoc persuadent; tum & ipsum opus eâ amplitudine institutum, quam Liuius deprædicat, & quam exiguâ summâ nemo fabricetur. Nec tamen vel Tarquinius supremam manum imposuit: & *gloria operis* (ait Tacitus) *libertati reseruata. Pulsis regibus, Horatius Puluillus Consul dedicauit, eâ* MAGNIFICENTIA, *quam immensæ posteà populi Romani opes ornarent potiùs, quàm augerent.* Vides & à Tacito laudari, & consummatum hoc opus Puluillo adscribi. Quid igitur est, quod in Liuio, multis annis pòst lego, in Tribunorum militarium imperio? *Eodem anno, ne priuatorum tantùm operibus vrbs cresceret, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus* VEL IN HAC MAGNIFICENTIA VRBIS CONSPICIENDVM. Hoc narrat, post Romam à Gallis captam, & cùm ea instaurata à ciuibus fuit. Ergóne tunc denique Capitolium saxo quadrato structum? nego de ipso ædificio, fateor de monte. Itaque attende, *substructum* dicit, non *exstructum*. Est illud ipsum opus, de quo prædixi, L. Tarquinij: quod tamen rudi lapide factum, nunc mutarunt, & secto quadratoque splendidius confecerunt. Igitur Pliniana illa, de quibus item anteà, magis fuerit ad hoc posterius opus referri: & istæ sunt *insanæ illæ substructiones*, è quarum ruinis vastos lapides erutos patrum etiam ætas vidit. Sed ipsum Tarquinij Capitolium quale fuit? Describit his ferè verbis Dionysius: *Situm est in altâ crepidine, habetque in ambitu octo iugera: sic vt latera singula ducentorum ferè pedum sint, exiguâ latitudinis & longitudinis differentiâ, nisi quòd ista illam vincit vix pedibus quindenis.*

Quâ

* In Plutarcho sumasadem.
III. Hist.
Lib. VI.

Quâ parte frons eius meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur; ab aliis lateribus, duplici. In ipso sunt tres cellæ, ex ordine, à lateribus cõmunione parietum clausæ. Media est Iouis, vtrimque altera Iunonis, altera Mineruæ, sub eodem laqueari eodemq; tecto. Ita Dionysius: & verba, si placet, examinemus. *Octo iugerum* ambitu fuisse dicit: id est *pedum octingentorũ*: sed sic vt quadrum esset, imò pænè quadratum, nisi quòd longitudo *quindecim pedibus* superaret. Fuit egregia capacitas, si consideras, & aptâ proportione. Ait, *frontem ad meridiem spectasse*: id est, Forum Romanũ & Palatium versus, frequentissimam vrbis partem. Ergo ab eâ quoque parte *centum gradus*, quibus (vt Tacitus, atque alij) superbè adibatur. Quos tamen continuos fuisse non arbitror, & retractiones suas habuisse, vt Vitruuius appellat: id est, areolas, vbi fessi pedem figerent, & respirarent. quas post singulos septem aut nouem graduum ordines solere interponi, architecti notarunt. Gradus autem isti haud dubiè ad maiestatem: eoque & in aliis templis, etsi pauciores, soliti vsurpari. Sed ibi ratio, hîc necessitas & locus editior voluerunt. Addit *columnarum triplicem ordinem*: quas L. Sullam Athenis aduexisse, è templo Iouis Olympij, Plinius nos docet. Atque eas Dionysij tempore ipsas exstitisse, facilè arbitror: post incendium, à Vespasiano mutatas, verbum Plinij dat suspicari. Quàm multæ eæ fuerint, haud dixerim: quia varia proportio in collocandis, de quâ Vitruuius videndus. An tamen eiusdem locus non huc facit? Lib. III, cap. III. Format *Pycnostylos, Systylos, Diastylos, Aræostylos, Eustylos* ædium species: iis enim Græcis vocibus vtuntur: & in *Aræostylis*, inquit, *nec marmoreis nec lapideis epistyliis vti datur, sed imponendæ sunt trabes de materiâ perpetuæ: & ipsarum ædium species sunt barycæ, barycephalæ, humiles, latæ, ornantque signis fictilibus, aut æreis inauratis fastigia earum, Tuscanico more. vti est ad Circum maximum Cereris, & Herculis, Pompeiani item Capitolij.* Sanè Pompeianum Capitolium nemo legit, opinor; nec ipse Pompeius manum admouit, aut potuit: nisi quis accipit de Capitolio, quod Pompeiis fuerit Campaniæ opido. Nam & coloniæ, vti scimus, Capitolia sua habebant. Sed tamen, quia vtitur hîc Romanis exemplis (vide alia:) non displiceat distingui, *Herculis Pompeiani, item Capitolij.* Itaque Capitolium fuerit inter *Aræostyla*, id est raris

Lib. XXXV. cap. VI.

columnis distincta. Pergit Dionysius, *tres in ipso cellas esse*, siue vt ipse appellat * σηκούς. Ea res nota est, & versus Ausonij,

* Hesych. Σηκὸς, ἐνδότερος τόπος τοῦ ἱεροῦ.

Trina in Tarpeio fulgent consortia templo.

Quod imitabantur item in coloniis: eoque Arnobius scripsit: *Nonne vides in Capitoliis omnibus virginales esse species Mineruarum?* duos alios deos ibi omittit. An autem non alij dij in Capitolio? non quidem in isto templo; excipio Iuuentutem, & Terminum: qui cedere scilicet noluerunt exaugurantibus. *Itaque eorum ara* (ait alibi Dionysius) *continentur templi ambitu, atque vna in vestibulo cellæ Mineruæ est, altera in ipsa cellâ iuxta puluinar.* Quod igitur in Tertulliano legitur: *Capitolium omnium dæmonum templum est.* itemque in P. Victore: *Capitolium, vbi omnium Deorum simulacra celebrantur.* in Cicerone: *Deorum domicilium:* ea inquam omnia, de ipso monte capienda sunt, qui passim & pænè totus deorum aris, statuis, templis insessus: quod facile tibi inter legendum obseruitare. Sed dixerat etiam Dionysius, *cellas istas à lateribus communi pariete clausas.* Quid hoc est? vt nullum discrimen aut interpositio parietum fuerit? imò opinor fuisse, aut certè columnarum, & sacelli atque ædiculæ speciem singulas habuisse. Nam ita ipse Dionysius, πρόναον τῆς ἀθηνᾶς (in verbis, quæ iam verti) *vestibulum ædis Mineruæ*, & vt sic dicam *protemplum.* Ita & Liuius: *Quadrigæ inauratæ positæ in Capitolio, in cellâ Iouis, supra fastigium ædiculæ.* Plinius verò & *Delubrum* dixit: *Proserpinæ tabula fuit in Capitolio, in Mineruæ delubro, supra ædiculam Iuuentutis.* Distinctio igitur: sed mens Dionysij, tres ipsas tamen cellas communi totius templi pariete clausas. Nisi quis etiam censet, *Ædiculas* istas fuisse non nisi caua quædam in ipso pariete, ad statuas illocãdas: quod in Panthéo videmus: quibus non accedam. Ista ex Dionysio: an & à me aliquid addo? faciam, si priùs distinxero inter Capitolia, quę quattuor in hoc ipso loco, ex ordine, fuêre. Nam primum illud Tarquiniorum, bello ciuili Sullano, incendio periit, neglegentiâ custodum. Alterum ipse Sulla instruxit. sed nõ dedicauit: *quod vnum Felicitati suæ defuisse*, ipse apud Plinium fatetur, & Tacitus adnotauit. *Lutatij Catuli nomen*, ait Tacitus, *inter tanta Cæsarum opera, vsque ad Vitellium mansit.* Etsi Dio tamẽ scribit, Cæsari Iulio, inter alia honorum, decretum à Senatu: *vt nomen eius Capitolio inscriberetur*,

Lib. III.

De Spectac.

ſcriberetur, deleto Catuli: idque eum admiſiſſe. Sed Taciti aſſertio firmior, mihi quidem, fideliorq;. Tertium fuit à Veſpaſiano. nam illud Catuli arſit ciuili iterum bello Vitelliano: atque iſte reparauit iiſdem veſtigiis, ſed & dedicauit. Dedicauit inquam, & Plutarcho ſcribenti hoc accredo: magis quàm Victori, qui Domitiano tribuit: *Multa,* inquit, *opera inchoata per patrem, vel fratris ſtudio, atque inprimis Capitolium, abſoluit.* Non vinces hoc, ô Victor. Veſpaſianus abſoluit, dedicauit: ſed à morte eius, ſub Tito, ſtatim arſit (Suetonius, & Dio in Tito:) atque ita quartùm Domitianus inſtaurauit. Habes igitur quaterna Capitolia, ſed in eodem loco repoſita ſemper, & innouata. Tacitus & Dionyſius quoque, id notarunt: ſed verba illius: *Iiſdem rurſus veſtigiis ſitum eſt, poſtquam interiecto* CCCCXXV. *annorũ ſpatio, L. Scipione, C. Norbano Coſſ. flagrauerat.* Hoc de Sullano: de Veſpaſiani, idem: *Paſſim iniectæ fundamentis argenti aurique ſtipes, & metallorum primitiæ nullis fornacibus victæ. Prædixère haruſpices, ne temeraretur opus ſaxo auróve in aliud deſtinato.* ALTITVDO *ædibus adiecta. id* SOLVM *religio annuere, & prioris templi magnificentiæ defuiſſe creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat.* Noto obiter religionem Romanorum, qui liberaliter contulerunt ad opus faciendum, ſtipibus coniectis. Ille enim finis. ſicut & in Cicerone ſcriptum de illo Sullano: *id Capitolium publicè coactis fabris, operisque imperatis,* GRATIS *exædificatum atque effectum eſſe, ita vt ex ærario nihil darent.* Quod equidem miror ſatis, ſed quinto in Verrem ita ſcripſit. AVD. Religioſum ſæculum, præ noſtro. ſed quæ aut quanta illa multitudo hominum eſt, quam Tacitus retineri vult? LIPS. Haud difficilis collectu. Si enim latera pedum *ducentorum*, reddentur fientque in areâ pedes *quadraginta millia.* Da ſingulis inſiſtentibus pedes *quaternos* (ſufficiunt, cùm militi in acie locato & armato Polybius det non niſi *ſenos*) da inquam *quaternos*: nónne vides *decẽ millia* potuiſſe retineri? Sed tolle aliquid, ſi vis, in columnas & alium apparatũ: largiter tamẽ ſupererit pro *octo millibus*. AVD. Hem! magna capacitas, & rara talia noſtra templa. LIPS. Semel omitte de noſtris: vincimur, ſi comparamur. Et tamen de mole aut magnitudine, tale aliquid eſſe poteſt, aut & excedere: de arte, materie, ornatu quî poteſt? Sed Tacitus *Altitudinem* adiectá, ſuper priorem, diſertè ſcribit: quæ

III. Hiſt.

Q 2 fuit?

fuit? haud diuino: pro symmetriâ latitudinis oportet ingentem fuisse. Et Silius ita indicat, apud quem Iupiter prædicit de illo Domitiani:

Aurea Tarpeiâ ponet Capitolia rupe,
Et iunget nostro templorum CVLMINA CAELO.

In cælum educit: sicut & Tertullianus, Apologetico: *Nam etsi à Numâ concepta religio est, nondum tamen aut simulacris aut templis res diuina apud Romanos constabat: & nulla* CAPITOLIA CAELO CERTANTIA, *sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & Deus ipse nusquam.* AVD. Et tu hæc recitas Lipsi? LIPS. Quid ni recitem? AVD. Et attendis? LIPS. Quidni? AVD. Atqui euertunt paullo antè à te dicta, de Capitolio Numæ. Nam quomodo illud sit, & cum tribus suis diis, si tunc nulla templa, si nullæ statuæ? LIPS. Benè obseruasti, & de industriâ plura illa verba (vide quàm fallere voluerim) adduxi. Adduxi, vt expedirem: & ecce. Non negat vlla Capitolia fuisse, sed illa alta & *cælo certantia*: nostra humilia cur destruat? Nam vt dem statuas nondum fuisse (quod alibi & Varro tradidit:) tamen de templis idem dicere anceps sit, & Liuius, Dionysius, Plutarchus refellant. qui disertè *Termino, Fidei, Vestæ* templa à Numâ posita adfirmant. Et verò si priuatæ domus, si curiæ publicæ, cur non & ea diis essent? ratio videtur velle, præsertim apud homines cultui deorum sic addictos. Sed de altitudine certiora non habeo: quæ minima esse potuit, fuit *pedum ducentorum*: sicut in Pantheo Agrippæ, par item latitudo & altitudo. AVD. Heus tu, in loco Taciti etiam me tenuit, quòd ait *altitudinem adiectam*: & debuisse, quò *tanta vis hominum retineretur*. Quid ergo altitudo facit ad laxandum locum? non intellego, nisi si porticus aut inædificationes superiores aliquæ, vt hodie in quibusdã templis. LIPS. Apage, nihil difforme in vniformi isto opere: sed Taciti mens, iuuisse & decuisse altitudinem vbi multitudo, vt aër laxior ac liberior, ad respirandum, ad refrigerandum. Alioqui, vbi arctatio & compressio, scimus quàm subitò animo malè fiat. Quod tamen ad Porticus, non in ipso templo, sed circà fuisse, pro communi structurâ, facilè credam: & Tacitus indicium facit. Sed ab ædificiis iam ad Ornatum pergo: qui tamen varius in vario isto opere. Quis in Tarquinij? aliquid è Liuio

haurire

haurire est sparsim. vt libro x. *Fœneratores aliquot mulctati, & ex eo quod in publicum redactum est,* ÆNEA *in Capitolio* LIMINA, *& trium* MENSARVM ARGENTEA VASA *in cellâ Iouis, Iouemque in* CVLMINE *cum* QVADRIGIS *Ædiles posuerunt.* Iterum libro XXIX. *Quadrigæ* AVREAE *eo anno in Capitolio positæ ab Ædilibus.* Et libro XXXV. *Ædiles multos pecuarios damnarunt. ex eâ pecuniâ clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt.* Denique libro XXXVIII. *Seiuges in Capitolio* AVRATI *ab Cn. Cornelio positi: Consulem dedisse, inscriptum est. Et duodecim clypea ærata* (lego *aurata*) *ab Ædilibus sunt posita ex pecuniâ quâ frumentarios damnarunt ob annonam compressam. & duo item signa aurata.* Hæc ex Liuio: istud è Plinio, *post Carthaginem euersam, laquearia in Capitolio inaurata esse:* id est, totum illud internum cælum & camerationem. Nec plura, dici quidem digna, notaui. Quid verò in Catuli? omnia haud dubiè, in istis iam opibus, opulentiora: illud notabile reperio, *quòd sua ætas* (Plinij verba) *variè de Catulo existimauerit, quòd* TEGVLAS *Capitolij* AEREAS INAVRASSET *primus.* De quibus & in Senecâ patre: *Fastigiatis suprà tectis, auro puro fulgens, prælucet Capitolium.* Sanè hoc magnificum & verè splendidum fuit: & quis ille fulgor, Sole irradiante? Fuit & ad firmitatem aptum æs, & contra ęruginem aut rubiginem inductum aurum. Cetera donorum & ornamentorum varia, *Coronæ aureæ, Victoriæ aureæ, Candelabra, Vasa,* & quæ tu tibi subiicias: sed quod ex Dione omnino obseruandum, *omnibus his detractis, ex Ægyptiacâ prædâ alia victor Augustus reposuit: detractis ex Sc.*" *& vt tam multis his nouis & melioribus locus fieret.* Etsi quædam veterum retenta, non ambigo: sed ordine & iudicio Augusti disposita, vt apta & concors tota facies esset. Id verò ipsum tempus fuit, quo *vnâ donatione in cellam Iouis Capitolini contulit* * XVI. *millia pondo auri,* & * *quingenties* HS. *in gemmis:* quod in Suetonio leges. In cellam dico Iouis, quid censes in duas alias? nam & eas dona sua accepisse Dio disertim dicit. Et vel ex eo disce opes & ornatú Capitolinum: qui quàm ingens & ADMIRANDVS fuit, si vnius modò Principis, & vno tempore, tot dona? Pleraque tamen horum periêre incendiis, vt opinor: & videamus vltimum Domitiani. In eo *columnas Pentelicas* fuisse, quæ Athenis aduectæ item essent (vt & illæ Sullanæ) Plutarchus in Poplicolâ scribit: cum hoc iudicio, *quòd pulchrio-*

Lib. xxxiij.

Lib. li.

*1600000 Philip.

*1250000. Phil.

pulchriores Athenis visæ sibi essent, quoniam Romæ dum nimis secant & poliunt, nitorem addidissent, symmetriam detraxissent. Cetera quę & quanta, ex eiusdem Plutarchi verbis suspicemur: qui ait *in solam inaurationem, priuatum omnem modum excedentes opes impensas, nempe supra duodecim millia talentorum.* Ea sunt nobis *septuagies bis centena millia* Philippæorum; siue *septem milliones*, & quod excedit. AVD. Hui! verberas me. LIPS. Semper tiro? mirum te viuere. AVD. Quid iam? LIPS. Nam assiduè vulnera accipis, & oportebat iam confectum. AVD. Tua hasta *Pelias* est, & vulnerat & sanat: perge. LIPS. Tanti igitur inauratio: quæ fuit non in Lacunaribus solùm, sed in Tegulis æreis, vt illo Catuli. de quibus Epigramma Græcum in Anthologiâ, vbi *Æream domum in Palatio Byzantino* laudat:

> Εἶξον ἀρειοτέροισι χάρις καπετωλίδος ὠλῆς,
> Εἰ καὶ χαλκείων ὀρόφων ἀμαρύγματα πέμπεις:
> *Cede etiam melioribus ô Tarpeiïa rupes,*
> *Etsi ex æratis iacis aurea fulmina tectis.*

Et Procopius adnotauit, *Gizerichum regem Vandalorum, cùm alia decora Romana secum in Africam vexisse, tum & partem tegularum Iouis Capitolini inauratarum dimidiam.* Nec tecta modò inaurata, sed ipsæ Fores auratæ, & crassis laminis obductæ: quæ mansêre ad Honorij Imp. æuum. Tunc in pecuniæ inopiâ, *Stilicho mandasse perhibetur* (scribit Zosimus) *vt fores in Capitolio Romano, quæ auro* MAGNI PONDERIS *erant obductæ, laminis iis spoliarentur. Cùm autem qui hoc facere iussi erant, id agerent; in parte forium scriptum repererunt,* INFELICI REGI SERVANTVR. *Quod euentus docuit. nam Stilicho paullo pòst infeliciter periit.* Ita Zosimus: nec velim nimis te, vt singularia, hæc mirari: puto in pluribus templis fuisse. Poëtæ sanè *aurea templa* non semel appellant: & auctor libelli De caussis corruptæ eloquentiæ: *Quid enim si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento, & informibus tegulis exstruuntur; sed marmore nitent, & auro radiantur?* Marmore in parietibus, auro in tectis. Ideò *Micantia* Rutilianus dixit:

> *Confunduntque vagos delubra micantia visus,*
> *Ipsos crediderim sic habitare deos.*

Et de Templis in eâ laudatiunculâ concludam.

CAPVT VI.

Item de templo Panthei, Vrbis, & Pacis.

AVD. Ego aperiam, & laxabo. Nam quid me tam fluxâ memoriâ censes, vt oblitus sim Ammianum plura laudasse? & nominatim *Panthéon, Vrbis, Pacis* Dic dè singulis, nec excide tuâ lineâ, quam ipse duxisti. LIPS. Sed ex vno illo specimine, facile de aliis iudicare. Tamen fidei meæ caussâ, cape. *Panthéon* ab Agrippâ genero Augusti structū fuit, & opus notum est, hodieque (etsi ornamentis omnibus spoliatum) ipsum corpus exstat. Struxit in tertio Consulatu suo, quod inscriptio frontis indicat: sed perfecit biennio pòst & dedicauit, anno vrbis DCCXXIX. vt est in Dione. Quę caussa nominis, ipse Dio dubitat, & scribit: *Panthéon sic fortasse dicitur, quia plures deorum imagines in simulacris Veneris & Martis complecteretur; vel vt ego censeo, à formâ illa deuexæ rotunditatis, & quia cælum referret.* Prior explicatio pluribus placita, etsi non ipsi Dioni: & lego in Glossis illis priscis, πάνθειον, *omnium deorum.* Sed & Athenis, atque alibi, τὸ κοινὸν τῶν θεῶν ἱερὸν fuisse, *commune Deorum templum*, ex Pausaniâ disco. Cui & origo esse apud Romanos potuit, ex communi deorum sacro: de quo Festus. *Pandicularis*, inquit, *dies dicebatur, idem & Communicarius, in quo omnibus diis communiter sacrificabatur.* Sed Dio tamen aliter: & mouit eum, credo, quòd paucæ & certæ in eo statuæ essent, neque diis communiter positæ. Fuit enim *Martis*, * *Veneris*, & *Cæsaris Iulij*: ipsius *Augusti* in vestibulo cum suâ posuit Agrippa. Ita Dio. quem miror *Iouis* omisisse: cùm Plinius scribat, *Panthéon Ioui Vltori ab Agrippâ factum.* Itaque ille præcipuus, & præses ibi Deus, fuisse videtur: sed & plures alij, eoque nomine haud malè Panthéon, etsi Dio à cæli formâ magis petit; quoniam id scilicet receptaculum & sedes Deorum. Lego autem & *Pantheus* & *Panthea*, pro ipsis Diis: sed aliâ significatione, itemq; scripturâ, nec aliud est, quàm *omnino Deus*, aut *Dea*. Idem Dio scribit, sororē Caligulæ *Drusillam consecratam ab eo, & ab omnibus Pantheam dictam*. In lapide item veteri exstat: DIVO. PANTHEO. EX*. V. Sed dè nomine satis: in re ipsâ etiam quid me diffundā? nisi si lingua potest in istis, quod non oculus: atque ecce Romę exstat, & imagines circūferuntur.

AVD.

* *In cuius auribus sectus famosus ille vnio Cleopatræ.* Plin. lib. XXV.

* *Voto.*

AVD. Ita eſt. ſed de ornatu qui periit, ecquid habes? LIPS. Pauca: ſed tamen hoc inter *pulcherrima operum* Plinius recenſuit: quid mirum vel ab ipſo iſto corpore, ſic ſpoliato & nudo? Nam artificium & ſymmetria per omnes partes maximas, minimas, in eo mirabilis; decor, ordo, deuinctio ſingularis; vt Sebaſtianus Serlius, vir peritiſſimus talium, habendum cenſeat hoc velut vnicum exemplar conſummatæ Architecturæ. Latitudo atque altitudo par eſt, pedum CXLIIII. Amiſit de ſpecie, quòd rudera locum ſuſtulerunt, & gradibus in templum nunc deſcenditur: atqui anteà aſcendebatur. Tectum & ipſum æreis tegulis, quæ prægrandes aliquot in fornice repertæ: nec dubitandum & has auratas fuiſſe. Plura haud dixerim; & omnia membra eius deſcripſit & menſus eſt Serlius, quem fas videre. Admoneo exuſtum fuiſſe, magno illo incendio ſub Tito, cùm & Capitolium tertiò arſit. Id ita in Dionis compendio ſcriptum: & refecit Domitianus. de quo Caſſiodorus capiendus in Conſulatu eius IX. *Inſigniſſima Romæ facta ſunt, Forum Traiani, Thermæ Traiani, Meta ſudans, & Panthéon.* Sed nec diu pòſt, Traiani anno XIII. (quod in Euſebij Chronico eſt) fulmine ictum conflagrauit: & ab Hadriano reſtitutum, Spartianus dixit in eius vitâ. Itaque non ſoli ij reſtituerunt, qui in fronte operis hodieque inſculpti leguntur, *L. Septimius Seuerus, & M. Aurelius Antoninus*: ſed iam dicti. Mutauit & tranſiit in melioris templi vſum, & à Venere ad noſtram Virginem, faciente Bonifacio quarto Pontifice, ſub annum Chriſti DCVII. Is *petiit Phocam*, ait Regino, *vt in veteri fano, quod Panthéon vocabatur, & à Domitiano fuerat exſtructum, Eccleſiam ſibi facere liceret; quod annuit Imperator.* Iſta de Romano Panthéo. ſed reperio & in prouinciis alibi, ad hoc exemplum. Sozomenus certè in *pago Betheliâ (vnde ipſe oriundus) ditionis Gazenſium, Panthéon fuiſſe* ait, *antiquum & apparatum templum, quod in cliuo manufacto, velut in arce ſitum, totum pagum deſpectabat*: atque addit arbitrari ſe Syricâ voce *Betheliam* inde dictam, quod Græcè πανθεῖον ſonat, ſiue θεῶν οἰκητήριον, *deorum domicilium*. Ita ille ſcriptor Eccleſ. Hiſt. lib. V. cap. XIIII. Sed tranſeo iam & luſtro obiter templum VRBIS. Quod iſtud eſt? inquies. nempe *Dominæ vrbis*, illius *Æternæ*, & *Cæleſtis*. O inſaniam! ædificiis & inanimato corpori non vitam ſolùm attribuere, ſed numen!

Atqui

Atqui fecerunt, & vrbs hæc, in quâ sedes tanti imperij, tanquam in eâ potentia & diuinitas, sic culta. Prudentius meritò irridet:

—colitur nam sanguine & ipsa
More Deæ, NOMENQVE *loci, ceu* NVMEN, *adorant.*

Inuentio & adulatio à Græcis Asiaticis est: apud quos Smyrnęi (quod ipsi gloriantur, & Romanis imputant, apud Tacitum) III. Hist. * *primi templum* VRBIS ROMAE *statuerunt*. Nec defuerunt alij sequi exemplum: statimque Alabandenses in suâ vrbe struxêre. Quo fine? vt propitiam sibi non Vrbem, sed Vrbis incolas & rectores haberent. Itaque nolunt eos hoc nescire; & in Liuio, apud Senatum *Alabandenses templum* ROMAE *se fecisse commemorant, & ludos anniuersarios instituisse ei Diuæ.* Etiámne ludos? ita sanè, & isti sunt pulcherrimi, quos vel nunc in Senatu edunt. Quàm credis risisse quosdam Patrum, in his ineptis & verè Gręcanicis adulationibus? ego haud minùs censeo, quàm cùm Prusias rex ab illâ Asiâ, veniret ad curiam raso capite, & pilleatus, limen curiæ oscularetur, adoraret Senatum, & *Libertum* se clamaret *populi Romani*. Ita igitur initium, sed in prouinciis. imò nec sub Principibus statim *Romæ*, in ipsâ Româ, templum. Lego in Hadriani rebus: *Ædem Bonæ deæ transtulit, & Colossum stantem atque suspensum, per Demetrianum architectum, de eo loco in quo* NVNC *templum* VRBIS *est, ingenti molimine, ita vt operi* XXIIII. *elephantes exhiberet.* Ait, Colossum stetisse in loco vbi *nunc Vrbis* templum: non ergo tunc adhuc erat. Sed illeipse tamen Princeps fecit: imò hanc caussam arbitramur translati Colossi. In Dionis Compendio est: *Hadrianum struxisse Veneris & Romæ templum, atque eius designationem & diagramma missum ab eo ad Apollodorum insignem architectum (cui tunc offensior erat) vt ostenderet & absque eo* INSIGNE OPVS *posse perfici. quæsiuitque ecquid placeret structura? Ille verò liberè respondit, & de Templo, quòd sublimius & magis cauum capaxque fieri debuisset: vti & in viam Sacram conspectius ex alto emineret, & in cauum Machinas acciperet, quæ in occulto ibi compactæ, subitò & ex improuiso in Theatrum induci possent.* Hæc ita in Græco. nam interpres, quod mirere, solum *Veneris templum* posuit, *Romæ* omisit. Atqui iunctæ deæ fuêre: & sic Notitia imperij, *Templum Veneris & Romæ* nominat. Prudentius:

* Circa annum vrbis DCCLVIII.

Atque Vrbis Venerisque pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura deabus.

Nec inepte Venus iuncta, Æneadum mater, cum suâ prole. Vbi fuerit, ex Dione licet coniicere, qui *Viæ Sacræ* adiungit: & Notitia in *Regione templi Pacis* ponit. Claudianus in *monte Palatino*. Nam de illo capiendum est, cùm in laudibus Stiliconis facit Prouincias venisse, & adisse supplices ipsam Romam:

Lib. II. *Conueniunt ad tecta Deæ, quæ candida lucent*
Monte Palatino.

Crederem igitur ad radices montis fuisse, circà aut in Comitio: & in diuisione tamen vrbis accensitum *Regioni* Pacis. De *Machinis* autem, quod in Dione est, ad *Pegmata* pertinet: de quibus in Amphitheatro olim scripsimus: & videntur in templis opportunis disposita, composita occultè (quò admirabiliora ex inopinato essent) & sub tempus educta. Sed sequitur nunc *Templum* ipsum PACIS. AVD. Paulisper mane. & nónne *Genij publici* templum etiam lego? LIPS. Legis, sed distinctum ab isto vrbis: & hoc verecundiùs paullò & minùs insolenter excogitatum. Nam Genium locis, regionibus, ciuitatibus tribui, satis est frequens & notum. Itaque in Dione ναὸς τοῦ γενίου τοῦ δήμου, *templum Genij populi*, aliquoties nominatur: sed diu antè *Vrbis*, & quidem ab anno DCCXLI. ante Principatum Augusti. Sed & Antiochiæ, Alexandriæ, atque alibi *Templum Genij* leges. AVD. Amplius etiam, ruminor Spartiani verba de Hadriano, qui *Bonæ deæ ædem transtulit, & Colossum*. Sed quæ ista *ædis translatio*? si communis, vt alibi dirutam poneret; quid miri aut narrâdi est? siquid ab arte aut nouum latet, me doce. LIPS. Nescio. sed ædes totas transferri, mihi nouum non est, & in Batauis vidi factum. Quid, quod Tiberij æuo architectus fuit, qui *maximam porticum iacentem & inclinatam, lanâ & centonibus circumdatam* (credo, ne videri artificium posset) *funibus & machinis, multorúmque hominum manibus admotis, in pristinum restituit, firmam & rectam*? Quod Tiberius aliique nimis mirati sunt: etsi ille inuidiâ motus, nec nomē quidem eius Actis inseri sit passus. Quod ad *Colossum* autem, nónne Roma nuper in Obeliscis simile vidit? Sed hoc hîc notabile, quòd iste architectus, nec inclinauit eum quidem, sed *stantem*, vt ait, transtulit & *suspensum*. At tu extra

tra oleas me ducis: *Pacem* autem ego iam afferebam, tu diſtuliſti. AVD. Egóne illam? ô vbi es, non Dea quidem, ſed ſummum à Deo bonum! Veni, veni, reuiſe miſeros Belgas, tot iam luſtra ciuilibus exteriſque bellis iactatos. LIPS. Iam venit, confide: ſed Iuno aliqua eam ducit aut præit. Hanc Veſpaſianus Romæ conſecrauit, magnâ ſpe & animo manſuram, poſt ciuilia tunc quoque bella. Id à Claudio incohatũ aliqui tradunt: ſed abnuit Suetonius, & *Fecit* NOVA *opera Veſpaſianus*, inquit, *templum Pacis, foro proximum.* Habes & locum: ac nunc veſtigia exſtant, & ex iis operis ipſius forma. Grande fuit, & longitudo *trecentos* pedes attigit, latitudo *ducentos*: igitur ſupra Capitolium ipſum. Hac cauſsâ meritò Herodianus id appellat μέγιστον καὶ κάλλιστον τῶν ἐν τῇ πόλει ἔργων: MAXIMVM *& pulcherrimum omnium in vrbe operum.* Additque: *ditiſſimum* item fuiſſe, *ornamentis auri & argenti excultum*. Feciſſe id ſub initia imperij, & poſt triumphum, ex Ioſepho diſcas: cuius verba lubet dare, ad vniuerſam eius notificationem. Libro VII. Excidij ait: *Poſt triumphos, & firmam imperij conſtitutionem, ſtatuit templum facere Paci: fecitque citò admodum, & pulchrius meliuſque omni opinione perfecit. Magnis enim opibus in hanc rem vſus, & priſcorum etiam præclara omnia adhibens, picturis & ſtatuis pulcherrimis adornauit.* O M N I A *enim in hoc templum collata & diſpoſita ſunt, ob quæ homines, videndi cupiditate, anteà per* TOTVM ORBEM *vagabantur. Poſuit & hîc è Iudæorum templo vaſa aurea, in iis ſibi placens: etſi Legem ipſorum, & vela tabernaculi aurea, in Regiâ ſuâ poſuerit, ibi cuſtodienda.* Hæc Ioſephus; & Plinius conſonat, qui paſſim pulcherrima aut rariſſima operum adnotat fuiſſe in templo Pacis. Vno etiam loco ſcribit: *Ex omnibus quæ rettuli, clariſſima quæque in Vrbe iam ſunt, dicata Veſpaſiano Principe in templo Pacis, aliiſque eius operibus, violentiâ Neronis in vrbem conuecta, & in ſellariis domus aureæ diſpoſita.* Lib. xxxiiij cap. VIII. Quod magis impreſſiuſque refero, vt triſtius damnum cognoſcatur, quod factum eſt templi huius incendio ſub Commodo. Tunc enim, vt Herodianus refert, leuiterræ motu præuio, ſiue ictu fulminis, ſiue igne è terrâ exſpirante, ſubitò & improuiſò totum conflagrauit, itemque Porticus, & totus eius ambitus: malo ſanè augurio, vt tunc Romani haud vanè interpretabantur, periiſſe ſibi Pacem. Inter adiecta autem vel circumiecta,

periit & Bibliotheca quæ in ambitu eius templi erat: cuius in A.Gellio memoria exstat.

CAPVT VII.

Fora Romana descripta, & distinctè Romanum, Iulium, Augustum, Transitorium, Vlpium.

DE Templis peregimus: ex eodem Ammiano *Fora* nunc excerpo. Quid opus est? inquies. aut quid magni operis in apertâ planicie? Hoc enim, pro nostris moribus hodie, tu aut alius dixerit: quia hæc Fora parum, aut nihil, ornati profectò habent. Area tantùm est, & ædificia cingunt, alta, humilia, splendida, vilia; denique vt priuatorum solent. Quàm aliud in Romanis Foris, sed & Græcis? de quibus Vitruuium licet audi-
Lib.v.ca 1. re: *Græci in quadrato* AMPLISSIMIS *&* DVPLICIBVS PORTICIBVS *fora constituunt,* CREBRISQVE COLVMNIS, *& lapideis aut marmoreis epistyliis adornant, & suprà* AMBVLATIONES *in contignationibus faciunt.* Atque hec ipsa, vt addit, Romani, nisi quòd non quadrata equaliter, sed oblonga magis faciunt, nec nisi tertiâ latitudinis parte. Sed nec columnas tam crebras interponunt: &(vt ego hoc addam) Romæ etiam magnis circumpositis ædificiis, vt *Templis, Basilicis, Chalcidicis*, magis ornabant. Vt tamen formam aliquam capias, ambitus ipse Fori porticibus claudebatur, viis relictis & spatiis ad intrandum: exteriùs deinde, Templa, & quæ dixi circumponebantur, & latè super Porticus illas eminebant. In paruo exemplo, nónne *Bursam*, vt vocant, Antuerpiensium vidisti? fac maiorem, & oblongam esse: habes (quod ad Porticus attinet) imaginem prisci alicuius Fori. Sed membra singula iam videamus. Ait Vitruuius, *duplices Porticus* fuisse: in altitudinem, aut latitudinem? vtrumque potuit: sed credo magis in latitudinem fuisse, vt latiùs inambularetur. Tamen nec de illâ nego, cùm satis clarè addat, & præcipiat: *vt superiores columnæ, quartâ parte minores, quàm inferiores constituantur: propterea, quòd oneri ferundo, quæ sunt inferiora, firmiora debent esse, quàm superiora.* Ergo & duplex columnatio in altum solita vsurpari: sed in latum sæpissimè, atque adeò triplex, quadruplex, quintuplexque: quàm pulchrâ tot columnarum serie, & super-

& superbâ facie? Capitolinus in Galieno scribit: *quòd is Porticum Flaminiam, vsque ad Pontem Muluium parauerat ducere, vt tetrastichę fieret, aut etiam pentastichę.* Intellegit *quaternos aut quinos* istos ordines: qui tamen rari hauddubiè erant. Iam super istas Porticus, Ambulationes erant: quod ipsum in Antuerpiensi Bursâ. At reliqua iam, quam imaginem hodiernam admittunt, *Basilicæ* & *Templa*? nullam. Quid *statuæ*, & interior ille ornatus? nullam. Talia igitur Fora, vt communiter hoc præmiserim: veniamus ad ea magis singillatim. Fora duorum generum Romæ: & in vniuersum XVII. numerant descriptores Vrbis. Erant *Ciuilia*, erant *Venalia*: illa, in quibus res & lites agebantur; hęc, in quibus merces aut species certæ vænales: vt *Suarium Forum*, *Piscatorium*, *Pistorium*, *Boarium*, *Holitorium*, & talia. In vtrisque & cœtus, ac circuli, ac sermones hominum erant, vt solet in vacuis: sed magis in Ciuilibus illis. quæ scito olim fuisse tria, *Romanum*, *Iulium*, *Augustum*. Seneca ad hunc numerum: *Infitiationes, furta, fraudes, quibus trina non sufficiunt fora.* Martialis:

Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Etsi idem Martialis quartum etiam vidit. Nam Domitianus Imp. incohauit *Forum*, quod *Transitorium* vocabant, & posteà Nerua absoluit, ab eo *Neruæ* etiam dictum. Quintum denique addidit *Traianus*, ab ipso sic appellatum. Lubet breuiter lustrare singula, & quædam in iis, leui oculorum iniectu, præcipua obseruare. ROMANVM igitur est, quod *Vetus* appellant, adspectu ad hæc posteriora; itemque *Magnum*, quia, vt videtur, spatio superauit. Id à Romulo institutum, inter Capitolinum & Palatinum montes, ad huius finem: sic vt templa Capitolina ei imminerent, Palatij variæ structuræ, & varia in ambitu templa. Sed hæc posteà fuêre: Romuli æuo, simplex planicies; L. Tarquinius Priscus posteà exornauit, & *Tabernis ac Porticibus* cinxit. Alij deinde tam multa & varia (quia quisque opus suum in conspicuâ maximè & celebri parte exstare cupiebat) addiderunt: vt multæ & curiosæ curæ sit singillatim recensere. & iam Antiquarij nostri in parte maximâ fecêre. Strabonis hoc audi. qui vbi *Campum Martium* valde laudasset, addidit, *Quæ omnia si quis viderit, dicat censeatque reliquam vrbem, non nisi additamentum campi huius esse. At idem si in* FORVM VETVS *deinde progressus, alia aliis*

hærentia & consequentia videat, Basilicas, Porticus, Templa; tum Capitolium ipsum, & in eo templa; tum Palatium, & Liuiæ Ambulacra: is facilè priorum obliuiscatur, & omnium quæ viderat extra vrbem. Sed & Statius quędam recensuit, in Equo Domitiani. Ille enim ex ære colossæum illum, & se insessorem constituit in hoc Foro, narratque & laudat poëta in primo suo carmine:

Quæ super imposito moles gemmata colosso
Stat Latium complexa forum?

Nam *Latium Forum*, hoc nostrum Romanum est: sed quæ *moles gemmata?* nam gemmas & lapides in ære isto fuisse, nugæ. An igitur, nitida & splendens? vt idem alibi, —*nitidis gemmantia saxis Balnea*: & alij, *gemmantes alas pauonis*. Etsi alia in his caussa & aspectus, & quod olim diuinaui, in libro scripto etiam repperi, *geminata*. Omnino geminata & duplex illa moles, ipsa crepido siue basis altior, tum vir cum equo impositus super eam. Verba qui pensitatè examinat, assentietur. Sed reliqua etiam carmina poëtæ notanda antiquariis, ad sedem certam aliquot hîc ædificiorum. Nam ait:

Par operi sedes. hinc obuia limina pandit,
Qui fessus bellis, assertæ munere prolis,
Primus iter nostris ostendit in æthera Diuis.
At laterum passus, hinc Iulia templa tuentur,
Illinc belligeri sublimis Regia Paulli,
Terga pater, blandoque videt Concordia vultu.

A fronte facit fuisse *Limina Iulia.* nam de Iulio Cæsare hæc capienda quis ambiget, cùm à prole adoptiuâ consecratum, primum Cæsarum, dicat? Et est ipsum templum Iulij, nisi fallor. A latere deinde *Basilica Iulia*, quam Festus ad Seruilium lacum ponit. Nam quod vulgò legitur, & ego recitaui, *Iulia templa* in Statio: ex meo scripto codice, omnino verius, *Iulia tecta.* Enimuerò hæc *Ædes Iulij* in medio circiter Foro fuit: quod etiam factum in aliis Foris, & vt medium aliquod templū decorè esset, mox disces. Adiungo IVLIVM FORVM, quod C. Cęsar, etiam priuatus, & Proconsul adhuc Galliæ concepit, atque adeò cœpit. Nam locum & aream emit, ac purgauit. magno sanè, & Suetonius dignum notari putauit ipsum pretium: *Forum*, inquit, *de manubiis incohatum, cuius area super* HS. *millies constitisset.*

tisset. Ea summa est nobis (repeto, etsi meminisse te æstimationes iam oportuit) *viciesquinquies centenûm millium*. Tantúmne in solam aream? inquies. Tantum. nec mouet, quòd viri docti, sed trepidi in talibus, diffidunt & mutare aut minuere vellent: falluntur. Quid? Plinio non erit etiam fides, in eâdem re sic numeranti? *Pyramides regum miramur opera, cùm solum tantùm foro exstruēdo* HS. *millies Cæsar Dictator emerit*. Nónne ipsâ narratione & comparatione ostēdit ingentem aliquam, nec in simili re tritam summam? ostendit. nec mirum, cùm ædes plures in vrbe intimâ emerit, disiecerit, ad aream purgandam. Ne diffidamus igitur, sed faueamus magno huic Cæsari, qui & antequàm tantus, concipit hæc magna. Imò verò *Dictator* tunc erat, dices: ergo iam Princeps. Nego fuisse. nec Plinij ea mens est, qui addidit quidem illū titulum, sed vt hominem designaret & discerneret, non vt emptionis tēpus. Credamus Suetonio, palàm hoc inter Gallicanæ liberalitatis exempla referenti. Tunc igitur emit, sed bellis impeditus aut tardatus, non nisi post bellū Africum perfecit. Appianus: *Cæsar, post triūphos, Veneri Genetrici templū struxit,* II. Ciuil.
quod vouerat in prælio Pharsalico: & aream circùm templum addidit, ibiq; voluit Romanis Forum esse. non id quidē rerum venalium, sed ad LITES *aut negotia conuenientium, sicut & Persis forum erat quoddam vel iuris petendi dicendiq; caussâ, vel & discendi*. Dio Cassius de eodem sub idem tempus narrat: *Cæsar forum, quod ab ipso dictum est,* Lib. XLIII.
exstruxit. quod PVLCHRIVS ROMANO *est, etsi dignitas illius auxit ex isto, factumq; vt* MAGNVM *diceretur. Atque hoc Forum, vnà cum æde Veneris Genetricis, auctoris sui gentris, dedicauit*. Nota in eius verbis, *pulchrius Romano* fuisse: quod equidē credo, vel quia à Cęsare, vel quia posteriora opera prioribus ferè antecellunt. Quod tamen ex Ammiano vix dixeris: qui *Iulium* hoc silet, *Romanū* extollit: & *priscæ potentiæ forū* appellauit, & Cōstantij *oculos in eo, miraculorum densitate, præstrictos*. Fuit autē hoc *Iulium* haud longè nimis à Romano, post tēpla *Pacis & Faustinæ*. Transeo ad AVGVSTI FORVM: quod nominatim Plinius *inter maxima operū* collocauit. Profectò gradatim scādimus, & meliora ac maiora in his damus. De isto Suetonius: *Forū cū æde Martis Vltoris struxit. Caus-* Aug. cap. XXIX.
sa exstruēdi, hominū & iudiciorum multitudo, quæ videbatur, nō sufficiētibus duobus, etiam tertio indigere. Ergo *Mars* hîc *vltor* in medio, vt an-

vt antè *Iulius*, aut *Venus*. Ouidius *Bisultorem* cognominat: quia & ob vindicatam patris necem hoc cognomen Augustus imposuit; & ob Crassianam cladem, signis à Partho receptis. Porticus in eo, de more, ad latera: sed hoc in iis singulare, & ab Augusti inuento. quòd in alterâ, ordine omnes Latini reges à capite & principe Æneâ essent, in alterâ, Romani Reges, aut

v. Fast. Duces clari, à Romulo ipso. Ouidius de Marte illo:

Hinc videt ÆNEAN *oneratum pondere caro,*
Et tot IVLAEAE *nobilitatis auos.*
Hinc videt ILIADEN, * *humero Ducis armaferentem,*
Claraque dispositis ACTA *subesse viris.*

* *Tropaeophorū. spolia Acronis onustū.*

Ille ab vtroque igitur latere hæc videbat: & de hac re Suetonius. (Aug. cap. XXXI.) *Proximum à Diis immortalibus honorem memoriæ Ducum præstitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent: & STATVAS OMNIVM, triumphali effigie, in* VTRAQVE *fori sui* PORTICV *dedicauit*. Nam etsi *Romanos Duces* modò nominat, sanè & illos intellegi Latinos par est, & poëta iubet: Inter eos & ipse Augustus locum habuit, atque eius *Tituli* & *Acta*. Velleius: *Diuus Augustus, præter Hispanias aliasque gentes, quarum* TITVLIS FORVM EIVS *prænitet*. Ergo illîc sub quoque viro aut statuâ, suæ res gestæ breuiter & *Index*; quod *Acta* poëta dixit. Atque istæ nouæ statuæ: quot deinde veteres, & priscæ raræque artis?

In Arcad. Pausanias prodidit, *Mineruæ Aleæ signum, ex ebore totum, in aditu Fori Augusti stetisse*: additque in eâ occasione, *& ipsum, & reliquos Principes, pleraque ornamentorum talium vndique auexisse, & ad opera sua ornanda traduxisse*. Situm autem hoc forum, supra ipsum *Romanum*, ad latus Capitolij, post ędem hodie *Diuæ Martinæ*. Quartum iam est, *Neruæ*. quod Domitianus incohauit, iste perfecit & agnominauit. Suetonius in Domitiano: *Nouam ædem in Capitolio excitauit Ioui custodi; & Forum, quod nunc Neruæ vocatur*. Quomodo igitur tunc? *Transitorium*, vt opinor. Nam sic Lampridius, in Alexandro: *Statuas colossas, vel pedestres nudas, vel equestres, Diuis Imperatoribus in Foro Diui Neruæ, quod* TRANSITORIVM *dicitur, locauit: omnibus cum Titulis & Columnis* AEREIS, *quæ gestorum ordinem continerent. exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas, in foro suo, è* MARMORE *collocauit, additis* GESTIS. Locus & ad ista, & priora, notabilis. videsque imitari

Augu-

Augustum in ornando hoc Foro Alexandrum voluisse: quid imitari? vincere volui dicere. & cùm ille statuas non nisi è marmore fecisset, iste ex ære, cum titulis etiam & columnis. Quæ autem istæ columnæ? an quibus, loco basium, insisterent, & Acta inscripta essent? an & alias intellegit, quæ seorsum Porticus sustinerent? Non de nihilo ambigo, quoniam in Pausaniâ lego, de *quibusdam ædificiis ex ære solido*, disserente: lego, inquam, fuisse talia, vt Mineruæ templum Spartæ, quod *Chalciæcon* ideò dicitur, atque item alibi. Sed tum addit in fidem, præsentaneum & sui æui exemplum, καὶ ῥωμαίοις, inquit, ἡ ἀγορὰ μεγέθους ἕνεκα, καὶ κατασκευῆς τῆς ἄλλης, θαῦμα οὖσα, παρέχεται τὸν ὄροφον χαλκοῦν: *Romanis Forum, quod & magnitudine & alio apparatu omni instar miraculi est, exhibet tectum & camerationem æream.* Quod istud Forum *tecto æreo*, vellem nominasset. nunc suspicari tamen fas est, de isto Neruæ capiendum: nisi de alio ædificio, quod *Chalcidicum* appellabant, quodque Foris solet adiungi. Nam de tecto suspicari, æreis saltem tegulis, nihil est: nec hoc inter rara aut suspicienda. Istud porrò fuit situm, inter Capitolinum & Quirinalem colles: dictumque ideò *Transitorium*, quòd per id in alia opportunè velut transitus esset. An & quia Iani in eo templum? quod *quattuor portarum* ibi fuisse Seruius tradidit: & Martialis libro x. de eo capiendus: Lib. x.

PERVIVS exiguos habitabas antè penates,
Plurima quà medium Roma terebat iter:
Nunc tua Cæsareis cinguntur limina donis,
Et fora tot numeras Iane quot ora geris.

Dicit in angusto olim, quadrifariam peruium, hunc Ianum fuisse; nunc in foro Neruæ, cingi porticibus, & quæ alia ipse struxit: sed & ab eo iter & adspectus ad alia fora esse. AVD. Vide Lipsi. non enim *Iani* in medio foro templum, sed *Mineruæ* fuit. Nam ita Victor clarè: *Nerua imperio se abdicauit, dedicato priùs Foro, quod appellatur Peruium: quo ædes Mineruæ eminentior consurgit, & magnificentior.* LIPS. Sistis, & pænè retroagis me profectò. An igitur ad latus alibi *Iani* illud templum? an hoc *Mineruæ* non in ipso medio? tale dicendum sit. sed pergamus ad Quintum Forum, VLPIVM siue *Traiani*. Quis fecit? ipse Traianus: nec dabo hoc Cassiodoro, Domitianum vel cœpisse. Nam is quidem

dem in Domitiani IX. consulatu, facit eum *excitasse opera, Forum Traiani, & Thermas Traiani,* voluit *Neruæ* dicere: & iam à nobis demonstratum. Quale autem hoc fuit? Ammianus paucis verbis dixerit, clamitans SINGVLAREM *sub omni cælo* STRVCTVRAM. Quid ampliùs? *etiam* NVMINVM ASSENSIONE MIRABILEM. Deus bone! an & cælites terrestria hæc mirentur? etiam timeant fortasse. nam addit, GYGANTAEOS *contextus fuisse, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus* appetendos*. Satis ostendit victa hoc opere, omnia illa quæ inuicta anteà habebamus. Quid autem Cassiodorus? consentit. *& Traiani forum,* inquit, *vel* SVB ASSIDVITATE *videre, miraculum est.* Nihil potest efficacius dici aut concipi ad elegantiam, & raritatem: quæ rara scilicet & elegans esset, etiam in assiduo aspectu. Hæc communiter adferre possum: quid per partes? *Apollodorum* architectum fuisse, summum in arte virum, & quem Hadrianus posteà, liuore quodam ductus, occîdit. Porticus & columnas fuisse, satis scitum est: & puto in altum plures. vnde enim alioqui *gyganteos contextus* Ammianus diceret? Et sanè altitudo *Columnæ,* quæ in medio sita fuit, hodieque appâret, est pedum CXXVIII: cum inscriptione, TANTAE. ALTITVDINIS. MONTEM. ET. LOCVM. TANTIS. OPERIBVS. ESSE. EGESTVM. Credo aut tam altas igitur, aut non longè infrà, Porticus ipsas fuisse. In quarum fastigiis simulacra equorum, & signorum militarium. de quibus Agellius: *In fastigiis fori Traiani* SIMVLACRA *sunt sita,* CIRCVM VNDIQVE, INAVRATA *equorum, ac signorum militarium: subscriptumque est, Ex manubiis.* Nota hæc omnia *inaurata* fuisse: & probabiliter etiam Statuas quæ subter Porticus collocatæ. Quas M. Antoninus numero auxit: *qui nobilibus viris* (in Capitolino) *bello Germanico defunctis, statuas in Foro Vlpio collocauit.* Ibidem & *Templum,* & *Equum æneum* fuisse, Victor ostendit, & circùm *Bibliothecam,* alij. Sed de *Equo* etiam Ammianus, cùm scribit *attonitum Constantium hæsisse, omni spe huiusmodi quidquam conandi depulsâ: Traiani tamen* EQVVM *solum, in atrij medio locatum, qui ipsum Principem vehebat, imitari se velle dictabat. Cui propè astans regalis Hormisdas, respondit gestu gentili,* ANTE, *inquit,* IMPERATOR STABVLVM TALE CONDI IVBETO, SI VALES. Liberè hoc Hormisdas, & verè. quid autem posteri manibus tale

* Id est, imitandos, aut tentandos.

Lib. XIII. cap. XIIII.

tale aliquid conderent? vereor vt nos, & nostri architecti, vix mente.

CAP. VIII.

De Balneis Thermisque, & breuiter de Rostris.

AVD. Profectò, Lipsi, oculos mihi aperis ad hæc suspicienda: quæ ego non in magno anteà habebam. LIPS. Fortasse nec ea quæ de *Lauacris*, id est Balneis aut Thermis Ammianus adiunxit. AVD. Haud nego. magna fuisse, hoc ruinæ me docent; ornata valdè aut magnifica, nondum agnosco. LIPS. Licet per me breuiter. Et de magnitudine quidem, nónne ea ipsa miranda in tot partium ædificio & membrorum? Ammianus ad eam, puto, respicit, cùm scribit *Lauacra in modum prouinciarum exstructa*: & quasi quæ, non vrbes, sed regiones totas æmularentur. Satis audax elatumq; dictum, fateor: sed caussam habuit. & Cassiodorus item signatè laudat & suggerit MIRABILEM MAGNITVDINEM THERMARVM. Et vidisti illas parietinas hodie *Antonini* Thermarum, aut magis Diocletiani? mira laxitas; & hæc Olympiodori dicent. Ἦσαν δὲ, inquit, λουτρὰ δημόσια παμμεγέθη. αἱ δὲ Ἀντωνινιαναὶ οὕτω καλούμεναι, εἰς χρείαν τῶν λουομένων καθέδρας εἶχον παρακειμένας χιλίας ἑξακοσίας, ἐκ μαρμάρου κατεσκευασμένας ξεστοῦ, αἱ δὲ Διοκλητιαναὶ, ἐγγὺς διπλασίας: *Erant lauacra publica* INGENTIA. *sicut Antoninianæ Thermæ dictæ, in vsum lauantium* SELLAS *habebant mille sexcentas, è polito marmore factas. Diocletiani autem, circiter* BIS TANTVM. Audin' tu? Diocletiani habuerint *Sellas* (alij [*] *Solia* maluerunt reddere) *ter mille ducentas*: quid nisi igitur tot personæ inibi simul lauari potuêre? Vbi iam reliquum Thermarum corpus? Cellæ, Solia, Piscinæ? Vbi capaces & longæ illæ Porticus, Xysti, Nemora, Sphæristeria, & reliquæ partes? Certè Ammianum iam capio & admitto, in tot ædificiis & varietatibus, cum Prouinciis comparantem. Ipsum etiam Flauium Blondum; qui fortiter asseruit, *nec* QVATTVOR MAXIMA ITALIAE PALATIA, *simul iuncta, posse illas vnas Diocletiani adæquare*. Ecce igitur magnitudinem: & distinctè in partibus quędam, [*] Sidonij epistola tibi dicet (lege, si lubido est) & Hieronymi Mercurialis, eruditi amici nostri, scripta, *Gymnasticæ artis*. De splendore porrò

[*] Vide Notam.

[*] Lib. 11. ep. 11.

& paraturâ earum, audi hæc Senecæ: *Pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis ac pretiosis* ORBIBVS *refulserint: nisi* ALEXANDRINA *marmora* NVMIDICIS *crustis distincta sint: nisi illis vndique, & in* PICTVRAE *modum variata* CIRCVMLITIO *prætexatur: nisi* VITRO *condatur camera: nisi* PARIVS & THASIVS *lapis, quondam rarum in aliquo templo spectaculum, Piscinas nostras circumdederit: nisi aquam* ARGENTEA *epistomia fuderint. Et adhuc plebeias fistulas loquor: quid cùm ad balnea libertinorum peruenero? quantum* STATVARVM, *quantum* COLVMNARVM *est, nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum, & impensæ caussâ? quantum* AQVARVM *per gradus cum fragore labentium? Eò deliciarum venimus, vt nisi* GEMMAS *calcare nolimus*. Ea verò Senecæ increpatio aut delineatio, quàm clarè sub oculos dat & ponit, non Balneas aliquas, sed Principum dixeris Aulas? Et quædam ex istis Statius, in Balneo Etrusci:

Nil ibi plebeium, nusquam Temesæa notabis
Æra, sed ARGENTO *felix propellitur vnda,*
ARGENTOQ. *cadit, Labrisque nitentibus instat*
Delitias mirata suas.

Significat fistulas & canales argenteos fuisse, ipsa etiam Labra. Idem de *Vitro*:

Effulgent cameræ, vario fastigia vitro
In species animosque nitent.

Lib. xxxiij. cap. xii. Quid autem Plinius? narrat & culpat cum Senecâ: *Iam verò pædagogia ad transitum virilitatis* * *custodiantur argento; feminæ lauentur, & nisi* ARGENTEA *solia fastidiant, eademque materia & probris seruiat, & cibis. Videret hæc Fabricius, &* STRATAS ARGENTO *mulierum balneas, ita vt vestigio locus non sit cum viris lauantium.* Sed de argento parum est: nónne & de gemmis substratis Seneca dixit? Quod si igitur Priuata hæc ita culta: credo equidem & Principes in suis, quæ publicabant, parcos aut sordidos nõ fuisse. Eiusmodi *Publica & Gratuita* balnea, *duodecim* P. Victor agnoscit Romæ fuisse: omitto alia *Publica*, quæ *Meritoria* licet agnominare. Nam paruo ære, & *Quadrante*, ad ea lautum ibant. Quid, quod Plinius scribit *M. Agrippam in Ædilitate suâ, gratuita*

* Fibulas intellegit.

Lib. xxxvi. *præbuisse balnea centum septuaginta*? atque addit Plinius: *quæ nunc Romæ ad* INFINITVM *auxêre numerum*. AVD. Hem! tot igitur &

Priuata

Priuata & *Publica* balnea? & quo fine? LIPS. Quæris? ad equitandum ſcilicet. & quis neſcit, quòd ad lauandum? AVD. Ne ſic increpa. ego hoc rogatum volebam, cur tam multa, & an tam aſſidua lauatio? LIPS. Aſſidua. & cottidie, de more, lauabant ituri iam ad cænam. Artemidorus ſcripſit, *Balneum nihil aliud ſuo æuo fuiſſe, quàm* TRANSITVM *ad cænam.* Itaque qui ſæpius etiam cibum capiebant, ſæpius lauabant. Commodus Imp. notatur *ſepties aut octies in die lauiſſe*. Etiam inter Chriſtianos, Siſinnius quidam Epiſcopus *bis in die*: non ſine ſuſpicione intemperantiæ & voluptatum. Sed ille dicterio culpantes illuſit, rogatusque *Cur Epiſcopus cùm eſſet, bis lauaret? Quia ter*, inquit, *non poſſum*. Significabat bis ſe comedere, bis igitur lauare; tertiò non ferre valetudinem. AVD. Noua hæc nobis. LIPS. Noua, qui deſiimus hunc morem: neſcio an rectè, quòd totum. Credam valetudini & vitæ profuturum, ſi in parte ſeruaſſemus, & cum modo: quem ingeſtum vetus Epigramma voluit, alibi in lapide ſculptum.

** B. V. V. corrumpunt corpora noſtra,*
Conſeruant eadem B. V. V. — * Balnea, Vina, Venus.

Tria intellegit, quæ modicè habenda; aut cum damno habenda, vel non habenda. Sed Ammiano duce ſatis vidimus: abeamus. AVD. Maneamus. quid tu neſcis, aut diſſimulas, de *Theatro, Amphitheatro, Odéo, Stadio, Suggeſtu conſulari*? LIPS. Scio, & memini: ſed hæc per te ſatis te opinor ſcire. De *Amphitheatro* quidem ſcorſim libellum ego olim ſcripſi: idem in *Theatro* & *Circo* ſit, ſi coner. Libri, inquam, res: quæſo nunc omitte. Nec in *Odéo* aut *Stadio* multa dicenda: atque illud Plutarchus in Pericle tibi deſcribet, ad *Muſica certamina ſpectanda ſtructum fuiſſe, interiore formâ ſedilibus inſtructâ, & multis columnis: tecto decliui, & ad imaginem atque inſtar tabernaculi regis Perſarum.* AVD. Non auſim vltrà te ducere. LIPS. Nec debes, fatigor. AVD. Tamen de *Suggeſtu* tria verba. LIPS. *Roſtra* intellegi arbitror; ſed ea quæ *Iulia* dicebant, ſiue *Noua*. Nam *Vetera* illa non in tanto nunc honore, vel vſu. Sed cur *Suggeſtum* ea dicit? à formâ, quam oſtendit per gradus ſurrexiſſe cùm dicit *vertice ſcanſili* fuiſſe. Dicit & *imitamenta priorum Principum portaſſe*: id eſt vultus & ſtatuas eorum, quas equidem arbitror in gradibus, ad extrema latera,

disposítas in ordine fuisse. Eorum basim, siue ima, *ornata rostris nauium, ex Actiacâ victoriâ*, Dio Cassius me docuit: & inde igitur *Rostrorum* nomen. AVD. Sed *Consulum suggestum* cur appellat Ammianus? LIPS. Quia initio magistratus eò conscendere solent, & populum salutare: eódem iterum, cùm deponerent magistratum. Mos ab antiquo mansit: qui & adire, & orare illîc ac gratias agere populo solent, pro honore. Sed inferiori & Principum æuo, nihil factum, nisi vt conscenderent, salutarent; itemque iurarent, aut eiurarent. Plinius de Traiano: *Iam toties procedere in Rostra, hîc suscipere, hîc ponere magistratus, quàm dignum te fuit?* Præiuit etiam: *In Rostris, simili religione, legibus te subiecisti: iurasti in legem, attendentibus Diis.* Denique Claudianus de Stilicone Consule, inter sollemnia ponit:

Lib. vi.

Circumfusa tuæ conscendant Rostra curules.

Ergo & sedisse illîc in Sellâ curuli videntur, & sic se ostendisse, quasi auspicij causâ.

CAPVT IX.

De Statuis, & earum custodelâ.

AVD. Ah, quàm iuuant me hi aspectus! quàm doleo ab Ammiano ductore, aut te doctore, deseri! LIPS. Vide benignitatem, da manum, porrò vel solus ego ducam. AVD. O hominem & verba mellea! non voluptatem meam te dicam, sed salutem. perge sic iuuare. LIPS. Vnum etiam in his omnibus operibus locisque monendum, de *Statuis*: quarum incredibilis *multitudo, pretium, speciesque*. Nullum publicum opus, quodcumque nomines; nullus adeò locus publicus aut vacuus, vbi non hæc ornamenta. Et credo equidem nihil magis in totâ vrbe ADMIRANDVM elegantioribus ingeniis fuisse. Earum originem & augmentum breuiter in Cassiodoro habes: *Statuas primùm Thusci in Italiâ inuenisse referuntur, quas amplexa posteritas, penè* PAREM POPVLVM *vrbi dedit, quàm Natura procreauit.* Ludit in verbo eleganter: nec minore copiâ factos ab arte illos homines in vrbe fuisse vult, quàm istos à naturâ. Ludit in verbo, in re seriò dicit. & P. Victor in fine Descriptionis suæ claudit, TABVLAE ET SIGNA SINE NVMERO. Planè sine numero. atque

Lib. vii.

atque ego tibi de *Tabulis* etiam oblitus eram dicere, sed hic monitor suggessit: quas scito magnorum illorum artificum fuisse, & ob quarum vnam alteramque, vel Romam philocali & elegantes illi venirent. Iam de *Pretio* statuarum, quod tetigi, quis non vel è materie cernat? Omitto marmoreas illas & æreas infinitas: dico *Argenteas, Aureas, Eburneas* fuisse. Et argenteæ quidem sub Augusto maximè increbuerunt, Plinio & Suetonio notatum: sed ille moderatus est, & suas conflauit: non ita alij Principes, & nominatim Domitianus. qui superbo arbitrio (Suetonius scripsit) *statuas sibi in Capitolio, non nisi aureas argenteasque poni permisit, ac ponderis certi.* Nota materiem, nota pondus: & ex solido vtroque igitur metallo fuisse. Fortasse autem pondus in his Statianis versibus expressum: Cap. 13.

Da CAPITOLINIS *æternum sedibus aurum,*
Quo niteant sacri CENTENO *pondere vultus.*

Statuam Domitiani consecrari ponique vult *in Capitolio*, & eam non minus *centum pondo.* In Capitolio, inquam. nam & hunc locum sacerrimum profanus Princeps statuis suis sedem eligebat. Plinius in Laudatione Traiani: *Itaque tuam statuam in vestibulo Iouis Opt. Max. vnam alterámve, & hanc æream, cernimus: at paullo antè* ADITVS *omnes, omnes* GRADVS, *totáque* AREA, *hinc* AVRO, *hinc* ARGENTO *relucebat, seu potiùs polluebatur, cùm incesti Principis statuis permixta Deorum simulacra sorderent.* Quod autem ad illud pondus, aliæ etiam grauiores, ne dubita. atque adeò Commodus Imp. *statuam mille librarum auream habuit, cum tauro & vaccâ, quasi vrbis conditor*: quod in Dionis compendio est scriptum. Itaque nec pro magno aut vero satis habeam, quod est in Trebellij Claudio: *Populus Romanus, sumptu suo, in Capitolio ante Iouis Opt. Max. templum, statuam auream decem pondo collocauit.* Quid? Principi suo totus populus, & in tali loco, tantillam statuam ponat? Scribe, scribe, ∞. *pondo*: id est mille, & hîc quoque nota, *millenariam* notam in *Denariam* mutasse. Eidem Principi (idem Trebellius notat) *in Rostris posita columna est, & palmata statua superfixa; librarum argenti mille quingentarum.* Disce & hinc pondus grande in vtroque meliore metallo: quod crebrum omnino fuit, & crebrius etiam misceri, & æs vel argentum inaurari. Ammianus de vulgo Romanorum Lib. xvi.

nobi-

nobilium: *Ex his quidam æternitati se commendari posse per Statuas æstimantes, eas ardenter adfectant, atque* AVRO *curant* IMBRACTEARI. *quod Acilio Glabrioni delatum est primò.* Inauratas intellegit, quod aliquoties in lapidum titulis expressum legi, SVB. AVRO. STATVAM. PONI. In eodem Ammiano, vides studium in eâ re Romanorum. quod & ante illum Dio aperuit, & simul repressum ostendit. *Vrbs*, inquit, *statuis implebatur. quia licebat cuique passim in Tabulâ, Ære, Marmore, se publicare. quod Claudius Imp. vetuit, & pleraſque iam positas loco mouit, & aliò transtulit: edixitq; ne quis in posterum* PRIVATVS *poneret, nisi Senatus permissu: excepto, siquod* OPVS PVBLICVM *faceret, reficerétve.* Coërcere igitur Princeps ille voluit, quia nimia iam copia: & vrbem, vias, vicos, non ornabant, sed stipabant & arctabant. Atqui exceptio quam ponit, & permissio item à Senatu, fræna iterùm laxant: & in vrbe qui non potuit, is se in villis aut agris publicabat. Ad summam, mi Auditor, hæc vna res ad Opes item est Romanas ostendendas: & maximè si varias *species* Statuarum cogitas, *Colossæas* quasdam, *Curules*, *Equestres*, *Pedestres*, & habitu variante & diuerso. Quid quod equorum, leonum, sphyngum, & variorum animalium? vt Obeliscos, & hæc talia omittam. AVD. At enim mihi hîc cogitatio, & penè cupiditas. LIPS. Quæ? AVD. Improbula. nam cur non fas è statuis illis aureis argenteisque Deorum vel Principum, aliquid transeuntem abradere, vel resecare? LIPS. Nefas homo, nefas. Tu è statuis Principum? capite luisses violata illa sacra. Sed nec Priuatorum licuit. AVD. Nam quis sciuisset, aut dixisset? de nocte. LIPS. Disce, imperitus es, custodiam & cautelam antiquam. Miles in vrbe excubabat, *Vrbanus* ille & *Vigilum* ad templa, ad loca item publica: sed prætereà certus etiam Præfectus huic Statuarum custodiæ, & qui militem haberet. Vocarunt id officij, *Comitiuam Romanam.* & Formula eius hæc in Cassiodoro legitur: *Si clausis domibus insidiari solet nequissimum votum, quanto magis in Romanâ ciuitate videtur illici, qui in* PLATAEIS *pretiosum reperit, quod possit auferri? Nam quidam* POPVLVS COPIOSISSIMVS STATVARVM, *greges etiam abundantissimi* EQVORVM, *tali sunt cautelâ seruandi, quali & curâ videntur affixi.* Tum verò addit: *Quare per indictionem illam* COMITIVAE ROMANAE *tibi concedimus dignitatem.*

Lib. vlt. [margin, beside "sum ostendit"] · Lib. VII. [margin, beside "Romanam."]

Officium

Officium tuum, & MILITES consuetos, noctibus potiùs inuigilare compelle: in die autem ciuitas seipsa custodit. Atque hic est qui *Comes Romanus* appellatus, quia Romam, & eius opera, seruabat.

CAP. X.

De Viarum magnis operibus, & nominatim de Appiâ.

AN & longiùs etiam eo? nec Romam solùm, sed quædam circa eam, ostendo? faciã, vt inter tantas Opes & animos, me quoque largum fieri videas & benignum. Tria occurrunt, præter Ammiano dicta, vel maximè ADMIRANDA, *Viæ, Aquæductus, Cloacæ.* AVD. Nõ sustineo me, nec reprimo: tu *Cloacas* nobis inter magnifica, & sordes has inter illos splendores? Hoc verè est, quod poëta dixit: *-stellis nebulam spargere cãdidis.* LIPS. Non sic dices, vide & audi: imò & sub terrâ thesauros tibi ostẽdam, & latentium quorumdam operum moles. Sed ordine videamus: & primò iudicium de his tribus Dionysij. Scriptor ille sub Augusto Romæ fuit, & per viginti annos circiter vixit: ergo benè eã vidit, nouit, & (vt viri ingenium) diiudicauit. Profert & eloquitur: *Ego sanè in tribus* MAGNIFICENTISSIMIS *operibus* Lib. III. *Romæ, & è quibus* MAXIME APPARENT *illius imperij* OPES, *pono* AQVAEDVCTVS, VIARVM *munitiones,* CLOACARVM *structuras. Neque id solùm ad* VTILITATEM *eiusmodi operum respiciens, sed etiam ad* IMPENDII *sumptuumque modum.* Ecce, hæc tria vult velut specimen & argumentum esse Romanæ opulentiæ & potentiæ: siue ab vsu consideres, siue ab impendiis & sumptu. Quod ille censuit, tu accensebis, cùm singula dispicies & intentè lustrabis. Primæ sunt *Viæ*, quas illi non in Vrbe solùm, sed extra eam, ad longissima spatia, plurimas, & plurimo opere, muniuerunt. Stupor me habet, cùm vel vnam *Appiam* considero: de quâ Procopium, non me, audi. *Belisarius*, inquit, *viâ Latinâ exercitum duxit, Appiâ ad læuam dimissâ. Hanc Appius Romanorum Censor ante annos nongentos struxerat, & à se dederat nomen. Longitudinem eius quinque dierum spatio vir expeditus possit emetiri. Ab vrbe Româ Capuam pertinet, eâ latitudine, vt duo currus ex aduerso obuij, liberè queant peruadere & commeare. Et est sanè hæc via, præter ceteras, spectabilis. siquidem Appius ex aliâ & longinquâ tunc,* Lib. I. de bello Goth.

vt reor, regione excisos lapides, & hos quidem siliceos, ac suopte ingenio durissimos, in hanc viam vehendos curauit. Quos planos deinde ac laeues redditos, & quadratos incisione factos, iunxit & in ordine locauit, metalli nihil vel alterius rei inserendo. Sunt tamen ita connexi, & validè inter se hærent, vt speciem visentibus præbeant, non coniunctos ita, sed congenitos esse. Et quamuis tot iam sæculis atterantur, assiduis plaustris iumentisque: tamen neque serie suá vel minimum exeunt & dimouentur, neque franguntur, aut læuorem suum amittunt. Hæc Græcus ille scriptor, & oculatus arbiter, extra argumentum historiæ suæ accuratè inseruit, admiratione inductus, quæ stylum eò traxit. Examinemus, & libremus. Ait, *Appium ante annos nongentos struxisse.*] Imò *octingentos quinquaginta* circiter, quod Fasti dicent. Si autem strauit lapidibus Appius: quid
Lib. XLI. est, quod in Liuio legimus, *Q. Fuluium Flaccum & A. Postumium Albinum Censores, vias sternendas silice in vrbe, & extra vrbem glareá substruendas, marginandasque,* PRIMOS OMNIVM *locauisse?* Quomodo enim *primi omnium*, cùm hi fuerint Censores anno Vrbis DLXXX: at Appius aliquot ætatibus præcessit? Quid, quòd *Flaminia* via diu antè strata, & sub bellum Punicum secundum? An hoc Liuius sensit, *glareá* tunc primùm stratas? an potiùs, primos ipsos *locauisse*? an denique ad *Censores* iunctim refert? per otium examinandum sit. *Obserua autem in Liuij verbis, duplicem rationem sternendi, vel *Glareá*, vel *Silice*. Quæ vtraque & Tibullo notata, ad Messallam:

Namque opibus congesta tuis hic GLAREA *dura*
Sternitur, hic aptá iungitur arte SILEX.

Obserua amplius, *marginari* solere: quod caput sanè erat, & Agger ille viæ cùm altiusculus, & instar puluilli esset (ita solet:) firmiter arctari & stringi lapidibus grandioribus ad oras debebat, ne difflueret & spargeretur. Hoc *marginari*: & ibidem etiam alij lapides duplices, & ad vsum duplicem. Priores, Cippi quidam eminentes, in quibus insidere fessis, onera reclinare, aut & ascendere ex iis in equum fas esset. Ij crebriores dispositi per totam viam: alteri autem rariores, qui vt Columellæ exstabant, & notis numerorum incisi, milliaria notabant. Vtrumque hoc G. Gracchus instituit, Plutarcho notante: & gratum in vulgus fuit. Cur non esset? experti nos peregrinantes sumus, nihil magis

gis ad tædium, & fatigationem esse, quàm ignaros spatiorum oberrare: & cõtrà, refici animum ac vires eâ signatione. Quinctilianus benè: *Partitio reficit audientem, non aliter, quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigationis* NOTATA INSCRIPTIS LAPIDIBVS *spatia*. Rutilius eódem pertinet:

Interualla viæ fessis præstare videtur,
Qui notat inscriptus MILLIA *multa Lapis.*

Hinc ille mos per *Lapides* computandi: quos Græci ab hac notatione milliarium, Σημεῖα vocant: id est *Signa*, siue *Notas*. Sed pergit Procopius, *Longitudinem viæ Appiæ, quinque dierum esse.)* Quid? vniuersæ eius Brundisium vsque? non opinor, nec res est: sed Capuam dumtaxat, quò & Appius produxit: & verba Procopij ita dicunt. Notauit & Frontinus: *Appia aqua inducta est ab Appio Claudio Censore, qui & viam Appiam, à portâ Capenâ vsque ad vrbem Capuam muniendam curauit.* Neque verò vlteriùs ille potuit, cùm nec vlteriores tũc Romani fines. Quis autem longiùs, & Brundisium vsque muniuerit, in obscuro est: munitam tamen id constat. Ecce Strabo, *Viam Appiam Tarracinæ* facit *mare primum attingere, & Brundisium vsque stratam esse.* Tacitus Libonem consultauisse: *vtrum habiturus esset opes, quis viam Appiam Brundisium vsque pecuniâ operiret.* Denique & Horatius: Lib. v. Lib. II. Ann.

Brundisium meliùs Numici via ducat, an Appi?

Producta igitur: an à Iulio Cæsare, quem Plutarchus scripsit, *Appiæ Curatorem factum, plurimum pecuniæ in eam impendisse?* an ab Augusto, qui plerasque omnes vias per Italiã ipse, aut per alios, muniuit? Nam Plinio accedere, siue is Nepos est, *de Viris illustribus*, non possum: qui *Appium viam Brundisium vsque lapidibus strauisse scribit, vnde illa Appia dicta.* Nam hoc sanè certum, loca ea id æui, hostilia aut aliena Romanis fuisse. Tota autem hæc longitudo est, *milliarium circiter* CCCL: nequis de *quinque diebus* Procopio dictum, huc trahat. AVD. Atqui nec Capuam vsque tanti sunt, nisi ignauo & parùm accincto viatori. LIPS. Fateor, sed flexus etiã suos & declinationes scito viam habuisse. Addit de latitudine, *vt duo currus peruaderent.)* Nescio, neque dimensus sum (alibi tamen potest, & exstat:) sed opinor igitur haud minus *vigintiquinque pedes* patuisse. Ampliùs, de materie, *ex longinquâ regione lapides aduectos, eosque siliceos.)* Silicem

 intelle-

intellegit, durum asperumque lapidem, & è rupibus: non illum minutum & tenuem, quem vulgò vocamus, & qui in *Glaream* potiùs vênit. Illo modo Plinius, Liuius, atque alij locuti. Sed è quâ regione petiti? in viciniâ tales non esse, hoc Procopius indicauit. Onufrius Panuinus hoc ampliùs, *montes ostendi duos, ad Sinuessam vnum, alterum inter Puteolos & Neapolim, è quibus saxa ea, colore & duritie* FERRVM *referentia, videantur excisa.* Fides penes illum sit, rerum veterum tamen curiosum, & satis peritum. AVD. Quid, quod apud nos simile? LIPS. Vbi? cupio audire. AVD. In *Hannoniâ*, vt nos vocamus (nam patres *Hainouiam* dicebant) ad opidum *Bauacum*. Columna illîc milliaria in Foro medio est, vt illa Romæ, ad quam viæ istæ finiunt, siue ordiuntur. Sunt autem glareâ & minutis silicibus stratæ, & ducunt in præcipuas Galliæ partes. Vestigia & reliquiæ multis locis compárent. Quod autem dictum volebam simile, est nonnihil dissimile: sed tamen & simile. Nám glarea & lapilli vnde aduecta, difficilis indagatio est: cùm in vicinis agris nō gignantur. adeò vt Bouillus quidam, qui vidit & inquisiuit, censeat *vel ab humo ebullisse silices, vel ab alto æthere depluisse, vel deniq; non humanâ manu aduectos*. Quod postremum & vulgus censet, feruntque *magicum opus*, & à reginâ *Brunechilde* extructas: cuius & * nomen ferunt. LIPS. Ah, ignaros & incredulos Romanorum operum! qui hæc talia militari manu, & prouincialium item subsidio, supra omnem fidem patrabant. At in Procopio pergamus, qui addit, *Lapides planos quadratosque fuisse.*) Conspiciuntur hodie tales, diuersâ magnitudine, *trium, quattuor, quinque* etiam pedum quaquauersus. Cetera de *iuncturâ & firmitate*, vtque *vnum corpus* appareant: sunt miranda magis, quàm explicanda. AVD. Certè mirifica hæc Via: sed tu nempe vnam & eximiam eligis, de quâ poëta,

* vocantur *Chausées de Brunehauls.*

Appia LONGARVM *teritur* REGINA *viarum*.

aliæ non ad istam. LIPS. Mihi crede, ad istam. etsi hæc celebritate, & longitudine eminuit: quia à Româ in Græciam, Asiam, & trans mare ducebat. Sed quid *Flaminia* via, an breuior? quæ Româ Ariminum vsque, & inde porrò Aquileiam ducebat? Nam quod ad munitionem, pleræque similes: nec in Italiâ solùm plurimæ, sed in prouinciis ipsis. Isidorus scripsit: *Pœnos primos lapidibus*

lapidibus vias strauisse, quas posteà Romani penè per TOTVM ORBEM *disposuerunt*. Et quomodò? excisis sæpe montibus, complanatis vallibus, vt æquabiles, & faciliores ita viæ essent. Strabo: Ἐστρώσαν δὲ καὶ τὰς ὁδοὺς, προσθέντες ἐκκοπάς τε λόφων, καὶ ἐγχώσεις κοιλάδων, ὥστε τὰς ἁρμαμάξας δέχεσθαι πορθμείων φορτία: *Strauerunt & Vias, excisis montibus, vallibus repletis, vt currus vehere possint & suscipere nauium onera* Habes vias, & ornatum: mentior, & itáne præcipuum me fugiat? præcipuum dico, si non in vsu, at splendore & voluptate. Id fuit, quòd monumenta & sepulchra passim ad viam assita, & latus vtrumque prætexebant. Quàm pulcher ille aspectus viantibus? quanta & seriorum, & iocorū, materies? Illìc illustrium ingeniorum, aut clarorum virorum memoria & inscriptio: alibi libertorum, seruorum, scortorum superba monumenta. Mirari, dolere, illudere, etiam detestari occasio erat: & quid in tot titulis & inscriptionibus pasci? Quædam enim à meliore ingenio, & scitæ; quædam aliquâ notâ aut inuentiunculâ spectabiles; & istæ quę hodie exstant, dicent. AVD. Ita me Deus, iucundum aspectum! & ego si in tali viâ, remoret, subsistam, indormiam. LIPS. An non & hoc sapienter cogites, omnium illorum qui disparibus monumentis teguntur, parem in exitu sortem fuisse? *Æquat omnes cinis. impares nascimur, pares morimur.* Sen.

CAPVT XI.

Aquæductuum mira.

SED *Aquæductus* iam nostros videamus, & puluerem sordesque, siquas è Viâ contraximus, abluamus. Quid in iis tamen hæream? Iulius Frontinus est in manibus, qui olim *Aquarum Curator*, pulcherrimos libellos duos de totâ re scripsit, & ad nos venerunt. Ex illo, aut aliis, quædam libabo. Diu igitur Roma sine Aquæductibus, & Tiberis, ac siqui fontes natiui erant, sufficiebant populo, sed nondum sic aucto. Vrbe dein magnâ, plenâ, & cùm in collibus, procul à flumine, degerent; *Optimum rerum aqua*, vt poëta canebat, quæsita, & per tubos ac Pind. canales, in fornicibus lateritiis, Romam aducta. Id factum primò, anno Vrbis CCCCXLI. cùm Ap. Claudius Censor, idem qui

Vias sternere instituit, hoc quoque bonum inuênit. Ab eo est *Aqua Appia*, per milliaria circiter *vndecim* deducta. Hoc initium: sed Deus bone, quæ mox increméta? Nam egebat sanè ille populus aquis, non solùm ad potum, sed ad balnea, ad fullonicas, ad Naumachias & Circos. Atque ita vbertim inducta fuit, vt quisque domi, aut in vicino, haberet copiam: scribitq́; Strabo, FLVMINA *per vrbem & Cloacas videri fluere, atque* VNAMQVAMQVE DOMVM *propemodum habere fistulas & canales, quibus aquam inducat.* De eadem re Plinius: *Si quis diligentiùs æstimauerit* AQVARVM ABVNDANTIAM *in publico, Balneis, Piscinis, Domibus, Euripis, Hortis, Suburbanis villis, spatioque aduenientium exstructos* ARCVS, *montes perfossos, conualles æquatas, fatebitur* NIHIL MAGIS MIRANDVM *fuisse in* TOTO ORBE *terrarum*. Copiam habes, molem in adducendo habes, miraculum super omnia mira orbis, Plinio quidem iudice, habes. Quid Cassiodorus de istis? *Formas* ipse appellat hos Ductus, quod & Iurisconsulti, atque inferior ætas fecit. De iis igitur: *In Formis Romanis vtrumque præcipuum est, vt &* FABRICA *sit mirabilis, & aquarum* SALVBRITAS *singularis. Quæ enim illic* FLVMINA *quasi constructis* MONTIBVS *perducuntur? naturales credas alueos, soliditates saxorum: quando tantus impetus fluminis tot sæculis potuit sustineri.* Credamus hoc ergo iam Frontino, paucis fidisque verbis effanti: MAGNITVDINIS *Romani imperij, id* PRAECIPVVM *esse indicium.* Benè & verè. quia non Romæ tantùm, sed in coloniis plerisque, & maioribus opidis, hæc fuêre. Sed norîmus Romanos, & alios, ab his exemplis. Ij fuêre in vrbem perducti *quattuordecim* (vt Procopius eos numerat) *coctili laterculo per priscos illos ædificati, eâ* LATITVDINE *ac simul* ALTITVDINE, *vt vir eques commodè per eos possit incedere*. Vide an non verè aluei quidam fluminum dicatur, cùm tam magnis amplisq́; canalibus aquas vehant. Sed hæc altitudo, de ipsis modò est: quid Arcus & Fornices arbitraris? *quos in quibusdam locis subleuatos centum nouem pedes*, Iulius Frontinus affirmat. O rem stupendam! & magis, quòd à tot milliaribus continuo opere (etsi non vbique sic alto) perducebant. Reperies quosdam à QVADRAGESIMO *milliari* perductos esse: & nẽpe per valles, per montes, per tot inæqualia, supra, infra terram: ô iterũ rem stupendam! & Rutilium audi:

Quid

Quid loquar AERIO *pendentes fornice riuos?*
Qua vix IMBRIFERAS TOLLERET IRIS AQVAS.
Hos potiùs dicas creuisse in sidera MONTES.
Tale GYGANTAEVM *Græcia laudat opus.*

Sunt certè, aut videantur, opera Gygantum, an Geniorum aliquis dicat? & mens obnubilat Architectis nostris, cùm vel reliquias paucas & ruinas vident. Exstant iuxta Sublaqueum *Aquæductus Claudiani* fornices, & ingentes pilæ sustentantes: quas Albertus Leander sedulò vidit & scrutatus est. erumpit deinde in hæc verba: *Fieri profectò non posse scio, quin omnino incredibilis sit, nisi oculis vsurpetur, operis huius ratio* ADMIRANDA. *Nec enim* MAIVS QVIDQVAM *excogitari posse* HVMANO INGENIO *arbitror, quàm quod hic Romani, effossis tanto spatio* MONTIVM *intimis visceribus, fecerunt. Ad quæ opera patranda* NVNC TOTVS ORBIS *infirmus futurus videatur.* Siquis veterum hæc dixisset, blanditus scilicet æuo suo aut suis fuisset: quid iste vir nouitius? quid in talibus & curiosus vnicè, & peritus? Loquitur autem, vt dixi, de Claudij Aquæductu, de quo & Plinius: *Vicit antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis, incohati à Caio Cæsare* (Caligulam intellegit) *& peracti à Claudio. Quippe à quadragesimo lapide, ad eam* EXCELSITATEM, *vt in* OMNES VRBIS MONTES *leuarentur, influxére Curtius atque Cæruleus fontes. Erogatum in id opus* HS. *ter millies.* Notabile valdè, & vtile, quòd in summos Vrbis colles aqua inde & deriuari, & dispensari posset: adeò in altum educta erat. Hoc ipsum Cassiodorus notat, *Claudiam, per tantam fastigij molem, sic ad Auentini caput esse perductam, vt cùm ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum, quasi imam vallem, irrigare videatur.* De pecuniâ autem in id opus imputatâ (fuerunt, ex Plinio, *septem nostri milliones, & semis*) valdè miror Budæum nutare, & pænè mutare. Per fidem, quæ caussa est? imò augendi caussa, si quis benè examinet: & planè, nisi aliqua militaris, aut & seruilis manus ad opera damnatorum (vt Romanis mos) accessisset. Iure igitur, vt claudam, exclamat Frontinus: *Tot aquarum, tam multis* NECESSARIIS *molibus, Pyramides videlicet otiosas comparem, aut cetera inertia sed famâ celebrata opera?* Non compares Frontine, minimè: hæc sunt, vt Plinius appellat, *verâ æstimatione* INVICTA MIRACVLA, & quibus alius

orbis

orbis tam æquo animo victum se à Romanis, quàm armis, fateri debet. Dixi autem ex Procopio suprà, Aquæductus istos XIIII. fuisse: sed auget P. Victor, & XX. numerauit. Plinius quædam de *Lacubus* aliisque additamentis Aquæductuum scripsit, non sine miraculo etiam audienda. *Agrippa in Ædilitate suá, adiectá Virgine aquá, ceteris corriuatis atque emendatis,* LACVS *septingentos fecit, prætereà* SALIENTES *centum quinque,* CASTELLA *centum triginta: complura etiam* CVLTV *magnifica. Operibus iis* SIGNA *trecenta ærea aut marmorea imposuit,* COLVMNAS *ex marmore quadringentas: eaque omnia* ANNVO SPATIO. Hæc vnus Agrippa, & vno anno. O virum Augusto Principe dignum! ô virum vel Principatu dignum! & non credo benignius & publicè vtilius ingenium, nõ item modestius & Principi aptius, exstitisse. Tales, tales sint vobis ô magni Reges consiliarij & ministri: qui opibus per vos aucti, eas in publicum refundant, & gratiam gloriamque simul, operibus suis, apud posteros, imperij vestri propagent. At scripsit Plinius *Lacus septingentos* ab eo factos: rectè, *ab eo*: sed plures longè fuêre in vniuersum, & *mille trecentos quinquaginta duos* Notitia imperij collegit. Isti non aliud, quàm aquarum in publico receptacula: è quibus petere omnibus fas esset, etsi gratior æstimatiorque è *Salientibus* ipsis sumpta. Nota autem in Plinio, tot *Signa*, tot *Columnas*, ad ornatum *Lacuum, Salientium, Castellorum*: atque ea ab vno Agrippâ: quid arbitraris ab aliis prioribus & secutis fuisse? Atque alia etiam assidua multa impendia circa has aquas: quarum *Curatores* ab Augusto instituti, *cum lictoribus, seruis, scribis, librariis, accensis, præconibus*: vt Frontinus scripsit, ipse inter Curatores. Sed præcipuum, quòd familiæ & homines certi ad tuenda hæc opera, sumptu publico tolerati. Quod idem Frontinus ita prodidit, & Agrippam primò, *per seruos priuatos suos hæc fecisse, eamque familiam Augusto morientem legasse. Augustum deinde publicasse, & deinceps mansisse: atque habuisse homines circiter* CCXL. *Erat autem & altera*, inquit, *Familia Cæsaris dicta, & numerus eius* CCCLX. *quam Claudius, cùm aquas in vrbem perduceret, instituit.* Addit, in vtrâque varia ministeria fuisse, *Villicos, Castellarios, Curatores, Silicarios, Tectores*, aliosque opifices. Habes igitur perpetuos homines sexcentos, ad Aquarum tuitionem.

CAP.

CAPVT XII.

Cloacarum mira.

QVAS Aquas nunc dimitto, & ad *Cloacas* te duco. Eas ſcito à Tarquinio Priſco rege ſtructas, quo nemo Regum plura aut meliora. Structæ autem ad munditiem, quod clarum eſt, ſordesque omnes vel abluendas, vel euehendas: ſed & ad ſanitatem, quæ illam amat. De magnitudine huius operis, quia mirabaris nos mirati, Plinij & Caſſiodori verba danda ſunt: qui vterque ſatis firmiter dicet, quid magni rarique in opere iſto fuit. Ille igitur: *Cloacæ*, inquit, OPERVM OMNIVM MAXIMVM, *ſuffoßis montibus, atque vrbe penſili, ſubterque* NAVIGATA. *Fecit id Agrippa in Ædilitate, per meatus corriuatis* VII. *amnibus, curſuque præcipiti*, TORRENTIVM *modo, rapere omnia atque auferre coactis. Qui inſuper mole imbrium concitati, vada ac latera quatiunt, aliquando Tiberis retrò infuſi recipiunt fluctus, pugnantque diuerſi aquarum impetus intus: & tamen* OBNIXA FIRMITAS *reſiſtit. Trahuntur moles internæ tantæ, non ſuccumbentibus cauſſis operis; pulſant ruinæ ſponte præcipites, aut impactæ incendiis; quatitur ſolum terræ motibus: durant tamen à Tarquinio Priſco annis propè octingentis* INEXPVGNABILES. Initio audis, *operum omnium maximum* fuiſſe: atque ego ac tu fortaſſe ridemus. AVD. Non audeo, etſi geſtio: ſed vereor turbare. LIPS. At aliâ atque aliâ cauſsâ etiam rideamus. Tu, quia res vilis attolli videtur: ego, quia toties iam audio, *operum omnium maximum*, aut *maximè admirandum*. Quid? ſemper iſta maxima? & tamen res ſic habet: vt quidque in manus ſumis & examinas, ſuper omnia admiraris: & cauſſas iudicij eius dones. Vno verbo, omnia miraculum: noſtrum nunc videamus, & Plinij verba penſitemus. Ait, aut indicat, *nauigatas has Cloacas.*] Quid magni, ſi tam magnæ *vt vehem fæni onuſtam largè tranſmitterent*? Id enim non Plinius ſolùm ita ſcripſit, ſed & Strabo. cùm Romanos ait *trium maximè operum curam geſſiſſe, quæ neglecta videbantur à Græcis: Viarum, Aquæductuum, Cloacarum.* Additque: *Cloacas iſtas*, LAPIDIBVS SECTIS ET AD NORMAM POSITIS, *ſuffultas, ſpatium etiam curru fæno onuſto ad tranſitum præbuiſſe.* Enimuerò Marlianus, qui dimenſus eſt, prodidit, *pedum* XVI. *latitudinem* ſe repperiſſe: de altitudine vellem etiam addidiſſet.

disset. nec minor sanè fuit. Dixit ampliùs Plinius, *Corriuatos* VII.*amnes.)* Intellegi opinor, ipsas septem Cloacas præcipuas, tot quot sunt montes. Nam ex iis defluebant & deriuabantur aquæ ac sordes, & in magnam vnam confluebant. Quin enim plures minutæ fuerint, non ambigendum est: sed istæ tot fuêre quasi flumina, & alueo grandiore, atque eæ per plana vrbis ferebantur.
Lib. I. Liuium sic interpretor, de Tarquinio Prisco: INFIMA *vrbis loca circa Forum*, ALIASQVE *interiectas collibus* CONVALLES, *quia ex planis locis haud facilè euehebant aquas, Cloacis è fastigio in Tiberim ductis, siccat.* Has olim *per publicum ductas* idem Liuius
Lib. V. alibi scripsit: *sed vrbe* inquit, *incensâ à Gallis, festinatio curam exemit vicos dirigendi, atque ita* CLOACAE *passim priuata etiam subeunt tecta.* Pergit deinde Plinius firmitatem commendare. & caussas concutientes quattuor commemorat: quarum vel singulæ firmissima opera euertant, at non labefactant istud. Sunt, Pugna aquarum & copia intus; Moles & columnæ vastæ, quę per vias, & super illas, trahuntur; Ruinæ variæ & pondera incidentium ædificiorum; denique validi aliquot Terræmotus. Quidni igitur firmum & rarâ duritie opus, quod omnibus resistit? & id per tot sæcula? Etsi tamē repararūt, aut fulserūt interim, quod
Lib. XXXIX. omnino necesse fuit. notatque Liuius, *Censores detergendas Cloacas, & in Auentino atque aliis partibus, quà nondum essent, faciendas locauisse.* Quàm sumptuosa illa, aut similis reparatio, dicit apud
Lib. IIII. Dionysium C. Aquillius. qui scripsit, *neglectis aliquando cloacis, & non defluentibus, Censores in earum instaurationem mille talēta impendisse in redemptores.* Ea sunt *sexcenta millia* Philippęorum: quid igitur & quanti paratio vniuersa, si tanti in partibus reparatio? Sed audiamus & Cassiodorum de istis, ac finiamus. SPLENDIDAE *Romanæ ciuitatis* CLOACAE, *tantum visentibus conferunt* STVPOREM, *vt aliarum* CIVITATVM *possint* MIRACVLA *superare. Videas illic* FLVVIOS, *quasi montibus concauis clausos, per ingentia stagna decurrere. Videas structis* NAVIBVS *per aquas rapidas, non minimâ sollicitudine, nauigari, ne præcipitato torrenti, marinà possint naufragia sustinere. Hinc ô* ROMA SINGVLARIS, *quanta in te sit potest colligi* MAGNITVDO. *quæ enim vrbium audeat tuis culminibus contendere, quando nec* IMA *tua possunt similitudinem reperire?* Pulchra conclusio, & in scito eo dicto conquiesco.

CAP.

CAP. XIII.

Traiani Pons in Danubio.

AVD. Non patiar,& te excito. Quid enim? tu & ego destituamur in his Cloacis? quæ vt sint, magnæ, operosæ, mirabiles; tamen Cloacæ sunt, & oletum suum habent. Exime nos,& mundiùs alibi pone. LIPS. Hem! bona monitio. sequere me ad Danubium,& illîc in eius aquis lauemur. AVD. A Tiberi ad Danubium? bonus saltus, quis Pegasus nos vehet? LIPS. Ille Mentis: quæ momento summa, ima, propinqua, dissita, permeat & peruadit. Nec ad Barbaros tamen imus, ne metue. AVD. Ego verò metuo, & iam cor meum vasa colligat atque abit. Nescis tu pugnas illîc cùm maximè nunc pugnari? & in quibus vita, libertas, religio aguntur? LIPS. Scio, securus esto. Romanus imperator, atque is Traianus, aderit, cum legionibus suis copiisque. Vtinam nunc tales ibi decem, tali disciplinâ? ô quàm Victoria mox applaudat & circumuolet purpureis suis pennis? Sed ecce in Danubio *Pontem* libet memorare, quem dictus ille Imperator struxit: operum omnium fortasse, arte & difficultate maximum, si non sumptu. Describit graphicè Dio Cassius,& gratia sectori eius Xiphilino esto, quòd hanc partem non recîdit. O quàm pulchras valentesque ille alias? nihil pęnè nos fugeret in rebus Romanis (tanta diligentia & accuratio fuit) si scriptor ille totus exstaret. Sed de Ponte, sunt verba è Compendio Dionis: *Traianus Imperator pontem lapideum super Istrum statuit, quem* EGO NEC DIGNE QVIDEM HABEO ADMIRARI. *Nam etsi alia pulcherrima Principis eius opera exstant, tamen hoc est.* SVPER OMNIA. *Pilæ igitur eius sunt viginti, è lapide secto & quadrato, quæ altitudinem habent* CL. *pedum, latitudinem* LX. *Distant inter se* CLXX. *pedes, fornicibus deuinctæ. Quomodo autem non aliquis* SVMPTVM *in istas admiretur? quomodo non & destituendi firmandique modum? idque in flumine* MAGNO ET VORTICOSO, *& fundo ipso infido & limoso. nam nec auertere quidem cursum fluminis licuit vllo modo. Nec verò de magnitudine fluminis ideò dixi, tanquam ibi maximum sit (imò verò alibi duplo maius est aut triplo, atque instar pelagi se diffundit:) sed quia locus ille arctissimus ibi locorum, & aptissimus sponte iungi, est tantus. Quo autem*

magis in arctum illud ex lato contrahitur, & rursum in latum se effundit; tanto nimirum & rapidiùs fluit, & profundius exsistit. Vt hoc quoque difficultatem atque arduum operis valdè auxerit. Magnitudo igitur animi Traiani ex eo quidem constat, non tamen vsum nobis nunc præbet: sed pilæ dumtaxat stant, quasi in eum finem modò structæ, vt documento sint NIHIL ESSE QVOD INGENIO HVMANO NON POSSIT EFFICI. Additque deinde, Hadrianum Imp. metu ne Barbari eâ transirent, an æmulatione in Optimum Principem, *iussisse superiora* Pontis dirui: atque ita Pilas solas mansisse. Quid autem ego aut tu hîc dignè miremur? negat ab illo æuo Dio, se id posse. Atqui plura magna & magnifica viderat, quàm nos mente concipere aut deformare possimus. Putat tamen & censet, omnia ab hoc opere superata: quod leuiter adsistamus, & inspectemus. Ait, *Pilas viginti* fuisse: atqui Paulus Iouius, florentis ingenij & stili scriptor, dicit etiamnunc *trigintasex* exstare & conspici, in confinio Valachiæ & Transiluaniæ, ad opidum *Seuerinum*. Vtri credam? sanè si oculi nunc conuincunt ita esse, manus & herbam do; videant modò & dicant, qui adsident & possunt arbitrari. Sin rationem & scriptionem Dionis sequor; adferam audacter de *viginti*: quia signanter notat, fluuium ibi arctissimum (vt in iis locis) esse. Atqui descriptio ista viginti Pilarum, quæ *sexaginta pedes* latæ sint; quarum fornices, *centum septuaginta*: quid efficit & colligit, nisi fluuij latitudinem *quattuor mille septingentorum septuaginta* fuisse? id est, paullò minus, *vnius milliaris*. Si aliter, aut si grandius; videbunt ij qui accolunt & docebunt: tum nobis opus rescribere & reformare ipsum Dionem. Nam quod aliquis dicat eum nescisse, aut de opinione ista scripsisse; ipse opinetur & erret. cùm vir ille insignis peritiâ rerum & honoribus, in ipsis iis locis Præses fuerit Dalmatiæ, Pannoniæque. Itaque scire omnino potuit, & debuit, in curâ istâ rerum scribendarum. Vereor vt Iouius sit, quod etiam alibi, auditionum facilis, & parum diligens examinis aut veri. Sed vt dixi, vicini aut inspectores arbitrantor. Ait Dio amplius: *Pilarum interuallum fuisse centum septuaginta pedum.*) Ita me Deus (nam exclamo) grande hoc concamerationis spatium, nec efficiendum, nisi altitudo illa Pilarum accessisset, & tardè ac lentâ inclinatione fornix surrexisset. Prætereà, *mirari se quomodo in tali profun-*

profundo flumine & verticibus Pilæ firmatæ.) Ego tecum, ô Dio, miror: & maximè, cùm neges auerti flumen potuisse aut deriuatione exhauriri. Difficile omnino opus, & fundamentorum molitio talis è lapide: si sublicarum & materiæ res esset, aliud esset. Sed heus tu Hadriane! si citare Imperatorem fas, dica & lis tibi apud me sit, fortasse & punitio: quòd talem pontem vix benè structum destruxisti. Dicam tibi verum vel mortuo? Inuidisti optimo maximoque Principi, & habere super omnes gloriam voluisti magis, quàm meruisti. Valete *Opera publica*: quin tu etiam, mi Auditor, in crastinum vale aut salue.

CAP. XIIII.

Priuatorum hominum Vrbanæ aut Rusticæ ædes.

AVD. Ego verè nec valeo nec salueo (da veniam immodestiæ:) nec amoliris me, nisi nomine plenè persoluto. An non, post *Publica opera*, pollicebaris *Priuata*? & certè ita disponebas; nec tam madidâ memoriâ sum, vt hoc effluxerit. LIPS. Disposui, haud nego: sed fatigor, nisi quòd in extremâ tamen calce, vt cursores, spiritus & vires excitabo adspectu ipso metæ. *Priuatis* igitur *Operibus* duo nunc considero, *Domos* & *Villas*. Illæ fuerunt in tam splendidâ & nitenti vrbe, pro ipsâ vrbe, & vt pulchri corporis apta ac decora membra. Domus dico magnificæ, ornatæ, instructæ, columnis, marmore, auro, statuis: & quidquid excogitare ambitio aut luxuria poterat. Sed eædem etiam laxæ, patentes: quod docuerint satis Valerij hæc verba, de Cincinnato, *cui quattuor sola iugera aranti non solùm* (vt inquit) *dignitas patrisfamiliæ constitit, sed etiam Dictatura delata est.* Lib. IIII. cap. IIII. Et tum comparatione quadam & indignatione addit: *Angustè se habitare nunc putat, cuius domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt.* Nec est in sermone supergressio: reuera amplæ domus, & præsertim magnatium virorum procerumq;. Quas & P. Victor ac Notitia imperij propriè *Domos* appellant, & ab *Insulis* distinguunt. Itaque computant, *Insulas totâ vrbe quadragintasex millia sexcentas duas, Domos mille septingentas octoginta* fuisse: harum longè minore numero, vt quæ tanto grandiores, instructioresque essent. Enimuerò grandes instructæque: &

 Apuleij

De Deo Socrat. Apuleij hæc attende. *Igitur illas ædificiorum species, in quas* PATRIMONIA SVA *profuderunt, amœnissimas & exstructissimas deprehendas: aulas* AEMVLAS VRBIVM *conditas, domos* VICE TEMPLORVM *exornatas*. Sed clariùs Olympiodorus (in Bibliotheca Photij:) Ὅτι ἕκαστος τῶν μεγάλων οἴκων τῆς ῥώμης, ἅπαντα εἶχεν ἐν ἑαυτῷ, ὁπόσα πόλις σύμμετρος ἠδύνατο ἔχειν· ἱππόδρομον, καὶ φόρους, καὶ ναοὺς, καὶ πηγὰς, καὶ λουτρὰ διάφορα. διὸ καὶ ὁ συγγραφεὺς ἀπεφθέγξατο.

Εἷς δόμος ἄστυ πέλει. πόλις ἄστεα μυρία κεύθει.

Quæque magnarum domuum omnia in se ipsa habet, quæcumque MEDIOCRIS VRBS *possit continere: nempe Circum, Fora, Templa, Fontes, Balnea diuersa. Ideò & poëta dixit,*

Vna domus VRBS *est. vrbs* OPIDA PLVRIA *claudit.*

Examina & nota, mira sunt: sed Martiali etiam paucis versibus Lib. XII. comprehensa, *In habentem amœnas ædes*:

Daphnonas, platanonas, & aërias cyparissos,
Et non vnius Balnea solus habes.
Et tua centenis stat Porticus alta columnis,
Calcatusque tuo sub pede lucet onyx.
Pulucreumque fugax Hippodromon vngula plaudit,
Et pereuntis aquæ fluctus vbique sonat.

Sunt ipsa, quæ Olympiodorus dixit, exceptis *Foris*: quæ intellegas fuisse hypæthra quædam & subdiualia, inter illas Porticus, & statuis alioque ornatu, in Fori faciem. Plinius: *Mox Forum & in domibus priuatis factum, atque in atriis. Honos cliëtium instituit sic colere patronos*. Hoc ille, vbi de Statuis, in priuato ita dispositis. Sed vt in re maneam, talis igitur laxitas: quid Apparatus & in- Epist. XCVI structio? Communiter ita Seneca: *Quid inter pueros & nos interest? nisi quod nos circa Tabulas & Statuas insanimus, cariùs inepti. Illos reperti in litore calculi læues & aliquid habentes varietatis delectant; nos ingentium maculæ* COLVMNARVM, *siue ex Ægyptiis arenis, siue ex Africæ solitudinibus aduectæ, porticum aliquam vel* CAPACEM POPVLI *cœnationem ferunt. Miramur parietes tenui* MARMORE *inductos, cùm sciamus quale sit quod absconditur: oculis nostris imponimus. Et cùm* AVRO *tecta perfundimus, quid aliud quàm mendacio gaudemus? scimus enim sub illo auro fœda ligna latitare.* Primum in ipsâ domo est, *Columnarum* dispositio, & è lōginquis petitarum: de quibus Plinij obiurgationes, si quis volet, legito; & de generibus

ribus pretiisque earum totus liber eius exsistit. Et quidem notat in vnâ Cænatione *Callisti*, Claudiani liberti, *triginta* se vidisse, easque è Sudine lapide Germanico, cui ingens tunc pretium & nouitas. Idem, *in atrio Scauri collocatas maximas*, *atque adeò duodequadragenûm pedum, Lucullei marmoris*. Vide hanc altitudinem in vno atrio, quam multæ domus totæ vix æquant. Alterum in Senecâ, *Parietes marmore inducti*: quod genus *Incrustationes* Latini, Græci Μαρμαρώσεις dicunt. *Primum autem Romæ parietes crustâ marmoris operuisse totius domus suæ, in Cælio monte, Mamurram equitem Rom. Præfectum fabrûm Cæsaris*, Plinius tradidit au- Lib.xxxvi. ctore Nepote. Id non aliud fuit, quàm marmor in tenues crustas sectum parieti imponere scitè, & pro tectorio ei dare.

Lib.xxxv.

Lucanus: *Nec summis crustata domus sectisque nitebat*
Marmoribus.

Declamator apud Senecam patrem: *In hos ergo exitus varius ille secatur lapis, vt tenui fronte parietem tegat.* Secandi autem ratio (in Plinio, & Isidoro) arenâ, *& ferrâ, in prætenui lineâ versante arenas, tractuque secante.* Et nos in Italiâ hodie vidimus fieri. Tertium, *Auro tecta perfundi.* Significat laquearia inaurari tota solere, quod passim scriptores & tradunt & damnant. Musonius apud Stobæum: τί δ' αἱ π[...]ίστυλοι αὐλαί, τί δ' αἱ ποικίλαι χρίσεις, τί δ' αἱ χρυσόφοροι στέγαι; *Quò pertinent hæc atria Columnata? quò variæ istæ colorationes? quò aurata lacunaria?* In secundo enim membro (vt mea versio est) χρώσεις legi cupiam, & ad marmora variegata parietibus imposita referam, vel etiam ad Musiuum opus. Nam ita & Mamertinus, ad Iulianũ: *Neque ei comparandæ sunt* PICTVRATAE *marmorum crustæ, &* SOLIDO AVRO *tecta laquearia, qui maiorem anni partem in nudâ humo cubat.* Ibidem & *solidum aurùm* in Lacunaribus notes: quod passim in poëtis, vt in Statio:

Et nondum CRASSO *laquearia fulua* METALLO,
Montibus aut altè Graijs effulta nitebant
Atria.

Qui *montes* etiam *Graios* poëticè nominat, grandes illas sublimesque columnas. Idem de vtroque:

Pendent innumeris fastigia nixa columnis,
Robora Dalmatico lucent * *sociata metallo.*

* Vulgò satiata.

Sed & Lucanus, de Cleopatræ regiâ:

Ipse

Ipse locus, templi (quod vix corruptior ætas
Exstruat) instar erat, laqueataque tecta ferebant
Diuitias, crassumque trabes absconderat aurum.

Quibus versibus tamen plusculum etiam latet, & trabes quidem auratas fuisse vult: sed cameram gemmatam, eboratam. Vtrumque enim & horum fiebat, ad splendorem & varietatem: præsertim in templis (cum templo autem Lucanus comparat) vt quasi cælum imitarentur. Arnobius de templis ipsis differens: *Sint ergo hæc licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hic gemmæ, & sidereos euomant variatâ interstitione fulgores: terra sunt hæc omnia, & ex fæce vilioris materiæ concreta.* Et tu, mi Auditor, obiter & hoc adde ad templorum suprà ornatum. De ebore autem, in Ciceronis Paradoxis: *Tecta ebore & auro fulgentia.* In Propertio:

Quòd non Tænariis domus est mihi fulta columnis,
Nec camera auratas inter eburna trabes.

Non leues porrò inductiones, aut vt poëta loquitur, sputa fuisse, Panegyricus ostendit: qui SOLIDO AVRO *tecta laquearia commemorat*, & poëtæ suprà, *Crassum aurum* dixerunt. Hieronymus autem in Epistolâ quadam, longiùs etiam hoc producit, & ad parietes ac columnas. *Viuimus quasi alterâ die morituri, & ædificamus quasi semper in hoc sæculo victuri. Auro parietes, auro laquearia, auro fulgent capita columnarum.* Sed alia hîc etiam & ingeniosa luxuria. nam lacunaria ista versatilia faciebant, & aliâ atque aliâ subinde facie conuiuas delectabant. Seneca alibi: *Versatilia cænationum laquearia ita coagmentant, vt subinde alia atque alia facies succedat, & toties tecta, quoties fercula, mutentur.* En, priuata ingenia & luxuriam: quid existimas Principes têtasse & fecisse? Nero Cæsar in vestibulo ædium suarum *Colossum centum viginti pedum* posuit. Hoc principiũ: deinde *porticus triplices milliariæ; item stagnum, maris instar, circumseptum ædificiis ad vrbium speciem. Rura insuper, aruis, atque vinetis, & pascuis, siluisq; varia, cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus, cuncta auro lita, distincta gemmis, vnionumque conchis erant. Cænationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus,* vt flores, & fistulatis, vt vnguenta desuper spargerentur. Præcipua cænationum rotunda, quæ perpetuò, diebus ac noctibus, vice mundi circumageretur.* Ita verbatim ista Suetonius:

Ad Gaudent.

Epist. xci.

*Ita iampridè publicè legèdum docuimus.

nius:multa ADMIRANDA, si tu singillatim explicas & in rem ducis. Sed vnum in hac Principum insaniâ (ita appellanda est) Plutarchi testimonium suffecerit, qui de Capitolij magnificâ & impendiosâ structurâ cùm dissernisset, addidit. *Quòd si quis hunc Capitolij magnificum instructum miretur, idem si Domitiani in aulâ vnam Porticum, vel Basilicam, vel Balneum, vel pellicum Diætam viderit; exclamet cum Epicharmo,*

Non liberalis aut benignus tu clues,
Profusione gaudes.

Dicit satis clarè, omnia illa Capitolina (quę & quanta, antè diximus) nugas & quisquilias videri, præ vno membro aliquo Palatinæ domus. Quod mihi quidem stuporem incutit, non dissimulo: & iam lingua hæret. AVD. Soluam eam quæstiunculâ. Dixti auro distincta vel ebore laquearia, an non & siluis? id est, an non ibi tales species, & intermixtæ veræ aues? Nam Rutilius Gallicanus hoc dicere videatur, in Romæ laudibus.

Quid loquar INCLVSAS *inter laquearia* SILVAS,
Vernula quà vario carmine ludit auis?

LIPS. Poëtæ, aut poëtarum potiùs, vulgatam phrasim non attendis: nec *inter laquearia* propriè, sed συνεκδοχικῶς inter tecta & domos includit eas siluas. Luci enim & arbusta in magnis istis ædibus erant: imò & super ædes, quod mireris, erant. Senecam auctorem do, qui, vt solet, castigans & increpans suum æuum: *Pomaria*, inquit, *in summis turribus serunt, quorum siluæ in tectis ac domorum fastigiis nutant, inde ortæ radicibus, quò improbè cacumina egissent.* Epist. CXXII. Atque ego Bruxellæ meæ (quam vt alteram patriam colo) hoc vidisse memini, sponsione ita factū; sed in breue aliquod tempus, & cùm domus oneri illi non diu esset. Satis de *Domibus*: ad *Villas* eamus. vtinam, vtinam! sed hæc pericula & latrocinia, domo & vrbe nos claudunt. O Iscanum meum, cur non liberè te fruor & interuiso? cur natali illo aëre & aquis non me recreo? Da deus hoc ante obitum, & pedem atque animum vagum per rura & hortos illos ferre. Sed *Villas* tamen Romanas animo & memoriâ lustremus, vt vel disposui anteà, vel promisi. De iis hoc vniuersè Strabo pronunciat, vbi de Pisis & Liguriâ scribit: *Esse ibi lapicidinas & materiem ad ædificia vberem, sed quam Romani ad ædificia ferè sua in vrbe aut & Villis consumunt.*

X *Villis,*

Villis, inquit, *in quibus velut more Persarum* REGIAS QVASDAM *struunt*. En, Prætoria aut Villæ totæ eorum, *Regias*, & quidem *Persarum*, referunt: quid maius ampliusq; in hanc rem dicam? Vis specimen tamen aliquod in vnâ Villâ? Capitolinum audi: *Exstat Gordianorum villa viâ Prænestinâ*, DVCENTAS COLVMNAS *vno peristylo habens, quarum quinquaginta Carysteæ Claudianæ, quinquaginta Sienitides, quinquaginta Numidicæ, pari mensurâ sunt. In quâ* BASILICAE CENTENARIAE *tres: cetera* HVIC OPERI CONVENIENTIA *&* THERMAE, *quales, præter vrbem, nusquam in orbe terrarum*. Tu si lubet, per te singillatim lustra: ductorem me vltrà non habes. Sed nec Hadriani Villam in Tiburtino ingero, cuius superbæ reliquiæ exstant: quid tot aliarum in solo Latio, & circa Romam? Vidimus ipsi apud Ostiam & Ardeam rudera: & per siluas illas aut vepreta, quot Columnę, aut earum fragmina, cryptæ, porticus, & disiecta ædium membra? O Deus, quæ mutatio? quàm hæc cogitatio me ad te trahit, infirma & incerta hæc omnia humana spectantem, & spernentem? Sed definimus de *Operibus* & *Româ*: quam decoramus Constantij Imp. elogio, apud Ammianum. *Is enim visis plerisque cum* STVPORE HORRENDO, *de Famâ querebatur vt inualidâ vel malignâ, quòd augens omnia semper in maius*, ERGA HAEC EXPLICANDA, QVAE ROMAE SVNT, OBSOLESCIT. Si fama non potuit adæquare, multiplici suo ore & linguâ: quid ego meo sermone tenui, sine sensuum subsidio, per tenues coniecturas eunte? Sed tu, aliique, nec dicta suspicamini: & quidquid maximum conceperitis, fortasse nec id par erit. Philosophemur autem breuiter, duce Hormisdâ: qui regij Persarum sanguinis, à Constantio interrogatus in re præsenti, *Quid de Româ sentiret? Id tantum sibi placuisse dicebat, quòd didicisset* IBI QVOQVE HOMINES MORI. Mori mi Auditor, mori: & vbi hæc omnia præclara, ampla, ADMIRANDA? quæri vides, vbi qui fecerunt ea, aut moliti sunt? periisse vides. Cogita, & tibi applica. nosipsi, qui hæc meditamur aut loquimur, post aliquot annos, dies, horas, puluis, vmbra, nihil. Nunc vale, & abi.

I. LIPSI

I. LIPSI
DE MAGNITVDINE ROMANA
LIBER IIII.

CAPVT I.

Transitum ad Virtutem Romanorum, & ea in genere prædicata.

VD. Meridies abiit, ego me tibi sisto. LIPS. Video, sed quid ita tristiore vultu? AVD. Nec læta adfero. LIPS. Quæ? AVD. Tibi. LIPS. Quæ inquam? AVD. Vereor dicere. LIPS. Aude. nec ego ex his fatuis, qui ignorare mala, mederi censent. AVD. Obiit tibi ex amicis tuis. LIPS. Hem! ex amicis? effare. AVD. In Galliâ. LIPS. Quis ibi? AVD. Vir doctus. LIPS. Ede nomen. AVD. Et probus quoque. LIPS. Eneças. etsi ab his notis propemodum iam scio *Petrum Pythœum* esse. AVD. Diuinasti. obiit. LIPS. At tu me vulnerasti. sed quo fato? AVD. Suo, & illâ quam Augustus optabat,* εὐθανασίᾳ. LIPS. Virum magnum Gallia amisit, & inter publicas clades aut iacturas hanc quoque licet ponas. Sed ab exemplo disce, quàm non temerè heri clauserim & monuerim de morte. AVD. Profectò præsagium fuit: sed tu perge ad nostra. LIPS. Inter hæc tristia, ad illa amœna? durus es. AVD. Quid ergo? dum viuo, non vis me viuere? Et ego Pythœo nostro benè esse spero, & gaudere ac ridere in beatis illis locis: cur doleam? Theodosius Imperator, qui variè in imperio iactatus, cùm mors instaret, inscribi sepulchro suo hoc vnum verbum iussit, ΥΓΕΙΑ: id est, *Sanitas*. Profectò illa medicina morborum, refugium & asylum malorum est: & in mundi his fluctibus portus, quem sapiens nunquam fugiat, imò (Deo vocante) totis velis in eum feratur. Tu autem hoc magis perge, quòd iam non amœna, vt aiebas, sed potiùs vtilia aut sapientia dices, &, vt partitio erat, de *Viris* ac *Virtutibus* Romanorum. LIPS. Ita est, quartus hic noster limes: & libentiùs insistam ac decurram, quia tali argumento.

* *mortis facili.*

X 2 Cur

Cur apud te dissimulem? finis & fructus præcipuus mihi studiorum aut lectionum, hæc talia excerpere, & exempla aut dicta enotare ad sapientiam ac virtutem. Fabulemur autem, si placet, ambulantes. Amat valetudo, & lingua hæc magis soluitur in motu. Cōmuniter igitur primùm (nec ordo hoc abnuit) laudemus *Romanos*: tum & distinctiùs quædam addamus. Plinij enunciatio est: *Gentium in* TOTO ORBE *præstantissima vna, & in* OMNI VIRTVTE, *haud dubiè Romana exstitit.* Appellas ab hoc iudice, & suspectum de Romanis Romanum habes? Accipe Græcum, & Ammianus prodeat, qui breuibus & grauibus verbis, *Romam imperij* VIRTVTVMQVE OMNIVM *larem* dixit. Quid homo Gothici sanguinis, Cassiodorus? *Roma* VIRTVTVM OMNIVM *latissimum templum.* Profectò sedes suas per aliquot sæcula ibi habuêre, nec iniuriâ ipsi Romani templum struxêre HONORI pariter ac VIRTVTI. Vtramque colebant: sed & *Fortunam* etiam: id est (vt rectè interpretemur) Prouidentiam & Fata ab alto, quæ incredibile est, quàm presso nec tardanti pede secuta sint Virtutem. His duobus incrementa sua Roma debuit, his duobus statum suum & firmitatem. Nullum imperium mihi dabis, & tam magnum simul, & tam diuturnum. Iure igitur Ammianus: *Roma vt augeretur sublimibus incrementis, fœdere pacis æternæ* VIRTVS CONVENIT *atque* FORTVNA, *quarum si altera defuisset, ad perfectam non venerat summitatem.* Conuenerunt autem ita, vt vtraque suum opus facere niteretur, & pænè dissidium esset in euehendo. Plutarchus alibi hoc vbertim edisseruit: & breuiter ac neruosè Annæus Florus extulit, *Ad constituēdum Romanum imperium,* VIRTVTEM *ac* FORTVNAM *contendisse videri.* Sed amica contentio fuit: in quâ tamen vicit, si Rutilium iudicem capis, ipsa Virtus. Nam ille sic Romam adfatur:

Quot regnas, minus est, quàm quod regnare mereris,
Excedis FACTIS *grandia* FATA *tuis.*

Pulchrè. & habuit igitur Fortunam, siue cælitum illum fauorem; sed habuit à caussis, quas iidem cælites, per virtutum gradus nexusque, præstruxerunt. Vt id liqueat, videamus primùm vniuersè qui *Viri* in imperio illo fuerint, & tum quæ *Virtutes.*

CAP. II.

Triplex ordo in populo ostensus, & quisque in suâ parte laudabilis.

VIros considero dupliciter, & eos qui in Magistratu, Imperiis, Consiliis fuerunt, id est *Capita reipublicæ:* & parte alterâ, *minora* etiam *membra*, id est Populum & eos qui paruerunt. Dico vtrosque egregios fuisse, nec quibus alia gens facilè aut ex vero (de Religione, hîc non est sermo aut quisitio) comparetur. Primores igitur illi in duplici discrimine sunt, *Senatores Equitesque.* Illos si inspicias, qui propriè sedebant ad clauum: proh Deus, quanta grauitas, sapientia, maiestas? Vt qui ordinem eum *Ex* REGIBVS *constare dixit, vnus veram eius speciem cepisse*, Liuio videatur. Lib. ix. Is fuit Cyneas legatus Pyrrhi regis: vir nec mentis nec oris egens, qui cùm vrbem lustrasset, atque etiam blandiloquentiâ & munificentiâ variè tentasset, vndique repulsus, ad Regem rediit: & interroganti *Quid de hostium sede sentiret? Vrbem* TEMPLVM *sibi visum, Senatum* REGVM *esse consessum fatebatur.* Flor. lib. 1. Profectò talis fuit, & nec sub Principum imperio nimis degenerauit. Cassiodorus de suo æuo: *Vrbs ornata tot* EXIMIIS SENATORIBVS, *beata tam nobilibus populis*: etsi tunc quidem fateor discessisse ab illâ præstantiâ, & vt grande ædificium, paullatim mole suâ desedisse, & mox ruisse. Erant autem in illo Senatu, vt cum Lucretio hoc dicam,

Ductores Danaûm delecti, PRIMA VIRORVM:

eximij, inquam, ciuium, genere, censu, virtute. Nam hæc spectabant: nec temerè viles aut sordidos (etsi plebeios interdum, quos magna virtus eueheret:) inopes numquam, & improbos raro admittebant, aut si tales, non tenebant. Censores enim (ô laudabile & diuinum institutum!) legebant hunc Senatum: atque iidem per singula lustra examinabant, ac relegebant: & siquis loco eo indignus, aut siquid in priuatâ etiam vitâ turpe aut maculosum, notabant & emouebant. Quomodo id fiebat? silentio, & sine accusatione vllâ, aut caussę apud iudices dictione Dumtaxat in recitando Senatu, quod publicè & sollemniter fiebat, nomen eius præteribant, quem motum Senatu vellent. Ita cùm in albo illo non esset, nec in Senatu censebatur. Caussa

quidem iis mouendi semper erat, & hanc subsignabant, & volentibus edebant: sed certare de câ lite, nihil opus erat. iudicium sufficiebat: quod à tam grauibus viris (nam primores ferè Senatus erant) bonum meruisse, laus & approbatio habebatur, culpa & damnatio, triste. AVD. Pulchrum, bis pulchrum: sed cum eâ lege, si viri illi boni essent. quid si per affectum iudicassent? LIPS. Rarenter, aut vix euenisse legimus. Nam voces statim omnium damnassent, & exagitassent: & fac tamen semel iterumq. euenisse; quid magni mali, præ magno illo bono, erit? Non enim alia pœna, quàm Ignominia: facilè aut contemnenda, aut eluenda, qui publica iudicia aut testimonia pro se haberet. Denique alij Censores mox reponebant. Nam & hoc scire debes, non in grauibus & grādibus peccatis hanc Censuram interuenisse: ea enim legibus & iudiciis seruabantur: sed minoribus delictis, aut domesticis flagitiis. à quibus vacare & castos esse primos illos Ordines maximè volebāt, & quorum vita erat in exemplum. AVD. Iterum exclamo, Pulchrum! Sed dic sodes, multi igitur isti tam electi in Senatu? LIPS. Initio à Romulo *centum* facti, & *Patres*, iidemque *Senatores*, vel à curâ, vel ab ætate dicti. Posteà ad *trecentos* creuêre, & in liberâ Republicâ sic mansêre, vsque ad Liuium Drusum. Is in Tribunatu, cùm opes Senatus vellet extollere, eosdem iudiciis etiam præponere; numerum auxit, & ad *sexcentos* fecit. Mansisse ita ad Cæsarem opinor, qui per bella ciuilia non opes solùm, sed honores multis largiturus, amplificauit, & vel ad *mille* allegit. Displicuit Augusto, & magnâ curâ, atque iteratâ aliquoties recensione, purgauit: & denique ad modum veterem, id est *sexcentos*, redegit. Qui sanè satis amplus numerus, etsi in amplo illo imperio: atque ex his plerique, non solùm consiliis publicis semper adhibebātur, sed etiam in prouincias, ad imperia, aut exercitus mittebantur. Itaque curia hęc velut promptuarium erat, è quo statim Princeps caperet viros, ad omnia ciuilia aut militaria munia aptos, & suffecturos. Et hoc aspectu tenuerunt Senatum, grande vel vnicum fulcrum illius Principatus. Otho Imperator ipse, apud Tacitum: *Quid? vos pulcherrimam hanc vrbem, domibus & tectis, & congestu lapidum, stare creditis? Muta istac & inanima intercidere, ac reparari possunt:* AETERNITAS RERVM, & PAX GENTIVM

1. Hist.

GENTIVM, & MEA CVM VESTRA SALVS, *incolumitate* SENATVS *firmatur*. Et elogia ista de Senatu, res & veritas multis dictauit. In Cicerone leges: *Senatum* PRINCIPEM SALVTIS, PVBLICAEQVE MENTIS. In Ammiano, ASYLVM *mundi totius*. In Cassiodoro, *Gloriosum Senatum*, MORVM QVE LVMINA. In Petronio, RECTI BONIQVE PRAECEPTOREM. Iam in Tacito etiam dicitur, CAPVT IMPERII, & DECORA *omnium* PROVINCIARVM. Cur nominatim de *Prouinciis*? quia iam sub Principibus, ex omni regione capiebantur Senatores. Et vt ditissimi honestissimique Prouincialium ciuitate donabantur, Equites fiebant, ita & mox Senatores. Vtile inuentum, & ad populos sub vnum imperium firmiter colligandos. Symmachus eâ caussâ scripsit: *Pars melior* HVMANI GENERIS *Senatus*. Cassiodorus: *Quidquid* HVMANI GENERIS *floris est, habere Curiam*. Et Panegyricus scriptor: *Sensisti Roma te tandem arcem omnium gentium, & terrarum esse reginam, cùm ex* OMNIBVS PROVINCIIS, *Optimates viros Curiæ tuæ pigneraueris, vt Senatus dignitas, non nomine quàm re esset illustrior, cùm ex* TOTIVS ORBIS *flore constaret*. Alter autem ab hoc ordo est *Equitum*: qui & ipsi ab illis notis tribus probati, aut probandi. Nam de Genere, multi erant è Senatoribus & Patribus orti: & certè liberti aut libertini, nec si Censum haberent (nisi beneficio Imperatorum) in hunc ordinem veniebant. Quod inferiore etiam æuo Alexander Imp. seruauit, de quo Lampridius: *Numquam libertinos in equestrem locum redegit, asserens* SENATORVM SEMINARIVM *equestrem locum esse*. Erant tamen ex ingenuis multi, & ferè omnes qui Censum equestrem haberent. Is fuit *Quadringentorum*: id est, *decies mille* Philippicorum. Igitur latus hic ordo & amplus, vt tunc opes plerisque amplæ erant: & ideò quod ad Vitam, coërcendus aut recidendus. Apud veteres id quoque Censores fecêre, siue in *Transuectione* (quæ tamen eorum modò erat, qui *Equum publicum* habebant) siue per lustra singula, cùm ordines digerebant & recognoscebant. Nam hîc quoque Album erat, siue tabulæ, & recitabant: quiq; primus ex iis nominatus, *Princeps iuuentutis* dicebatur. planè, vt qui in Senatu primus recitatus, *Princeps* item *Senatus*, augusto titulo, dicebatur. Sed cur *Iuuentutis*? an omnes iuuenes? imò viri plures &

senes

ſenes erant: ſed cauſſa & origo, quòd olim & primâ republicâ, pauci Equites, nec ferè niſi filij Senatorum. Creuit paullatim largiter numerus,& magnam ciuitatis aut ciuium partem comprehendit: ſed nomen tamen *Iuuenum* manſit. Sed & Iuuenes antiquis dicti ad annum XLV. AVD. Iam ſemel iterúmque de Senatorum filiis: non ergo ij Senatorij, aut Senatores? LIPS. Caue erres: diſtinctione hoc dicam. Aliud *Senatus*, ſi Principum tempora adſpicias, aliud *Senatorius ordo*. Ille certo numero ſtetit, vt diximus, & intrà *ſexcentos*, ſub Auguſto quidem: at iſte, latiùs patuit, & iuuenes quoque ac Senatorum filij, ſed & alij equites in eum cooptati. Cenſebantur enim Senatorij, qui ius lati claui à Principe impetraſſent: id eſt, inſigne ipſum Senatorum. & in Senatum quidem ij veniebant, ſed ſententiæ ius fuiſſe non putabis. Inſtitutum enim Auguſti fuit, quod ipſis Suetonij verbis dicam: *Liberis Senatorum, quò celeriùs reip. aſſueſcerent, protinus à virili togá latum clauum induere, & Curiæ intereſſe permiſit.* Hoc ita Auguſtus, ſed reſtrictè, in *Senatorum liberis*: poſteà Caligula etiam aliis quibuſdam equitibus permiſit. Permiſit dico, aliique Principes; ſed ſic vt ab ipſis peteretur. Talis eſt ille Iulius Montanus apud Tacitum, *Senatorij ordinis, ſed qui nondum honorem capeſſiſſet*. Hos ipſos *Senatores* interdum dici reperio, vt in Tacito: vbi Togonius Gallus cenſet, *Principem diligere Senatores viginti, ſorte ductos, ad cuſtodiam ſui*: & Tiberius cuſtodes oblatos hos amoliens, *Nam quos omitti poſſe, quos eligi? honoribus perfunctos, an iuuenes?* Intellegit hos noſtros *Iuuenes*, qui nondum propriè Senatores, ſed, vt ita dicam, Senaturiebant. Hi ſunt, qui *Illuſtres equites* à Tacito eodem, atque aliis, ad diſcrimen dicuntur: & palàm ipſe Tacitus cum Senatoribus iungit, aut coæquat. *Auguſtus*, inquit, *inter alia dominationis arcana, ſepoſuit Ægyptum, vetitis ingredi, niſi permiſſu, Senatoribus, aut illuſtribus equitibus Romanis*. Sed ne abducamur à noſtris Equitibus: genus igitur diffuſum, & in vario diſcrimine: erant qui *Equo publico*, erant qui *Iudices*, erant communi nomine *Equites* dicti. Illi qui Equo publico, tempore Dionyſij Halicarnaſſæi, id eſt Auguſti, ad *quinque millia* erant, aut ſupra, vt ipſe vidit ac numerauit. Qui in Iudicibus, haud pauciores: imò plures ex Plinio ſcribente, *Iudicum non niſi quattuor Decurias fuiſſe primò, vixque ſingula millia in De-*

Dio LIX.

VI. Ann.

in Decuriis, nondum prouinciis ad hoc munus admissis. Quâ adiectiunculâ notat, largiter plures suo æuo fuisse: cùm & Caligula *Quintam Decuriam* addidisset. Quid iam dicemus in reliquâ classe eorum, qui immunes, fuisse? Atque isti Equites, quos Perseus rex apud Liuium ita laudat & insignit: *Equites enim illis,* Lib. XLII. PRINCIPES *iuuentutis; equites* SEMINARIVM *Senatus; inde lectos in Patrum numerum, Consules, inde Imperatores creant.* Quæ omnia satis clara tibi, ex iis quæ dixi. Superest tertius ordo *Plebis.* de quo quid singulariter dicam, nisi triplici discrimine fuisse, Ingenuos, Libertinos, Libertos? Et in militiâ discrimen erat ab hoc Genere; itemque à Censu, sicut & in aliis muniis, siqua publicè subirent. Vita etiam Censuræ permissa: quam tamen neglexisse postea (malo sanè publico) Imperatores video, contentos duplicem illum priorem ordinem recognosse. AVD. Satis decora & vtilis tota hæc Ordinum distinctio: sed vulgò & in occursu poterántne agnosci? LIPS. Poterant, & statim quidem, ab habitu. Nam etsi toga communis omnium ciuium vestis esset: tamen discrimina alia, ab aliis notis. Vt solis Senatoribus, aut istis quasi Senatoribus, ius *Lati claui* gestandi erat: quod non aliud, quàm velut bullæ è purpurâ, & capita clauorum intexta aut inserta. Equitibus autem Aurei annuli, qui hunc ordinem, vt Plinius ait, à plebe distinguebant. Qui his duabus notis carebant, Plebs erant.

CAP. III.

Iustitia & Clementia in bellis.

VIROS igitur communiter iam vidisti, & in classes suas distinctos: ire per Magistratus & officia Ciuilia aut Militaria, longum sit, nec nostri nunc sermonis. Etsi omnia ea optimè & prudentissimè instituta, siquâ vnquam in Republicâ: sed omittantur, & quod propositum, de *Virtutibus* addamus. Nam viros illos laudabiles, vel potiùs ADMIRABILES fuisse dico, idque à duplici virtute, *Militari* vel *Ciuili.* Illam in imperio & republicâ iure considero, vt tutelam eius, imò augmentum: sine quâ frustrà aliquis status aut commune se iactet. Præmitto igitur, & duo hîc in Romanis, *Iustitiam ac Fortitudinem,* miror.

Quod ad illam, nescio an alia gens consideratiùs, & caussis in Rationis trutinâ libratis, bellũ susceperit, quàm ista. Nam plerique, aut Regum suorum arbitrio arma induerunt, aut primorum aliquot in Republicâ, qui decernebant. Hîc aliter. & nec Senatui, nec populo toti, plenum hoc ius, nisi cognitio & iudicatio sacerdotum publicorum interuenisset, quos *Fetiales* dicebant. Eorum arbitrio sumpta arma, posita arma: & religio, non solùm iustitia, ea temperabat. Laudat & probat hoc vnicè Dionysius: & *Græcos suos caruisse* eo dicit: & *sese ideò obiter expositurum, quid muneris & iuris habuerint: vt*, inquit, *quibus ignota hactenus fuit Romanorum* IN BELLIS RELIGIO, *mirari desinant felices euentus plerumque habuisse. Nam omnium bellorum initia & caussas, apparebit iustas fuisse: atque ideò Deos meritò propitios sensisse & fauentes.* AVD. Prudẽs & pia scriptio Dionysij, fateor: sed an vera Lipsi? Itáne omnia bella iusta, & à talibus caussis? Mirum sanè. cùm video tot regna aut regiones bello petitas, & subiectas; atque adeò in paucis annis, cùm extra Italiã pugnare cœperunt, domitum pænè vniuersum orbem. Singularis hæc occasio vel opportunitas, si omnes sic ordine læserunt aut lacessierunt: & planè ponenda inter tua ADMIRANDA. Quin, quod res est, dicimus? Bella quædam iusta, non nego: plura à duobus malorum stirpibus nata, Ambitione & Auaritiâ. quod nec ipsi Romani scriptores negent. Vis Sallustium audire? *Romani arma in* OMNES *habẽt, in eos acerrima, quibus victis* SPOLIA *maxima sunt*. Et iterum: *Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis*, VNA & VETVS *bellandi caussa est*, CVPIDO *profunda* IMPERII & DIVITIARVM. Quid Tacitus tuus, ille iudicij consideratus simul & liber? RAPTORES ORBIS, *postquam cuncta vastantibus defuêre terræ, & mare scrutantur. Si locuples est hostis*, AVARI; *si pauper*, AMBITIOSI. *quos non* ORIENS, *non* OCCIDENS *satiauerit*. Audis, Lipsi, præclara hæc elogia? & ab ipsis quidem Romanis: nec tu veste aut colore aliquo sermonis facilè hæc teges. LIPS. Suauiter rideo. AVD. Ita video, cur autem in re seriâ? LIPS. Nam tuam hanc malitiam (imperitiam dicere non possum) quî non rideam? qui verba tedare mihi censes, in his quasi Romanorum verbis, quæ reuera hostium esse non ignoro. Nónne priora illa Mithridates apud Sallustium profert, altera Galgacus apud Tacitum?

Mirum autem, si ij benè honesteque de Romanis loquantur aut sentiant, qui viris & equis expugnatum eos eunt & euersum. O tuam dissimulationem! quasi nescias decorè hæc historiis inseri, non quia probè aut verè, sed quia probabiliter ab iis dicta. Nam talia non desunt, nec vnquam deerunt, magnis imperiis obiectari. Miserabiles enim ferè victi sunt, & fauemus imbecillis; & passi iniuriam videntur, quia non fecerunt. Atqui terras eorum inuaserunt, & ceperunt. Quid ergo? liberè & impunè læsisse vis? incipere bella, in alienâ manu est: non pônere cùm lubet, & vt lubet. Amittere sua non iniustè incipit, qui aliena aut alios iniustè læsit. Sed enim ordo iste mirificus, & inter mea ADMIRANDA referendus, vt aiebas. Ego tecum hoc sentio, & arripio: & admirabilem planè hîc habeo Prouidentiam diuinam. Itáne serie quadam bella ex bellis nata, prouinciæ ex prouinciis subactæ? Illa caussas dedit, aut permisit: & semper duplici hoc titulo Romani vsi, vt aut pro *Salute* arma caperent, aut pro *Fide*. Pro illâ, vbi res eorum ageretur; pro istâ, vbi Sociorum. Et hoc de Sociis latè patuit, & est illa catena, quæ bella & terras coniunxit aut subiunxit. Cicero verè & liberè: *Noster populus*, SOCIIS *defendendis*, TERRARVM OMNIVM *potitus est*. Verè inquam: & vis pauca exempla? Ecce Carthaginienses validi sunt, imò æmuli virium Romanarum. obstant crescentibus: quid fit? remouendus ille obex, & caussam ipsi præbebunt. Siciliam inuadunt, & Mamertinos: isti ad Romanos appellant, vt Socios. Veniunt, subueniunt, pellunt eos, & quæsita iam ipsis ad se trahunt. Fit pax, & Sardinia etiam Siciliæ adiicitur, concessu ipsorum. Vides augmentum? Sed enim iam sistimus, & illi manent ac florent? non. in Hispaniam malâ cupidine transscendant, arma etiam Saguntinis inferant, & amicum sociumq; Romanis oppidum euertant. Bellum ergo iterum iustum: quo fine, & fructu? Victi illi, & in Africam compulsi, Hispaniâ aucti Romani. At enim Græcia & Macedonia iam desunt. Vis iustè dari? Philippus Macedo fœdus cum Annibale coibit, Romanos & Græcos simul lacesset: atque isti eos aduocabunt, & sibi primùm, mox & Macedonibus, imponent. Talia in Antiocho, Iugurthâ, ipso Mithridate. qui sceleratissimus non regum,

ſed mortalium, quid de fraude vel iniuſtitiâ Romanorum queritur? vt volet, ipſe ab illis & nobis audiet, *Væ victis.* Non dicam pereant, ſed tamen pareant, qui vincere aut quieſcere non potuerunt. AVD. Hem! acriter tu pro Romanis: ſed ex animi tui ſententiâ? LIPS. Ex ſententiâ: ſaltem de antiquis illis Romanis, & ante Sullam ciuili bello nondum infectis &, vt ſic loquar, decoloratis. Pleraque omnia tunc pura & iuſta: & liceat cum Rutilio, verè de Româ dicere,

IVSTIS BELLORVM *cauſſis, nec* PACE *ſuperbâ,*
Nobilis ad SVMMAS *gloria venit* OPES.

At poſteà degenerarunt, Auaritia & Ambitio quædam dictarunt, ad hoc Rationis examen non dirigenda. AVD. Iam remiſſiùs, & laudo. quid tamen in Rutilio audio, nec *Pacem ſuperbè* dediſſe? Imò raro dedit, aut impotenter & ſuperbè dedit. LIPS. Neque id tibi dabo. Quoſdam populos puniuit, fateor; ſed non niſi imperio ſuo, & ſtipendiario illo iugo. Quàm multis autem & pacem indulſit, ſi vti eâ potuiſſent, aut voluiſſent? Ipſis Carthaginienſibus bis: Philippo etiam, & Antiocho, & Tigrani: atque hos omnes cùm pellere terris in eorum manu eſſet; contenti fuerunt reſtringere, & vt imagine hac vtar, pennas incidere, ne temerè & laſciuè ſic euolarent. Sed ſatis ſuper Iuſtitiâ.

CAPVT IIII.

Fortitudo Romanorum militaris.

F*Ortitudinem* in militiâ nunc conſideremus. Quid tamen hîc diffundar? nónne ſatis in ROMANA MILITIA meâ feci? Opinor: ſed argumenti & contextus etiam cauſſâ, pauca dicantur. Aio igitur & *Milites* & *Duces* præſtantiſſimos huic genti fuiſſe, & in omni æuo ADMIRANDOS. Vide mihi legiones illas, quæ binæ iunctæ, & cum totidem Sociis, equitatu autem *mille octingentorum*, ad quæcumque bella & hoſtem ibant: ibant, ſed & victrices ferè redibant. Tota autem ea manus, quid amplius quàm *octodecim millium* erat? Iam ſi decem legiones iungeres, quod item factum: quid niſi Hirtij verbis dicam, *vel cælum diruere* eas potuiſſe? Ecce gygantes nouos, & veros, nec è fabulis petitos. An non tales tibi videbuntur, ſi in *Opere, Agmine, Acie,* paulſper

paulisper eos consideras? Quod ad Opus, fodiebant, vallum & fossas ducebant; aggerem, testudines, turres struebant: omnia celeriter & industriè, vt fidem superet paucos homines tanta, in tantulo tempore, struxisse. In * *Poliorceticis* meis dedi exempla. Iam de Agmine, quid istud est? arma omnia peditem ferre, cibos semestres aut menstruos, vtensilia, & septenos aut plures interdum vallos. Iumentum ita oneres, negabis par futurum. Adde ordinem in toto incessu, à signis non discedere, pari passu omnes ambulare, decurrere etiam, cùm opus esset, in plenis armis. Denique in acie quis par Romano miles erit? nam non fuisse quidem, id constat. Cum omnibus gentibus, omni genere armorum aut pugnarum, concurrerunt: ecquando victi sunt ignauiâ suâ aut culpâ? nam hoc addendum est: & optimus ille miles semper potior, nisi mens & directio impediret imperiti aut temerarij Ducis. Liuius gloriatur: *Absit inuidia verbo, & ciuilia bella sileant, numquam ab* EQVITE *hoste, numquam à* PEDITE, *numquam* APERTA *acie, numquam æquis vtique locis laborauimus.* Lib. IX. Vera dictio, & trophæa victarum gentium adstipulantur. Græcos aut Macedonas aliquos mihi compones? Pyrrhus ipse Macedo refutabit: & cùm Romanæ militiæ periculum, sed cum suo periculo fecisset, vocem è pectore emisit: *O quàm facile erat orbis imperium occupare, aut mihi Romanis militibus, aut Romanis me rege!* Atqui si quisquam Regum bono & veterano milite instructus fuit, is fuit. Quid autem mirandum tales fuisse, apud quos, à primâ adolescentiâ, vita omnis in armis, honos omnis ab armis erat? Nemo honestiorum ad remp. accedere, aut magistratus capere poterat, nisi decem annos militasset. Et pedestris ipsa militia, viginti annorum decursu denique terminabatur. In ipsâ pace, an quietem egisse censes? exercitia assidua erant, vel in Campo illo Martio, vel in ipsis alibi castris. Aristidem operæ pretium est in hac re audire: *Quinetiam in militari disciplinâ vos, ó Romani, omnium aliorum inscitiam coarguistis. Nec enim contra hostes dumtaxat milites vestros ac Duces, sed inter se primùm committitis & exercetis. Ita fit vt* COTTIDIE STENT IN ACIE, *nec vnquam quisquam* LOCO CEDAT, *sed vt in æterno & cælesti choro, quisque stationem suam cognoscat & seruet.* Reuera ita est: & de *statione* quod ait, quis nescit locum in acie, vel in præsidio, militi seruandum,

* Itemque in *Militiâ*.

vel moriendum fuisse? Leuiter ab eo discedere, à vita erat abire: vt seueritas quidem volebat saluberrimæ illius Disciplinæ. Inde contemptus periculorum & hostium: & in medios illos vel exiguam manum si Dux misisset, quis non sine cunctatione parebat? Exemplum illustre & notum, sed ADMIRABILE est, in bello Punico primo. Consul parum prouidè suos ductans, in locum humiliorem, & collibus vndique cinctum, insinuarat. Hostes aditus insederant, & sine ferro confectum bellum videbatur. Ibi Tribunus consilium suppeditat: *Consul*, inquit, *vides tu collem illum, ab hostibus nondum occupatum? illuc censeo mittendam cohortem aliquam militum, si te & alios vis saluos. Hostes enim in illos irruent; interea tu, si vir es, te explicabis, & peruades.* Placuit Consuli sententia, & vera erat: nec de militis obedientiâ dubitabat, sed *Ducem*, inquit, *illum qui in certam mortem eat, quem habemus? Meipsum*, ait ille. Dictum, factum, quadringenti ad moriendum proficiscuntur, & cadunt: solus Tribunus inter mortuos, semimortuus ipse, repertus conualuit, & sæpe vtilem operam reipublicæ posteà nauauit. Viros istos tali robore, tali obedientiâ, alibi mihi dabis? Spartanos tamen excipio, solos dignos qui cùm Romanis comparentur, si vires & copiæ maiores fuissent. nam alia non degenerant. Sed hæc infelix audacia: illa lætior. cum Punico item bello, fugientem eorum classem, pedites in mare se coniicientes & natantes, quasi in camporum firmitate aggressi, manibus suis in litus retraxerunt. Paullò vetustiora ista sunt: ecce magis noua exempla. Bello Africano ciuili, Centurio Cæsaris cum aliquot veteranis in mari captus, ad Scipionem aduersarium Ducem perductus fuit. Ibi Scipio clementer vitam statim offerre & honorem, si deficere à Cæsare, & pro se stare vellet. Ille autem contrà, hortari vt ipse desisteret, neu contra tam inuictum virum & copias pugnaret: *Quæ*, inquit, *cuiusmodi sint, si minus anteà expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortibus vnam, quam putas esse* FIRMISSIMAM, *& constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes potestate*, NON AMPLIVS DECEM *sumam: tum ex virtute nostrâ intelleges, quid ex tuis copiis sperare debeas.* Ita Hirtius, siue Oppius, siue Balbus, castè & puriter hæc narrauit. AVD. Légi equidem, & memini: sed quid nisi militaria & vana hæc verba sunt?

Nam

Nam vt *decem* contra *quadringentos* consistant, nulla ratio aut exempla dicent. LIPS. Rationem nunc omitto, etsi ea quoque in veterano isto robore est: sed exemplis hoc firmari potest. Non tu in eodem Hirtio legisti, *Numidarum copias, in coronæ modum, Cæsaris copias cinxisse? Cæsariani interim*, inquit, NON AMPLIVS TRES *aut* QVATTVOR *milites veterani si se conuertissent, &* PILA VIRIBVS CONTORTA *in Numidas infestos coniecissent*, AMPLIVS DVORVM MILLIVM, AD VNVM *terga vertebant*. Hoc etsi mirum, tamen verum est: & nisi fallor, ipso illo scriptore arbitro & inspectore gestum. Sicut quod idem eodem bello, de Gallis nostris tradidit: *Accidit res incredibilis, vt equites* MINVS TRIGINTA *Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, vrgerentque in opidum*. Vis nominatim & L. Sicinium aliquem citem, qui *centies & vicies* in aciem descendit? *sex & triginta* spolia ex hostibus rettulit? *octo* ex prouocatione occidit? *quinque & quadraginta* vulnera pectore excepit, tergo nullum? Vis Cassium Scæuam? qui in Britannico litore, cum quattuor commilitonibus in scopulo relictus, cùm mari abeunte hostibus adire fas esset, atque ij confertim irruerent; desertus ab aliis, solus impetum sustinuit, multos deiecit aut occidit, denique armis suis onustus, solo scuto abiecto, in mare se dedit, & ad Cæsarem natauit. Qui stupens ad viri virtutem, laudare parabat; at ille disciplinæ memor, *Da veniam Imperator*, inquit, *quòd scutum reliqui*. O dictum, factis illisipsis laudabilius! & quid à tali animo, non enim iam manibus solùm, non speres? Idem Pompeiano bello, ad Dyrrhachium castello præpositus, solus in portâ consistens, contra Romanas, Romanas dico legiones & copias, id seruauit. Quo tempore oculus ei effossus, humeri traiecti & femur, scutum *centum triginta* ictibus perforatum. Fabellas recitare hodiernis militibus videamur: sed nos res dicimus, tam hercules quàm cum *Onera aut Opera* narramus, adeò non imitanda, vt nec credenda. Sed in victoriâ quid milites istos miror? magis pænè in clade & morte. Miles in Cannēsi prœlio, cùm vulneribus confectus, manus etiam mutilatus esset, spoliare se conātis Numidæ ceruicem brachiis inuadēs, ad se traxit, & naribus atq; auribus corrosis (cùm alia tela nō essent, aut tractare nō posset) deforme cadauer aspicientibus

tibus reliquit. De vno loquor: sed *quinam illi viri fuerunt* (Flori verba dabo) *quos ab elephantis obrutos Pyrrhi prælio accepimus? omnium vulnera in pectore, quidam hostibus suis immortui, omnium in manibus enses, & relictæ in vultibus minæ, & in ipsâ morte ira viuebat*. Vide mihi istos, non homines, sed Martes, si fas dicere: & nec victos quidem, vincendos. Satis de Militibus, transeo ad Duces: etsi quomodo non isti omnes Duces? Imò quod Thucydides de Lacedæmoniis scitè dixit, ὅτι ἄρα, πλὴν ὀλίγων, τὸ στρατόπεδον αὐτοῖς ἄρχοντες ἀρχόντων εἰσί: *quòd, paucis exceptis, exercitus eorum* DVCES DVCVM *essent*: id profectò in Romanos conueniebat. Sed tamen Duces etiam aliqui eximij: vt parens ille *Romulus*, vt *M. Furius Camillus*; vt *L. Papirius Cursor*, quem vel Alexandro parem (si venisset) Liuius opponit; vt *M. Claudius Marcellus* igneo impetu; vt *Q. Fabius Maximus*, salubri tarditate; vt *P. Scipio Africanus prior*, diuinâ felicitate; & *posterior*, diuinâ virtute; vt denique (nam omnes quis numeret?) caput & culmen *C. Iulius Cæsar*: fortunâ, peritiâ, magnitudine & celeritate animi, super omnes qui arma tractarunt, aut tractabunt. Sed concludimus: si post Cæsarem, tamen vnum addidero, alterius Cæsaris ô fidum vtilemque ministrum! Is *M. Vipsanius Agrippa* fuit, vir bello prouidus & fortis, & vel caussa victoriarum Augusti, vel instrumentum. Nec post eum, flaccescente iam Romanâ indole, quos mirer habeo, nisi fortè *Germanicum Cæsarem*, sed properata mors eripuit; aut magis certè *Traianum*, suo & proprio elogio OPTIMVM MAXIMVMQVE.

CAPVT V.

Pietas, Probitas, Constantia Romanorum.

SED ad *Ciuilem* iam Virtutem venio, domi & in togâ spectandam. Eam per omnes ordines diffusam triplicem maximè reperio, *Pietatem, Probitatem, Constantiam*. *Pietas* eminet, vana illa quidem dixerit aliquis, sed tamen in assiduo Numinis cultu (pro ipsorum captu) reuerenter occupata. Incredibile est, quàm omnia publicè & priuatim religiosè cœpta, administrata, patrata: vt totam ciuitatem sacris operatam & addictam possis arbitrari. Atque id secundùm vetera instituta, nec noui-

tati aut mutationi dabant hîc locum. Miratur hoc Dionysius: *quòd quanquam* * *sexcentæ nationes penè in vrbem fluxerant, quibus singulis sacra sua ritusque patrij essent; tamen ad suum æuum* (inquit) *nulla peregrina religio publicè suscepta; aut siqua oraculorum monitu introducta, ea ipsa Romano more culta, abdicatis fœdis vanitatibus, aut fabularum portentis.* Quò valdè faciebat, quòd Sacris præessent, & ipsi non interpretarentur solùm, sed administrarent, viri in Republicâ primi, honoribus honesti: qui & exemplo plebem eò trahebant; & prudentiâ ac maturitate, noua aut nocitura spernebant. Ab hoc deinde capite alia Virtutum membra: & in primis illa *Probitas*, quam nominaui, id est animi morumque integritas quædam & candor. Sine fuco, sine fallaciâ diu mores illi fuerunt: & in prouerbium abierat, *Homo Romani ingenij, Romana simplicitas,* & *Romana fides.* Incerti, sed Romani scriptoris, versus sunt:

CIVE ROMANO PER ORBEM *nemo viuit* IVSTIVS.
Quippe malo vnum Catonem, quàm trecentos Socratas.

* Nota ad copiam exterorum.

Et sanè disserere alibi de virtute crebrum, hîc vsurpare. Quâ in re alienum testimonium audiamus, & Polybij, id est hominis Græci. Deus bone, quàm ille dilaudat, & suæ genti præfert! *Apud nos*, inquit, *si cui talentum concreditum sit, & exstent decem syngraphæ, decem signa, bis totidem testes; tamen fidem vix est seruare. apud Romanos autem, cùm in Imperiis aut Legationibus plurimum pecuniæ in manibus habeant & dispensent, tamen officium & fides constant, solâ iurisiurandi religione inductis.* Vides probitatem in hac parte? sed & in bello candoris fuit, & raró astu aut fraudibus victoria quæsita aut parta. Tangit grauiter M'. Aquillium Imperatorem noster Annæus Florus, quòd is bello Asiatico veneno fontes miscuisset, ad deditionem quarumdam vrbium. *Quæ res*, inquit, *vt maturam, ita infamem fecit victoriam. quippe cùm contra fas Deûm*, MORESQVE MAIORVM, *medicaminibus impuris, in id tempus* SACROSANCTA *Romana arma violasset.* Iam & huic Probitati *Abstinentia*, siue etiam *Continentia*, adhærent: non fœdè aut iniustè appetere alienum, parcè & modicè suo vti. Et illius quidem (Abstinentiæ, dico) quàm pulchrum, nec iactatum nimis, exemplum fuit ab vniuerso populo editum, Marianâ & Cinnanâ proscriptione? Quippe cùm ij hostium suorum penates,

omnibus opibus aut elegãtiis plenos, vulgi manibus diripiendos vltrò obiecissent: nemo inuentus est, nemo, qui iniustam hanc prædam è ciuibus peteret, caperétve: sed, tanquam à sacris ædibus, omnes manus & cupidinem abstinuerunt. Et quid in togâ miramur hæc exempla, cùm in ipso bello, & inter hostes, prædæ abstinẽtia fuerit? quę non nisi permissu capta, & sic quoque tota ad Duces relata. Iam in Continentiâ quàm laudabiles, si cibum, vestem, aut externa alia spectes? Plinium & Plautum testes habemus, populum Romanum per aliquot sæcula, non nisi farre & pulte vulgò vsum. Quòd si nuptiæ, festiuitas, aut lętius conuiuiũ esset; pro magno pauci pisciculi, & porcinę aliquot pondo, in obsonium adiecta. Similis in vestibus frugalitas: & omnium, ditium pauperumque, è lanâ: atque eâ natiui & albidi coloris. nisi quòd ditiorum splendentes paullò magis & nitidæ à fulloniâ arte essent. Nam Sericum, Holosericum, ipsa Lintea, serò innotuerunt, & timidè etiam in vsum paucorum venerunt. Adderem Modestiæ laudem, & reuerentem Senatus & procerum suorum populum: nisi Tribuniciæ interdum procellæ turbassent, quam ego pestem vnicam & labem reperio in re Romanâ. Denique & tertiam virtutem *Constantiam* feci: ô verè ADMIRANDAM in hac gente! Nam in aliis pares alios habeant: in hac nec comparandos. Mucius ille olim oraculum protulit: *Et facere, & PATI FORTIA, Romanum est:* quasi hæc in malis magnis Patientia (quæ ipsa est Constantia) peculiaris eorum virtus esset. Et tu dispice. Vmquàmne vnum aliquem hominem, plus inuicti, & obnixi in omnes casus, roboris ostendisse, quàm populũ hunc vniuersum? Exemplis doceatur. Pyrrhus ille in Italiam venerat, cum noui generis gentisque copiis, & inprimis inaudito terrore elephantum. Victor grandibus prœliis erat, Italiam percurrerat, & à trigesimo penè lapide Romam prospexerat. Quid Romani? trepidant scilicet, & pacem petunt? Imò oblatam vltrò respuunt, & legatos eius cum animoso hoc responso dimittunt: *Pyrrhus Italiâ cum copiis excedito. vbi excesserit, de pace si volet, agito. Ni excesserit, arma & viros, & aciem exspectato. Neque destituros ab incœpto se, etiamsi* SEXCENTOS LAEVINOS (ea verba Plutarchus posuit) *pugna vicisset.* Qui animi isti, aut verba sunt? non contra Pyrrhum, sed contra fortu-

fortunam,& pænè dixerim cælum, dimicantium. Etsi mos ille eorum semper in bellis (notandus & ADMIRANDVS) nihil largiri armato hosti: sed vbi ea posita, & obsequiosi aut flexibiles illi visi, tunc denique conditiones ferre & æquas, & sæpe nec exspectatas. Generosorum hoc est: ire in aduersos, parcere aut absistere iam abiectis. Fructus autem Constantiæ in Pyrrhū fuit, spontè Italiâ illum fugere, ipsos eius dominos & potentes fieri. Vide & bellū Punicum primum. quot ibi clades, raræ aut nouæ? Rara in Africâ ipsâ, cùm Atilius Regulus Consul, cum toto exercitu oppressus, & viuus venisset in hostium potestatem. Nouæ aliquot in mari: cuius anteà expertes & imperiti, classes plures vel naufragio vel pugnâ amiserant. Polybius scribit, & ipse miratur, *septingentas quinqueremes eo bello amissas fuisse.* Satis autem iacturam eam æstimas aut intellegis? in quaque earum (Polybio sic ordinâte) *trecenti* remiges fermè erant, milites * *centum viginti.* Hos tu si vnà computas & colligis, videbis paullò minus *trecentis hominum millibus* periisse. Et qui Romani tunc erant? nec totâ etiam Italiâ plenè adhuc potiti. O constātiam, ô robur, & ô fortunā! nam hæc se vertit, & puduit tam merētibus non se dare. Iam ad mortem plaga, Punicum bellū tertium. Annibal summus ducū in Italiam ipsam venit, siluam exscindere parat, in quâ stabulabātur Martiales isti lupi: & pænè fecit. Tribus prœliis magnis victor, & vltimo illo Cannēsi, quid nisi totum virilē sanguinem Romanum exhausit? Heu cladem! *quinquaginta millia* selectorū militum, vnà cum altero Consulū, cum tot Tribunis & Centurionibus, tot Senatoribus & Equitibus Romanis iacēt: & tu Roma adhuc spiras? quibus freta? senibus, puerisq;, & feminis, quos solos pænè reliquos habes? Spiro, inquit, imò alta & vetera spiro. De pace nulla mentio: veniat vel Romam Annibal, arx & Capitolium nos defendet, & è cinere isto suscitabūtur *rerum domini Romani.* O insanas, dixerit aliquis, cogitationes! sed res & exitus docuit, constātes & felices. *Magna populi Romani fortuna* (ait Florus) *sed* SEMPER IN MALIS MAIOR, *resurrexit:* & pueros, senes, vinctos, seruos armauit: & imbecillo aut fœdo exercitu victrices illas copias profligauit. Plura possem. nam in omni Romanâ historiâ propriæ huius virtutis exempla sunt: sed quid maius istis possum? Claudianus cōcludat:

Dionys. lib. VIII.

* Manipulus vnus.

NVMQVAM SVCCVBVIT DAMNIS, *& territa nullo*
Vulnere, post CANNAS MAIOR *Trebiamque fremebat.*

Et Liuius: MAGNITVDINEM *populi Romani, aduersis prepè rebus* ADMIRABILIOREM, *quàm secundis esse.* AVD. Atqui vnum miror, & pænè doleo, à te omitti. LIPS. Quod illud est? AVD. De Varrone. nam quid admirabilius, quàm cùm ille auctor & caussa tantæ cladis (nec falsò) diceretur: Romam redeunti obuiam itum ab omni ordine & populo, & *Gratias actas, quòd de Republicâ non desperasset?* Siqua alia hæc plebs fuisset, itáne gratias funesto & furiali capiti? sputa, saxa, tela, nec vnam mortem. Illi fecerunt. quia hoc quoque Constantiæ proprium, mederi malis potiùs, quàm irasci. LIPS. Est & minutum aliud. Nam cùm vrbem ipsam Annibal obsideret, & terrêret: fundus, in quo castra eius posita, publicè sub hastâ Romæ væniit: nec minoris, quàm si liber, nec insessus ipse aut Italia ab hoste essent. Item alterum. eodem illo tempore, cùm ad vnam portam Annibal pugnaret & inuaderet, alterâ militem & auxilia in Hispaniam emiserunt. Fiducia hæc, vt verum dicam, humana non fuit: à Deo inspirante vênit.

CAP. VI.

Contra Probitatem & Abstinentiam dicta & obducta quædam.

ET hæc sufficiunt, mi Auditor, de Virtute Ciuili: cuius custodes & sacerdotes si viritim recenseam, quando finiam? te, & certè me, fatigem. AVD. Numquam me, nec si Iliadem sermonis tui texas. Sed tamen si arbitrari me dicta tua vis, non solùm audire: habeo quæ speciosè aut firmiter obducam iis & opponam. Itáne Virtutem hanc attollis? Pietatem omitto: etsi ea externa tota, & miseratione magis, quàm refutatione digna. Sed de candore & fide adiunxisti: an non ipso animo tuo alibi retinente, aut refragãte? Proh sancta Fides, quæ igitur lego alibi aut video, contra tuum numen aut nomẽ admissa? *Caucæi* populus Hispaniæ satis potens & notus fuit. qui cùm pares Romanorum armis & violentiæ non essent, legatos supplices in castra ad Lucullum Imperatorem miserunt, pacem & fœdus quacunque lege facturos. Ille obsides imperat, & argẽti statim* talenta centum

* 60000 Phil.

centum, equites auxiliares certo numero. Omnia fiunt ſedulò & obnoxiè. Imperat tum amplius, vt *duo millia* militum in vrbem ſuam accipiant, præſidij cauſsâ. Id quoque factum. Sed illis occultò mandatum, vt muros portaſque occuparent: atque ita Lucullus reliquum exercitum induxit, & tubâ ſignum datum, vt ſine diſcrimine, ſenes, pueri, viri, feminæ interficerentur. Ita opidum direptum, deletum: ipſa *viginti millia* hominum, per ſummum ſcelus, interempta. O candorem, ô ſimplicitatem! & ecce aliam, in eâdem Hiſpaniâ, ſimilem. Sulpicius Galba Luſitaniam hoſtiliter ingreſſus vaſtabat, mirātibus illis nec cauſſæ aut culpæ ſatis conſciis. Legatos mittunt, fœdera priora renouant: illo recipiente, & vltrò miſerante, quòd ſic affligtarentur. *Sed*, inquit, *egeſtas fortaſſè vos impulit prædas agere, & belli ſpeciem præbere: medebor. Tripartitò vos diuidam, & in agro ac ſolo pingui collocabo, vbi reliquum beati ac tuti agatis. Venite cum vxoribus, cum liberis: in talem vallem, talis illa pars adſignabo.* Veniunt miſeri, læti ac ſecuri, & in triplici regione diſtincti. ad quorum primos cùm acceſſiſſet, arma ponere quaſi amicos ſocioſque iuſſit: & iis poſitis, milites immiſit, & fidem ac deos implorantes, ad vnum omnes occîdit. Idem alteris, tertiiſque celeriter factum, & priuſquam fama prioris facinoris ad eos veniſſet. Aſpicio te Lipſi, & oculis vultum ac pectus verbero, ſi tale aliquid infidum & barbarum, in vllâ barbarie factum? Atqui nouitia hæc ſunt, dices, & reipublicæ inclinantis. Non nimis, nec longè à bello Punico ſecundo, cùm Reſpublica moribus legibuſque vel maximè floruiſſe cenſetur. Sed vis igitur antiquiora? accipe. Auſonum gens in Italiâ fuit, vno tempore, nullo ſatis certo crimine, exciſa. Liuius ipſe narrat, ſuſpectos & delatos à paucis, quaſi deficere ad Samnites vellent: præuentos autem à Romanis, qui occultè ſubmiſſis militibus, quibuſdam & togatis, portas trium opidorum occuparunt: & eâdem horâ, cædibus promiſcuè factis, vrbes & gentem deleuerunt. Audis tu mi doctor? quid iſtis hominibus probius aut candidius? cedunt Gallicanæ noſtræ niues. Iam & *Abſtinentiam* ac *Continentiam* laudaſti: & vt leuiſſimè dicam, ſubriſi, aut & irriſi. Nam quæ, aut vbi, hæc Abſtinentia? Romæ & inter ciues fortaſſe? credo, & ex veteri dicto, *Coruus coruo oculum non eruit.* Sed an eadem in prouinciis, & vbi

occasio aut facultas peccandi? O dij deæq; (si fas sic exclamare) quæ illîc occulta aut aperta furta, libidines, nundinationes, raptus? Poëtæ Harpyas aliquas finxerunt, quæ cõtactu & vnguibus omnia diriperẽt, aut fœdarent: in re, isti Romanorũ Præsides fuerũt. Optimus & bellissimus quisq; ita se gerebat, vt bella omnia domũ auferret. Demades olim dictitare solitus, cùm ad Tribunal aut Magistratum iret, *ad Auream messem se ire*: mihi crede, isti ibant, & Colchos quisque Iason sibi spondebat. Legisti tu Ciceronis illa de vno Verre? pleraque talia in aliis, & miseri prouinciales non nisi præda & spolium Præsidibus suis erant. Quòd si in pace talia: per bellum & arma quid suspicamur fuisse? & tu tamen illic quoque Abstinentiam eorum laudas O iustè, ô meritò! & tuâ veniâ, dabo exempla. Ecce L. Sulla in Asiâ, cùm communiter *viginti millia talentum* exegisset, priuatim edixit, vt hospes militi apud se diuertẽti *sedecim drachmas* in diem daret; cænam insuper ipsi, & sodalibus quot vocasset; Cen-
* 50. Phil. turio autem acciperet in diem * *quingenas drachmas*, vestem preterea duplicem Domesticam & Forensem. Hæc Sulla, inquies, homo nequam, & natus ad Disciplinam militarem dissoluendam. Benè est, accipio excusationem: quid ergo L. Paulus qui Macedoniam vicit, inter optimos ciuium? Destinatum ei Epirum totam diripere, & in prædam militibus dare, quia cum Per-
Lib. XLV. seo rege sensissent. Quid facit? ipsis Liuij verbis, *Centuriones in singulas vrbes submittit, qui se dicerent ad præsidia deducenda venisse, vt liberi Epirotæ, sicut Macedones essent. Denos principes è singulis euocauit ciuitatibus. Quibus cùm denuntiasset, vt aurum & argentum in publicum proferretur; per omnes ciuitates cohortes dimisit, sic vt vno die in omnes peruenirent. Edicta Tribunis Centurionibusque erant, quæ agerẽtur. manè omne aurum argentũque collatum: horâ quarta signum ad diripiendas vrbes datum est militibus: tantaque præda fuit, vt in*
* 40. Phil. *equitem * quadringenti Denarij, peditibus duceni diuiderentur. Centum quinquaginta millia capitum humanorũ abducta. Muri deinde direptarum vrbium diruti sunt: ea fuêre opida circa* LXX. Quibus auribus tu candoris, tu abstinentiæ mirator, hæc audis? Centuriones submittit, per speciem liberandi; decem primos euocat, vt consilio & ducibus spoliet: ô candidum factum! Milites deinde immittit, diripit, cædit: ô clemens abstinensque factum! Sed pulcher-

pulcherrima clausula, tot millia capitum abducta: nec finis, in miseros muros & tecta sæuitum, & dirui ea iussa. In vicinâ Græciâ, quid Hortensius Prætor patrauit? Legati Abderitæ in ipsâ Româ audiantur, (Liuij item verbis) *Flentes ante Curiam, querentesque, opidum suum ab Hortensio expugnatum direptumque esse. Caussam excidij fuisse, quòd cùm * centum millia denariûm, & tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, spatium petierant, quò de eâ re ad Hostilium consulem, & Romam, legatos mitterent. Vixdum ad Consulem se peruenisse, & audisse opidum expugnatum, principes securi percussos, sub coronâ ceteros vaeniisse.* Lib. XLIII * 10000. Phil.

In ipsâ Italiâ, Locrorum opido Q. Pleminius, Legatus Scipionis Africani, cum milite præfuit. Sed quomodo? Liuius iterum dicet: *In* CORPORA, *in* LIBEROS, *in* CONIVGES, INFANDAE *contumeliæ editæ*. Libidines, & non dicenda habes: *iam auaritia* (inquit) *ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit. nec alia modò templa violata, sed Proserpinæ etiam intacti omni ætate thesauri*. En religionem & pietatem, quam laudabas. Et quid ego Consules, Prætores, Legatos, nomino aut conquiro? ecce pusillus vnus Præfectus equitum, titulo tenus, Scaptius, cùm pecuniam deberi sibi à Salaminiis diceret, illi ad Senatum appellarent, eiusque consultum: homo probus & iustus, *quinquaginta equites* ab Appio Proconsule impetrat, *inclusum in Curiâ Senatum habet in multos dies, adeò vt interierint nonnulli fame*. Hæc Cicero ita narrat, & simul æquabile illud ius inter prouinciales & Romanos ostendit. Quid plura addo? claudat mihi Polybius testium agmen. qui scribit Scipionem, captâ Carthagine Nouâ, *omnes obuios occidi iussisse, nec vt vlli parcerent*. Tum addit, sollemnem hunc morem Romanis fuisse: *Videntur enim*, inquit, *terroris gratiâ hoc illi facere. Itaque frequenter videre est, quando Romani ciuitates capiunt, non homines modò occidi, sed etiam canes dissecari, & aliarum animantium membra truncari*. Heu, heu clementiam, candorem, probitatem, & omnia, quæ dixi, inter ADMIRANDA!

Lib. VI. ad Attic.

CAP.

CAPVT VII.

Pariter contra Continentiam; & de luxu Romano.

IAM tu *Continentiam* etiam laudabas, in Victu & Veste: voluntate tuâ, aliquid opponam? LIPS. Valdè interest scilicet quid velim: tu mihi videris, vt Mithridates aliquis, non libero, sed hostili ore & animo, inuehi in Romanos. AVD. Non ita est: sed falsa si dicam, vterque parati erimus, tu refellere, ego refelli. Hoc iam agis, video: sed priùs & istæc audi. Continentiam igitur & frugalitatem veterum illorum, sed planè veterum, si laudas: ego succino, & Fabricios, Curios, Quinctios tecum miror. Sin longiùs trahis; vt non ego, lectio tua & obseruatio tacitè refellent. Quid? leges illæ Sumptuariæ ab antiquo latæ, & sub bellum Punicum secundum, non ostendunt morbos in eâ parte fuisse, cùm ad publica hæc remedia decurrendum? Ipsæ cœnæ, & lautitiæ quæ narrantur, non id clamant? Reminiscere Pontificiæ illius cœnæ apud Macrobium, vbi incognita & nobis quærenda ciborum genera: reminiscere & Sallustij verborum de Metello Proconsule, in Hispaniâ: *Cœnæ, vltra Romanorum, ac mortalium etiam, morem curabantur, exornatis ædibus per aulæa & insignia, scænisque ad ostentationem histrioniam fabricatis. Simul croco sparsa humus, & alia in modum celeberrimi templi. Præterea, sedenti in transennâ demissum Victoriæ simulacrum, cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum venienti thure, quasi Deo, supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat accumbenti. epulæ verò exquisitissimæ, neque per omnem modò prouinciam, sed trans maria, ex Mauretaniâ volucrum & ferarum, incognita anteà, plura genera.* Considera cœnaculi apparatum, cœnantis habitum aut honores, cœnæ ipsius exotica fercula: quis ganeonum & lurconum, possit vel ausit imitari? Quis nostrûm hodie aues aut feras trans mare, cœnæ caussâ, conquirit? Atqui olim non Metellus solùm aliquis, sed iam vulgus lautiorum. Petronius Arbiter:

Ingeniosa gula est, Siculo scarus æquore mersus
Ad mensam viuus deducitur. inde Lucrinis
Eruta litoribus vendunt conchylia cœnis,
Vt renouent per damna famem. iam Phasidos vnda

Orbata

Orbata est auibus, mutoque in litore tantum
Solæ desertis adspirant frondibus auræ.

Pulchrè & floridè, sed an poëticè & elatè? non opinor, imò Seneca, acer ille talium quæsitor & censor, auget & attollit. *Non est necesse* (inquit, ad sæculi sui mores) OMNE *perscrutari profundum, ac strage animantium ventrem onerare, nec conchylia* VLTIMI MARIS *ex ignoto litore eruere. Dij deæque istos perdant, quorum luxuria tam inuidiosi* IMPERII FINES *transscendit. Vltra* PHASIM *capi volunt, quod ambitiosam popinam instruat: nec piget à* PARTHIS, *à quibus pœnas nondum repetiimus, aues petere.* Vides affectum & stomachum viri, & sine bile hæc nec in sermone quidem vsurpantis. Quid Latinus Pacatus, in Panegyrico? Laudat Theodosium Principem, quòd nihil tunc opus esset, *ad penum regiam flagitare remotorum litorum piscem, peregrini aëris volucrem, alieni temporis florem.* & tum addit imaginem prioris sæculi: *Nam delicati illi ac fluentes, & quales sæpè tulit Respublica, parum se lautos putabant, nisi luxuria vertisset annum, nisi hibernæ poculis rosæ innatassent, nisi æstiuâ in gemmis capacibus glacie falerna fregissent. Horum gulæ angustus erat orbis noster. namque appositas dapes, non sapore, sed sumptu æstimantes, illis demum cibis acquiescebant, quos* EXTREMVS ORIENS, *aut positus extra Romanum* COLCHVS *imperium, aut famosa naufragiis maria misissent.* Ecce vitia & prodigiosum luxum, omnia fastidientem, nisi remota & sumptuosa. Sed inferioris tantùm illa æui? imò verò, vt tetigi, à bello Punico secundo, aut circà: cùm ecce Cato Censorius publicè questus, *Non posse saluam esse vrbem, in quâ piscis pluris, quàm bos, vaeniret.* Attende mi Lipsi. hócne nostro æuo fit? & tamen in luxum inuehimur, nec immeritò: at ego tibi dico, pluris quàm decem boues væniisse vnum piscem: piscem? pisciculum addo. Mulli in quo tunc pretio? putantur fuisse, quos *Barbos* hodie, aut *Regulos marinos* vocamus: sed quidquid fuit, pisciculus, & vix quinque aut sex librarum. O non delicias, sed insanias! vnum ex iis *quinque, sex, octo, decem millibus* HS. reperio emptum. Seneca iocosè narrat de Tiberio, seuero Principe, & luxui nec duce nec fautore. *Mullum ingentis formæ (quare autem non pondus adscio, & aliorum gulam irrito? quattuor pondo & selibras fuisse aiebant) Tiberius Cæsar missum sibi, cùm in macellum deferri & vaenire iussisset: Amici,*

Consol. ad Heluiam. Epist. xcv.

inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum aut Apicius emerit, aut P. Octauius. Vltra spem illi coniectura processit. Licitati sunt: vicit Octauius, & ingētem consecutus est inter suos gloriam, cùm HS.* *quinque millibus emisset piscem, quem Cæsar vendiderat, ne Apicius quidem emerat.* Notetur hîc, quæso, non pretium solùm piscis, sed Tiberij mirabilis continentia, qui in tantis opibus nec edere piscem voluit, nec donum alteri tradere, sed pretium ex eo fecit. quod sordes hodie aliquis fortasse (nescio an recto iudicio) interpretetur. At in Plinio, *Asinius Celer, è consularibus, hoc pisce prodigus, vnum mercatus est* * *octo millibus.* Atque id quasi summum pretiū Plinius habet, cùm tamen in Suetonij Tiberio sit, Principem eum *grauiter questum, tres mullos triginta millibus nummûm venisse.* Si numeri recti; certum est excessisse, & singulos *ducentis quinquaginta* Philippicis stetisse. An falsus aut mendax ergo fui, de bobus vel decem? Iam alia si conquiram, vereor non longus solùm, sed vanus esse. Dicam tamen, vel tui iudicij explorandi caussâ; & corriges, sicubi ego, aut testes mei, extra fines veri ibunt. De Apicio, quem iam nominaui, res nota est, hominem perditæ gulæ fuisse: de quo, vt alia sileantur, mors sola iudicabit, quam Senecę verbis dicam. *Apicius*, inquit, *nostrâ memoriâ* (sub Tiberio) *vixit, qui scientiam popinæ professus in eâ vrbe, è quâ quondam philosophi pulsi fuerant, disciplinâ suâ sæculum infecit. cuius exitum nosse, operæpretium est. Cùm* * HS. *millies in culinam congessisset, ære alieno oppressus, rationes suas tunc primùm coactus inspexit. Superfuturum sibi* HS. *centies computauit, & velut in vltimâ fame victurus, veneno vitam finiuit.* Quam luxuriam, & quam effusam vitam priuati hominis hanc fuisse putamus, cui *centies* HS. (id est, *ducenta quinquaginta millia* Philippæorum) paupertas & desperatio fuit? O quàm multorum millium improba vota hodie sint, vel *quinquagies* habere? Sed hunc omitto, & duos eodem nomine alios, qui in exemplar & nomen transierūt huius vitij: Claudium Æsopum addamus, histrionem. De eo Plinius: *Maximè insignis est in hac memoriâ, Clodij Æsopi, tragici histrionis patina, sexcentis* HS. *taxata. in quâ posuit aues, cantu aliquo aut sermone humano vocales, millibus sex singulas coëmptas, nullâ aliâ inductus voluptate, nisi vt in his imitationem hominis manderet.* Benè hæc postrema fortasse: sed an non acrius, *imitatione hominem manderet?*

* centū viginti quinque Phil.

* ducentis Philipp. cap. xxxiiij.

* Duo milliones & semis.

deret? Anthropophagum facere hunc Æsopum vult, qui aues comederet, cùm hominem non posset, humanas. Æstimatio autem ea vnius patinæ est, *quindecim millium* Philippæorum. Atque iste etiam fuit (alij ad eius filium referunt) qui *margaretas sorbere solitus* aceto solutas. O scelus, in mare deportandum! LIPS. Ne nimis, ne nimis: & an me cò vis? nam ne nescias, & ego margaretas, vel potiùs margaretulas, arte liquefactas, valetudinis caussâ, soleo sorbere. Nec res magna aut impendiosa est. AVD. At ego pretiosas aio, & mens eorum est, qui scripsere. Tu autem vel aurum & gemmas sorbe, vt viuas. Sed quod ad illos gulones, de M. Antonij & Cleopatræ sponsione non meministi, cùm hæc se *centies* HS. vnâ cænâ diceret absumpturam? Ille negare, & rem ἀδύνατον censere: ad summum, iudex & sculna captus Munatius Plancus. Res non differtur, sequenti die illa cænam apparat pollucibilem, siquis vnquam, & denique vt Cleopatra, & Ægypti regina. Nihil mirari Antonius, & calculos ad extremum poscere: cùm illa arridens, Vnum, inquit, ferculum rem confecerit. & simul ex composito, illatâ phialâ acris aceti plenâ, vnionem quem aure dextrâ gestabat, singulare naturæ opus, detractum in phialam demisit, eumque, vt natura est, statim liquefactum absorbuit: parata & in alterum, quem sinistrâ gerebat, manum iniicere, ni prouidè & properè Munatius, victum Antonium clarè pronuntiasset. Quidni victum? cùm sola ea gemma vel *centies* HS. esset? siue, vt nostra æstimatio, *ducentis quinquaginta millibus* Philippæorum. Atque illa igitur arte hoc consecuta est, vel astu: an re ipsâ & simpliciter Caligula, de quo Seneca? *C. Cæsar, quem mihi videtur Natura edidisse, vt ostenderet quid summa vitia in summâ fortunâ possent, centies* HS. *cænauit vno die, & in hoc omnium adiutus ingenio, vix repperit, quomodo prouinciarum tributum vna cæna fieret.* Nam si margaretæ vel lapilli absumendi, quid ingeniis magnis aut inuentis opus? via strata & nota iam erat, per vestigia Cleopatræ. In Suetonio tamen sic lego, de ipso isto Caligulâ: *Commentus est portentosissima genera ciborum; vnguentis calidis frigidisque lauabatur; pretiosissimas margaretas, aceto liquefactas sorbebat; conuiuis ex auro panes & obsonia apponebat.* Quid iam Vitellius, ille helluonum omnium

*quæ fieri non posset.

Consol. ad Helu.

Lib.xxxv. altissimus gurges? de quo Plinius: *Vitellius in principatu suo* * *decies* HS. (ita libri veteres) *condidit patinam, cui faciendæ fornax in campis exædificata erat*. Ego mallem (sed tu iudica) *condiit patinam*: quia non de ipsâ lance, etsi grandi & pretiosâ, sed de instructo eius & obsonio est sermo. Scripsit autem Suetonius: *in hac scarorum iocinera, phasianorum & pauonum cerebella, linguas phœnicopterûm, murenarum lactes, à Carpathio vsque, fretoque Hispaniæ, per nouarchos ac triremes petitarum, eum commiscuisse*. Vbi optimus quidam liber *à Parthiâ vsque* (non *à Carpathio*) habet: & considerandum est, ex Senecæ & aliorum suprà verbis. Etsi tamen structura videtur hæc ad *Murænarum lactes* referre. Idem verò Vitellius, non ipse solùm prodigus, sed alios impellens, *indicebat aliis eadem die, ientacula, prandia, cænas, commissationes, ipse omnibus sufficiens, vomitandi consuetudine*. Quod Suetonius cùm rettulisset, ita addit: *nec cuiquam minus singuli apparatus, quadringenis millibus nummûm constiterunt*. Heu illusum vel abusum, in alienis opibus! nam ea sunt *decem millia* Philippicorum, siue ipse census equester. Super hæc nihil reperio, nisi in Latini Panegyrico obscurè quosdam Principum perstrictos: *Vt taceam*, inquit, *infami dilectu scriptos in prouinciis aucupes, ductasque sub signis venatorum cohortes, militasse conuiuiis: nónne cognouimus cuiusdam retrò Principis non prandia sæpe, sed fercula*, HS. *millies æstimata, patrimoniorum equestrium pretia traxisse*? Nec satis firmiter scio, quem aut quos tangat: puto Vitellium tamen, si in verbis eius emêdes, HS. *mille æstimata*. Nam de illo *millies*, quis credat in vno ferculo absumptum? quod nec Cleopatræ aliquot, aut Caligulæ iuncti fecissent. Immane hoc nimis est: at illud *mille* planissimè conuenit, cum Plinij suprà notâ de vnâ Vitellij patinâ *decies* HS. æstimatâ. Nam millena HS. & *decies*, Romanis idem sonant. Iam de Heligabalo quid dicam? de quo Lampridius: *Numquam minus* * *centum* HS. *cænasse, hoc est argenti libris* XXX. *Aliquando autem* * *tribus millibus* HS. *cænasse, omnibus supputatis quæ impendit. Cænas verò Vitellij & Apicij vicisse*. Vbi tamen non *argenti libras* XXX. legi calculus vllus admittit, vt paries cum *centum* HS. sed potiùs CCL. quæ pura veritas esset. Atque ego in isto super omnes stupeo. LIPS. Quid ita? nam Cleopatra, imò Caligula superauit. AVD. At enim hoc mihi magnum & stupendum,

Marginal notes: *25000 Phil. — *2500. Phil. — *75000. Phil.

dum,quod sumptus isti in Heligabalo cottidiani, & *numquam minus* (verba Lampridij) *centum* HS. *cænauit*. Essent *septuaginta-quinque millia* Philippæorum in mensem: quid iam conuiuia, quæ eiusdem totius summæ, in vnum diem interposuit? Ita enim & Lampridius addidit factum. Sed iam monstra omittimus: aliquid ad communem morem quærimus, à quo non nimis Philippus, Hortensius, Lucullus, & hi tales, lumina reipublicæ, abiuerunt. Piscinæ & viuaria istorum nota sunt: cænæ, ex vnâ hac Lucullianâ. In famâ homo erat lautitiarum, & quòd esset *non ganeo & profligator, vt plerique sua haurientium, sed erudito luxu*. Cepit cupido Ciceronem & Pompeium cognoscendi, sed inopinatò, & vt seriò discerent quomodo in dies viueret. Inueniunt in foro, salutant, cænam indicunt. Sed *heus tu*, aiunt, *eâ lege nequid præmandes. nam sumptum sumi in nos, non placet*. Ille tergiuersari primò per simulationem, & *Cras potiùs*, inquit: cùm negarent, *Ergo nec hoc licet*, inquit, *famulo dicere in quo triclinio cænaturi* simus? Permittunt. Ille altâ voce, *Abi, dic in Apollinis cænaturum*. Mox sequuntur: omnia lauta, splendida, regia, cum stupore duorum conuiuarum. Sed caussam nesciebant scilicet, & totam vim habuerat ad apparatum, vnum illud *Apollinis* verbum. Nam homo ita disposuerat, vt cænacula suis nominibus distincta essent; & in quoque tales cibi, & impendia. Eminebat autem illud Apollinis: atque ita cùm Dispensator aut Coquus audissent id nomen, sciebant statim quid, & quantum, opus esset. Summa enim taxata huic cænaculo, ait Plutarchus, *quinquaginta milliū drachmarum* erat: quæ sunt *quinque millia* Philippæorum. Quid plura ego adferam? vnum hoc Senecæ, ad æui sui mores aptum: *Quid est sumptuosâ cænâ flagitiosius, & EQVESTREM CENSVM absumente? & tricies tamen* HS. *adiiciales cænæ frugalissimis viris constiterunt*. Hic vnus ictus, Lipsi, te conficit: vulgò *census equestres* insumpti: & ab ipsis *frugalissimis* viris, *tricies* HS. Quantum hoc postremum est? colligit *septuagintaquinque millia* Philippæorum. O frugalitas in vno conuiuio ADMIRANDA! & quis Principum hodie vel in nuptiali pænè epulo tantum prodigit? Silebam Lipsi, & stupebam: nisi quòd de *Veste* etiam aliquid sit addendum. Sumam à Censore nostro Senecâ: *Quidquid est boni moris, exstinguimus leuitate &*

Tacit. de Petronio.

Epist. xcv.

Lib. vii. Nat. Quæst.

polituráque corporum. Muliebres mundicias antecessimus, colores meretricios, matronis quidem non induendos, viri sumimus. Tenero & molli ingressu suspendimus gradum: non ambulamus, sed incedimus. Exornamus anulis digitos, in omni articulo gemma disponitur. Ista de viris: quid de iuuenibus? Pater illius Senecæ: *Torpent ecce ingenia desidiosæ iuuentutis, nec in vllius rei honestæ labore vigilatur. Cantandi saltandique obscœna studia effeminatos tenent: & capillum frangere, & ad muliebres blanditias vocem extenuare, mollitie corporis certare cum feminis, & immundissimis se excolere mundiciis, nostrorum adolescentium specimen est. Quis æqualium vestrorum, quid dicam satis ingeniosus, satis studiosus, imò quis satis vir est? Emolliti eneruesque, quod nati sunt, inuiti manent, expugnatores alienæ pudicitiæ, neglegentes suæ.* Dei fidem! luculenter vtramque ætatem, ab vtroque scriptore, laudatam! Fortasse de feminis addam, quas scimus cum veniâ peccare, vbi viri gradum struunt? Tamen quid Propertius?

.Controu.

Matrona incedit census induta nepotum.

Seneca iterum: *Video vniones non singulos singulis auribus comparatos: iunguntur inter se, & insuper alij bini superponuntur. Non satis muliebris insania viros subiecerat, nisi* BINA AC TERNA PATRIMONIA *auribus singulis pependissent.* Ille de auribus queritur: alius de toto corpore. vt Manilius:

Perque caput ducti lapides, per colla, manusque,
Et pedibus niueis fulserunt aurea vincla.

Pedibus etiam aurum, vt ait, sed & gemmæ: ac Plinius scribit, *non crepidarum tantùm obstragulis, sed & totis socculis addi. Neque enim* (inquit) *gestare iam margaretas, nisi calcent, ac per vniones etiam ambulent, satis est.* Addit pro fastigio insaniæ, *Visam à se Lolliam Paullinam, ne seriò quidem ac sollenni cærimoniarũ aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium cœnâ, smaragdis margaretisque opertam, alterno textu fulgentibus, toto capite, crinibus, spiris, auribus, collo, manibus, digitisq;. quæ summam quadringenties* HS. *colligebant, ipsá confestim paratá mancupationum tabulis probare.* O monstra! ô aruspice, non te vindice Lipsi, digna! Vna mulier, in vno cultu *decies centena millia* Philippicûm habeat? habuit: & pauca hæc satis ad Vestem & cultum. Nam cingi te iam aut suspicor, aut vereor: neque fortasse deceat nos iuuenes non dicam tam liberè, sed tam

tam liberaliter, nec in vos, sed apud vos loqui. At tu si peccaui, puni: quomodo? contemptu & silentio, quæ pœna maxima mihi erit.

CAPVT VIII.

Excusati Romani à prioribus: & primùm in Raptu vel Sæuitiá, obiter.

NEVTRVM ego faciam, ô mi Auditor. Contemnam vel te, vel tuum hoc discendi studium? nam ita oppositionem hanc interpretor. Vel sileam etiam? quod non aliud sit, quàm caussam non solùm perdere, sed prodere: quod esse non potest, nisi aut improbi, aut diffidentis. Atqui non est magnum hoc opus, ne erra: quæ tu coacetuasti, vnius alteriusque manus impulsu deruam, nec machinâ aut ariete alio adhibito cadent infirmi isti muti. Triplex accusatio à te structa, in Probitatem, in Abstinentiam, in Continentiam: & videamus. Fraudulenti quidam aut perfidi fuêre; rapaces quidam aut crudeles; luxuriosi in cibis aliqui aut veste: sed quidam, sed aliqui: & hæc prima responsio sit, & scutum pro me firmum. Quid pungis aut inuadis gentem totam, ob pauculos à te, tot sæculis, alios vitiososque nominatos? Fuisse non miror: nec id prodigium aut monstrum, vt tu aliquoties dixisti, imò esset, si non fuissent. An tu in hac fæce nostrâ hominum, puram meramque virtutem aliquam vis? soles nobis imperiorum lucere, sine nube, aut tonitru, aut procellâ? nec fuêre ista, nec erunt: & Deus in superis illis locis & liquido æthere, serenum hoc habet, & seruat; cetera omnia inferiora, miscentur, & turbant. Galbam aut Lucullum aliquẽ in Hispaniâ nominas, Hortensium, aut Pleminium alibi: quid ista sunt, in tot millenis Præsidibus, qui boni & innoxij fuerunt? Vt si guttas aliquot aceti in magnũ vas aquæ mulsæ iaciam, non ipsum corrumpam, sed gratiam fortasse magis ab acore aliquo addam: sic in magnis istis imperiis, magis sentitur bonorum bonitas, si pauci interueniant, acidi aut amari. Vis tibi Taciti mei verbis hoc dicam? Cerialis apud eum rebelles Gallos sic mitigat & componit: *Quomodo sterilitatẽ aut nimios imbres, & cetera naturæ mala; sic luxum, vel auaritiam dominantium, tolerate.*

tolerate. VITIA ERVNT DONEC HOMINES: *sed neque hæc continua, & meliorum interuentu penſantur.* Hæ ſunt non Cerialis, aut Taciti, ſed Sapientiæ voces: tu, & alij iſti queruli, audite. Atque hæc ſi locum in exiguo aliquo nec diti imperio habeant (cottidie enim occurrunt:) quídni magis in illo amplo, diffuſo, opulento? Magna peccandi materies & illecebra erat, & quòd procul ab vrbe dominâ & Senatu agerent, & vbi vix cerni vel noſci vitia ſua poſſe arbitrabantur. Et tamen (quę altera reſponſio) aduerſa ſæpe fuêre, atque etiam animaduerſa. Hoc excuſet Senatum & imperij præſides, quòd legibus pœnas dederunt, quicunque conuicti ſunt leges alibi violaſſe. Nónne id in Galbâ, Hortenſio, Pleminio, Verre, & talibus? Nec Romanis igitur vniuerſis fraudi aut culpæ ſit, peccaſſe aliquos, ſed impunè & liberè peccaſſe. Paullum Æmilium mihi etiam attuliſti, magnum virum, fateor, & vno illo vel colore culpæ, nō enim culpâ, indignum. Cur tamen cùm inuidiosè rem totam narras, hoc callidè ſiles, Senatum ei iuſſiſſe? Ex præſcripto id fecit: & qualecumque eſt, non iam ipſe, ſed Senatus potiùs accuſetur. Cur tamen vel iſtc? audi & diſce. Epirotæ illi omnes firmiter pro Perſe ſteterant, Romanos oppugnauerant: quæ iniuria eſt, ſi hoſtes hoſtium pœnas luant? At nimias, inquies. Nollem factum, ſi me conſulis, & clementia placeat: ſed ad coërcendas rebelliones aut defectiones, talia quædam à modeſtiſſimis Regibus aut Rebuſpublicis facta, poſſim docere. Addis ſollennem ſæuitiam Romanorum, vt putas, in expugnatione opidorum: homines occidi, canes diſſecari, animantes truncari. Miſeranda ſunt, non nego: nec tamen, vt tu cenſes, referenda inter mea ADMIRANDA. Quid diſſimulas? non herè & hodie hæc fiunt in puberes & viros omnes, vbi vis vltima expectata? Et cauſſa aliqua huic rei eſt, *Terror,* quod Polybius dixit: & non facile alioqui manum & finem bellis imponere, niſi hæc interdum, frangendæ pertinaciæ, vſurpentur. At canes etiam diſſecti. ô ridiculum te, ſi in canes non licet, quod in homines! & amo ego quoque hoc genus, ſed abſit vt ſupra noſtrum genus. Hæc dici & excuſari poſſunt, & verè poſſunt: non infiteor tamen, ſub Sullâ aliquo, Mario, aut Cæſare, & præſertim per ciuilia bella, ius omne & fas neglectum aut calcatum: ſed mox attollendum ab Augusto,

gusto, aut si quem bonum Principem Deus dedit. Illo medico opus fuisse fateor Rep. iam tam laxâ & opulentâ: & inter pares, seueritas aut terror esse non poterat ad satis reprimendum. Leges erant: sed *inualidum earum auxilium*, ait Tacitus: *quæ vi, ambitu, postremò pecuniâ turbabantur*. Itaque sub Principe status iam melior, maximè quod ad Prouincias attinet: nec eæ auaritiam aut rapinas Præsidum sic impunè sentiebant.

Cap. IX.

Factum idem in Luxu mensarum, aut vestium.

SATIS, quod ad priora duo attinet, excusaui: venio ad *Continentiam* asserendam, in quâ conuellendâ valdè te iactasti. Argumenta in eam præcipua duo erant, Leges Sumptuariæ ab antiquo latæ; & Exempla aliquot luxus. Quod ad Leges, vide quàm ego à te abeam: aio & adfirmo, non firmius pro frugalitate argumentum esse. Nam quod eæ coërcent aut emendant, quale est? ex emendatione apparet, quam videamus. *Fannia* ecce lex, sub bellum Punicum tertium lata fuit, in hanc sententiam: *permitti diebus festis centenos æris; ceteris, denos*. O verè ADMIRANDA æui continentia, cui satis esse potuit finitio iam dicta! Nam attendisti hoc mi Auditor? *centeni* illi æris, decem drachmas nobis reddunt; *deni*, vnam. O nuptias, repotia, natales, apparatu celebri, quibus Philippæus vnus sufficeret in potum, in cibum! Quis de viâ aut ponte mendicus pænè, non plus hodie absumpserit? Atqui Respublica tunc satis opulenta & florens erat: & maximè autem sub Sullâ. Tunc & Græcanicæ, & Asiaticæ deliciæ cognitæ: videamus igitur, & laxè lauteq; iam epulemur. Ita opinor. nam ecce tulit Sulla, vt *feriis sollěnibus triginta sestertios liceret insumere; ceteris diebus, ternos*. Hem, hem, hem quid istud est? itáne regredimur, & recidimus? ego autem iure progredi, & accedere aliquid debere censebam. *Triginta* HS. sunt, meo calculo, *septem* drachmæ & semis; id est, nondum Philippicus: *terni* autem, nec drachma. AVD. Ego hæc non credo Lipsi, nec fero: ridenda & explodenda sunt. Tales leges, tam arctas, ferat ille, qui sic copiosè vixit? LIPS. Rem habes, & verba ipsa apud Agellium: tu vide. AVD. Corrigenda sunt: & HS. *trecenos* Lib. II. cap. XXIIII.

 legendum,

legendum, non *tricenos*. LIPS. O bonum promptumque Criticum! sagacitas magna est, viceris vel Luceium. Sed desine, desine homo: & manum tuam coërceat lex Licinia quæ præiuit, in quâ non nisi *triginta asses* (tres denarij) *permissi diebus festis*. Laxauit igitur & auxit Sulla. Sed quid hîc sistimus? Augustus ille, qui Romam opibus & gazâ Ægyptiâ repleuit, & sub quo illa in ipso flore, Cibariam legem hanc tulit: *quâ profestis diebus ducenti sestertij; Kalendis, Idibus, & alijs quibusdam festiuis, trecenti; nuptiis autem & repotiis, milleni finiuntur*. Sunt *quinque* Philippæi, profestis; festis, *septem cum dimidio*; nuptiis, *viginti quinque*. Quid tu, cùm hæc legis, non cogitas, tot illos illustres Equites & Senatores, & censum eorum vel Principum opibus hodie comparandum? Atqui quàm coërceantur, vides: & ego tibi hodie adfirmo, rarò sollennius paullò conuiuium dari, quod nuptialem illam summam non excedat. En, abi nunc, & luxum obiice: quem totum satis reieci argumento ipso tuo legum. quia (vt veterum aliquis ait) *indicium sobrij sæculi est, vbi tali præscripto legum, coërcetur expensa cænarum*. Atquin Apicios, Lucullos, Caligulas, aut Vitellios adduxisti. Quid ad me? cùm Rempublicam laudaui, plurimos in eâ laudaui, nec adspicere debui, siquæ in tanto & tam vberi agro malæ alibi & nocentes herbæ. Non obstant, quo minùs hæc seges bona & laudabilis sit: nec tales certè mihi dabis ante labentem Remp. id est Sullanum æuum. AVD. Imò dedi Lipsi. nónne Cato de pisce exclamauit supra bouem? nónne *frugalissimis etiam viris*, vt Seneca dixit, cænæ *tricies* constiterunt? Hæc purganda sunt, si potes: aut labitur tuum illud legibus solis nixum. LIPS. Vah, quomodo potero? quò me vertam? Bos ille Catonis occursat: & planè, ex Græcorum verbo veteri, *Bouem nunc habeo in linguâ*. Sed audi quod verum est, nec nimium in boue te iactes. Bos & alia, minimi tunc pretij, nec credo equidem væniisse vltra *quaternas aut quinas* drachmas. AVD. Totum bouem? LIPS. Totum. AVD. Quaternas? LIPS. Ipsas. AVD. Si hoc doces, tum ego dixerim vel me bouem esse. LIPS. Quid si amplius doceo, & ad Drachmam vnam te duco? AVD. Habebo hoc caput & culmen inter omnia hodie, heri, & nudius tertius, quartusque, ADMIRANDA. LIPS. Da te mihi, disces, & credes. Plinius
ita

ita scribit. nam ipsa verba recitanda sunt: *M. Varro auctor est,* Lib. xviii. cap. iii.
cùm L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantos, ASSIBVS SINGVLIS *farris modios fuisse, item vini congios, ficique siccæ pondo triginta, olei pondo decem,* CARNIS *pondo duodecim.* Hoc ille bono auctore, & omnis antiquitatis indagatore, Varrone protulit: & obseruasti? AVD. Nihil respondeo, stupeo: & tamen nihil etiam de boue. LIPS. Vel maximè, sed non attendisti. Nam ait, *Carnis pondo duodecim, singulis assibus vænisse*: & fac igitur bouem pependisse quadringentas aut quingentas libras: quid erunt nisi *quaternæ* aut circiter drachmæ? Sed illa nimis vetera sunt, inquies. Nec id quidem, sed bello * Punico primo * Anno Vrbis DII.
euenerunt: haud longè à Catonis æuo. Et demus posteà aliquid mutasse, paullatim tamen nec enormiter: & hoc Polybius nobis dicet. Ille, ipso Catonis æuo, scribit de fertilitate & copiâ Galliæ Cisalpinæ: *suis etiam sæpe temporibus, medimnum frumenti* Lib. ii.
Siculum, quattuor obolis vænisse, hordei, duobus; metretam autem vini, tantidem quanti hordeum. Ista magis mira ADMIRANDA sunt, medimnum Siculum (sex modios continet) non nisi duabus Drachmæ partibus vænisse, metretam vini (* duodecim * Libra mensuralis 120.
congij sunt, si Atticam, quod opinor, intellegit) tertiâ parte. Addit etiam facetum corollarium, *Viatorem in iis locis, nihil cum diuersitore aut hospite pacisci, sed benè & lautè habitum, abeuntem soluere dimidiatum Assem.* O si nobis peregrinari ita fas! tota iuuentus dilabatur, & abeat in beatas illas oras. Sed ego tibi promissum meum plenè soluam, & bouem reducam ad Drachmam. Factum bello Mithridatico, cùm Lucullus prædas è Ponto egit, sic abundanter, vt *mancipium quattuor drachmis venale esset; bos, vnáque capræ, oues, vestes, alia, pari vilitate.* In Appiani Mithridatico hoc leges. Quid tu iam? AVD. Sileo, & bos à tuâ linguâ transiit in meam. LIPS. Imò tu, vt volebas, in bouem. Nec tamen, vt seriò loquamur, sentio vel assero, tam grandem vilitatem hanc semper fuisse: sed analogiâ talem, & quam leges illæ Sumptuariæ satis ostendunt. Absque eâ enim, quid nisi irrisio & illusio eæ sint? facit huc, quod de Pomponio Attico, insigni viro & prædiuite, ac digno cui Agrippa gener esset, & progener Tiberius Princeps, Cornelius Nepos in vitâ eius scribit. *Cùm, inquit, inprimis lautus esset eques Romanus, & non parũ liberaliter in*

domum suam omnium ordinum homines inuitaret, scimus non amplius quàm terna millia æris, peræquè in singulos menses, ex ephemeride, eum expensum sumptui ferre solitum: atque hoc non auditum, sed cognitum prædicamus. Hæc notanda professò. Atticus inter planè diuites erat, inquit, idem inter liberales, & domus eius ac mensa cottidie omnibus patebant, etiam è Senatu: & tamen non plus in mensem, quàm *tria millia æris* absumpsit. Sunt *triginta Philippici*: ergo in diem, *Philippicus vnus*. Hæc in florentissimâ re Romanâ facta: & Martialis æuo non dissimilis etiam vilitas, sed, vt opinor, in anni aliquâ vbertate:

Amphora vigessis, modius datur ære quaterno:
Ebrius & crudus nil habet agricola.

Obserua. amphora XLVIII. sextarios continet, siue congios octo: itaque congius hac ratione fit *duorum assium & semis*, non longè nimis à Varronianâ vilitate. Et simile in Modio. Sed iam ad tuum illud, ne subterfugere videar, de *Frugalissimis viris*, qui *Tricies* absumpsêre. Sed heus tu, satin' plenè & ex fide Senecæ verba attulisti? Ego faciam, & pluscula recitanda sunt, vt de sententiâ constet. Ait, cōtra luxuriam differens: *Non in facto laus est, sed in eo, quemadmodum fiat. Quid est cænâ sumptuosâ flagitiosius, & equestrem censum cōsumente? Quid tam dignū censoriâ notâ, si quis, vt isti ganeones loquūtur, sibi hæc & genio suo præstet? & tricies tamen* HS. *adiciales cænæ frugalissimis viris constiterunt. Eadem res si gulæ datur, turpis est; sin honori, reprehensionē effugit.* Mens huius viri, non in re peccatum sæpe esse, sed in caussâ & fine. Tu epulum sumptuosum das, sed gulæ aut vanitatis caussâ: alius dat, sed legis & moris caussâ: ille peccat, hic minimè, quia nō cupidini, sed consuetudini est obsecutus. Sicut, inquit, in *Adicialibus epulis*, viri etiam frugales multū impenderunt, sed quia debebant. Totum in eo, vt sciamus seriò, quę sint istę *Adiciales*: ego nullas arbitror (pace eorum, qui aliter) & *Aditiales* omnino scribo. Intellego eas, quæ in *aditu* honoris, & auspiciis quasi primis, etiamnunc dari solent: sed olim maximè Sacerdotiorum. Inde *Pontificiæ, Saliares, Augurales, Diales cænæ* prouerbiis celebratæ: & Seneca hîc apertè de *Aditialibus* scripsit, *honori eas dari*. Talis illa apud Macrobium, ex Indice Metelli Pontificis transscripta: *Ante diem* IX. *Kal. Septembres, quo die Lentulus* FLAMEN INAVGVRATVS *est*.

Datæ

Datæ igitur in ipsâ inauguratione & aditu, vt dixi: & quidni sic *Aditiales*, vt *Initiales*? Tranquilli nostri simile, in Claudio: *Sestertium* * *octogies* PRO INTROITV *noui sacerdotij coactus impendere*: * 2000000 etsi Dio videtur hoc aliò ducere, & in summâ mutat. Sed tu ne *Phil.* aliò igitur traxeris ea Senecæ, nec à sollennibus sacrisque epulis, ad communem sæculi luxum. Sed addidisti etiam in fine de Vestibus, & viros feminasque lasciuiisse. De his, non nimis nego, nec excuso: concessu omnium peccet in nugis ille sexus, ad seria non aptus. Sed viri, parum aut nihil in veteri Republicâ: sub Principibus cœpere; nec Principibus ipsis inuitis. Frangi aut mitigari altos & generosos animos, vestium, conuiuiorum, ludorum, deliciis aut remissionibus, haud abs re eorum est: nec Augustus & sagaciores illi ignorarunt. Itaque Tacitus scripsit, *Luxus mensæ, à fine Actiaci belli, vsque ad arma, quis Ser.* III. Ann. *Galba rem Romanam adeptus est, per annos centum, profusis sumptibus exercitos fuisse*. Sed anteà negamus: & cum Liuio totum hoc de Virtute claudimus, *Nulla vnquam Respublica nec maior, nec* SANCTIOR, *nec* BONIS EXEMPLIS *ditior fuit: nec in quam tam* SERAE *Auaritia Luxuriaque immigrauerint, nec vbi tantus, ac* TAMDIV *Paupertati ac Parcimoniæ honos fuerit*.

CAPVT X.

Doctrinæ studia Romæ, & Salaria in Doctores.

ABSOLVI igitur de Virtute, nisi placet ornamentum vel adiumentum eius me adtexere *Doctrinam*. Nam & ea Romæ viguit, atque adeò à conditâ ipsâ vrbe, vel potiùs ante eam, si Dionysio & Plutarcho credam, *Romulum & Remum litteris & omni liberali doctrinâ institutos Gabiis fuisse*. Cur verò non credam? opera & facta non abnegant expolitum Romulum fuisse, & sequentes item Reges: & multa Græcanica instituta in moribus, verba ipsa in linguâ compârent. Atque adeò erat transfusa ipsa Græcia in magnam Italiæ partem, cui & nomen reliquit. Exoleuisse tamen hæc paullatim, fateri debemus, & vsque ad bellum Punicum secundum, raras Romæ vel elegantias, vel litteras fuisse: Mars & horrida virtus omnia obtinebant. Posteà intrata & capta ipsa Græcia, victores iterum ce-

pit,& feliciter artes ſuas intulit & diffudit. Magno gradu tunc itum ad variam doctrinam, ſed primò ad eloquentiam maximè: vt quæ coniuncta cum rebus gerendis,& aptiſſima gubernantibus eſſet. Mox & Hiſtoria ſucceſſit, & Philoſophia,& quidquid ad animos moresque colendos, aut honeſtè oblectandos,facere videretur. O hanc quoque curam laudabilem! & maximè, quia cum modo & temperie fuit: quod nec omnes paſſim ſe darent,nec nimis etiam darent. Non omnes, ſed primores ferè & ij qui vel erant in Republicâ,vel ad eam ſe præparabant. E triplici illo ordine,Plebs ad militiam adſpirabat,neque erat harum rerum; Senatus & Equites,præter illam, animi cultum adſumebant, & mente non manu ſolùm conſpici volebant. Modum etiam plerique ſeruabant, nec vt mancipia quædam litterarum eſſent, ſed vt quatenus opus,haurirent, & ad rem atque vſum transferrent. Talis Scipio ille poſterior, talis Cornelius Sulla,Pompeius,Lucullus,Cæſar,alij vno verbo, quicumque in Rep. eminentes poſteà fuerunt. Quod Thucy-
Lib. 11. dides Athenienſes ſuos profiteri facit: φιλοκαλοῦμέν τε μετ' εὐτελείας, καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας: *Elegantes ſumus, ſed cum parcimoniâ; philoſophamur, ſed ſine mollitie*: id, inquam, conuenientiſſimè Romani veteres ſibi vindicarint. Itaque ſtudium hoc Doctrinę publicè viguit, & doctores paullatim, in priuatis primò Principum ædibus,mox & in publico, ac ſtipendiis publicis, auditi,conducti, & præmiis variè affecti. Quis neſcit C. Cæſarem
Sueton. *omnes liberalium artium Doctores, qui Romæ eſſent, ciuitate donaſſe?* Qui ſummus extero honos,& nullâ pecuniâ æſtimandus. Etſi nec hæc defuit, primò quaſi è priuatis loculis data: mox è fiſco annuatim appenſa. Primus id Veſpaſianus firmiter inſti-
Sueton. tuit: qui *Latinis Græcisque Rhetoribus annua centena conſtituit.* Ea reddunt *bis mille quingentos* Philippæos: vbi hodie vel eximiis doctoribus largiẽdos? Atqui & medicis *quingena* HS. mercedem annuam fuiſſe Plinius docuit: quæ ſunt *duodecim millia & quingenti* Philippæi: cur non igitur admittam vel *ſexcenta* excellenti alicui honorarium fuiſſe? Imò fuerunt *Eumenio Rhetori*, & doctori in ſcholis Auguſtoduni: quem Conſtantius princeps ſub Auguſtis Diocletiano ac Maximiano, *ſalarium in ſexcentis millibus nummûm accipere iuſſit*. Ita ipſe ſemel iterumque profitetur in Oratio-

Oratione, quæ exstat: nec *sexagena* rescribi mihi aliquis persuadebit. Scilicet alienum nimis à MAGNITVDINE ROMANA est, *quindecim millia* Philippæorum, singulari doctori, & qui Magister Palatij fuisset, dari? nihil est: & credent mecum, qui veteres opes & animos satis sciunt.

CAP. XI.

Diuturnitas Romani imperij, & in occasione de patriâ Constantini.

SED peregisse cursum meum sermonis videor, & vela colligo, & nauigo in portum. Vidisti quàm magnum hoc imperium *à Finibus, Copiis, Opibus, Operibus, Virtutibus Viriùsque* fuerit: & potuissem *à Tempore* addere, ac diuturno statu. Nam quod alibi imperium, modicè magnum, tamdiu perseuerauit? Atque istud maximum, tot sæcula stetit; & reliquiæ eius cum nomine, etiamnunc in Germaniâ & AVSTRIACA domo feliciter ecce viuunt. Itaque Plutarchi verba liceat vsurpare: *Cùm Fortuna alata sit ac vaga, & modò Assyrios, Medos, Persas, Macedonas, Carthaginenses lustrauerit, eosdémque reliquerit: videtur ad Tiberim alas posuisse, volubilem globum reliquisse, & vrbem quasi perpetim inhabitatura intrasse.* Quid Homeri iam olim vaticinium, quàm mirabile est?

Νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει, Iliad. υ.
Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.

Nunc autem Troiana Æneas sceptra tenebit,
Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.

Ille verò tenuit, & nati eius; inter quos Romulus primus Regum, ex eo sanguine; & ô occultam decreti vim! primus Imperatorum, Cæsar. Etsi autem mutatio aliqua status interuênit, tamen imperium mansit: primò sub Regibus, tum Cônsulibus, tum Principibus: & sub istis, scissum diuulsumque, & caput alterum in Thraciam aut Græciam translatum. Constantinus id fecit, quod non ignoras: & caussam dedit ruinæ aut inclinationi deinde rerum. AVD. Oro te mi doctor, benignè & honestè de hoc viro loquamur, & qui vt sidus illustrauit vicinam nostram terram. LIPS. Ego verò loquor in omni aliâ re: & præ-

& præsertim quæ sacra & pietatem tangit. Quis nescit illum, Deo duce, depulisse tenebras, quæ orbem terræ densâ superstitionum nube obsidebant? Ille dissipauit, lucem intulit, templa nobis & Christo aperuit, vanis cultoribus & diis clausit. Magnus igitur laudatusque vir; sed quid tamen ea lux propriè ad vicinam nostram terram, vt dicebas? AVD. Nam quis nescit in Britanniâ ortum hunc esse, & gloriam etiam redundare ad natalem terram? LIPS. Ego verò nescio, & ambigo, & propior sum vt negem. AVD. Túne, contra eruditissimis viris nuper asserta? & clarum hunc etiam Panegyrici scriptoris locum? Nam ille apud ipsum Constantinum hæc profert: *Pater tuus liberauit Britannias seruitute, tu etiam nobiles* ILLIC ORIENDO *fecisti*. Quod os tuum erit, contra verba tam expressa, euntis? Nisi hoc dices, æui eius oratorem nescisse Principis sui patriam, & in re tam nobili, ignauè & fœdè apud ipsum errasse. LIPS. Hoc non dicam, & os non abdicabo, imò nec perfricabo quidem. Fides apud me esto Panegyristæ: sed quid dicit igitur? *Ortum illic* Constantinum: at non in tuam sententiam fortasse, sed meam dicit. Ea est, non ipsum ibi, sed imperium eius ortum: non Constantinum, sed Principem. Verè tibi dico, (siste, nec resilias) hæc eius mens est: *Tu nobiles fecisti Britannias, quòd illic ortus factusque es Imperator*. Prima imperij tui lux illîc, & illinc, fulsit. Nec dissimile nimis in verbo, quod paulloante idem Orator dixit, *Constantine oriens Imperator*. AVD. Percussisti me nouâ interpretatione: sed quid tu tamen contra communem omnium assensum? LIPS. Nego, communem: imò nemo veterum hoc scripsit. Mediæ aut nouellæ ætatis hæc assertio est, nec nisi ab illo imperij ortu orta. Quid? nónne Nicephorus, Ecclesiasticæ historiæ scriptor, de Bithyniâ palàm affirmat? *Nam patrem eius Constantium, cùm ad Persas legatus iret, Drepanum Bithyniæ venisse, diuertisse, Helenam hospitis sui filiam nouisse, Constantinum hunc genuisse*. Cur autem ille hoc tam constanter, tam nihil ambigens, aut de varietate inserens, si variatum tamen fuit? Atque ego arbitror, verissima Nicephorum tradidisse. Quo teste? quem nemo respuat, veteri, & ab ipso Constantini æuo. Is est Iulius Firmicus, qui Matheseon libros

Lib. VII. Eccl. Hist. cap. XVIII.

libros scripsit: & in eorum primo, hæc verba. *Dominus & Augustus noster ac* TOTIVS *orbis Imperator, Pius, Felix, ac Prouidus Princeps* CONSTANTINVS *scilicet* MAXIMVS, DIVI CONSTANTII *Filius, augustæ ac venerandæ memoriæ Principis. qui ad liberandum orbem à* TYRANNICIS *immoderationibus, & ad comprimenda domestica mala, fauore propitiæ maiestatis electus est.* APVD THARSVM GENITVS, *à primo ætatis gradu gubernacula imperij retinens, quæ prosperis nactus fuerat auspiciis,* ROMANVM ORBEM *salubri gubernationis moderamine sustentat.* Ea de Constantino nostro accipienda esse, primùm doceo, tum de re meâ addo. Aliquis enim dixerit *Constantinum eius filium* capiendum, quoniam in libris vulgatis legitur, *Diui Constantini filius*: sed profectò id improbum est, & *Constantij*, vt recitaui, legendum. Multa docent clarè. primùm quòd ait, *Totius orbis Imperatorem* fuisse. atqui Constantinus ille, inter tres Constantini Magni filios, sorte duntaxat Gallias, Hispanias, Britanniasque habuit. Item, quòd *Maximum* agnominat: quòd, *Tyrannos* ab eo extinctos; & quòd *Romanum* orbem salubriter facit gubernantem. Atqui partem modò, vt dixi: nec eam ipsam diu tenuit, intra triennium occisus. Quid, quòd disertè mox idem Firmicus, *Constantinum Maximum Principem, & eius* INVICTISSIMOS LIBEROS, *Dominos &* CAESARES appellat? Certè non habuit tales minor ille Constantinus, & palàm ad nostrum hunc spectant. Ista præmisi, siquis (vt sunt mores, aut ingenia) refragari vel calumniari vellet: nunc ad rem aptemus. Ait igitur, Constantinum illum suum Principem *apud Tharsum* genitum. Quæ illa est? an nobilis in Ciliciâ? non est, sed in Bithyniâ ego eam inueni. Nam Stephanus de Vrbibus, Nicetas, Porphyrogennêta, *Tarsum* hanc (ita scribunt, sine adspirante litterâ) in Bithyniâ signatè ponunt, iuxta Nicomediam ipsam. Ego verò aio & infero eandem cum *Drepano* esse, quod Nicephorus nominauit. Quo argumento? quòd apud Nicomediam sinus & curuatura maris est, quæ loca talia communi nomine *Drepana* Græci, quasi *Falces*, à similitudine, vocabant. Inde passim *Drepani* hoc nomen in maritimis, & Ortelium nostrum vide. At proprium eius loci opidique nomen, & magis restrictum, *Tarsus* fuit. Mea hæc

coniectatio est: nec moueor, si posteri, aut Britanni scriptores, aliter de totâ re tradiderunt. Multo minùs Georgio Cedreno aurem præbeo, scribenti natum Constantinum περὶ τὴν τῆς Δακίας πόλιν, *circa vrbem Daciæ*. Corrupta, aut falsa sunt: & quoties vanitatum manifestus ille auctor? Pro nobis etiam validè facit, quòd ipsum istud Drepanum, *Helenopolis* appellatum postea, in honorem matris; & Pontus vicinus Polemoniacus, item *Helenopontus*: sed & sedes imperij in viciniâ translata, nónne affectum in patriam testatur? Ipsum denique æuum Constantini adiuuat, si consideras natum eum circa annū ∞ XXIII. vrbis conditæ: quo tempore quieta adhuc Britannia, & turbæ pòst motæ, & pater ad eas sedandas missus. Ergo verius antè, & alibi, natum esse. Sed tu, aut alius, vt volent: ego sine fraude censui, & Sermonem meum totum finiui.

CAP. XII.

Conclusio, & Laudatio magni Imperij.

AVD. O sermonem æternùm mihi vtilem, & iucundum! & clarâ voce fateor, nunc denique admittere & concipere me cogitationes tanto illo imperio dignas. Inter quas tamen & istam: Fueritne vtile gentibus sub tam magno illo esse? an non nimia & aspera ista seruitus, sine vindice & domino quem appellares? LIPS. Haud inepta nec importuna quæstio: & scio esse, quæ illud damnare aut certè accusare possint; sed plura ac grauiora, quæ absoluere & alleuare. Inprimis quanti facias, sub magno tali imperio pacem ac quietem gentium vbique fuisse? Nusquam arma, hostis, præda; arabant, serebant, metebant, conuiuia, coniugia inibant, liberos gignebant, educabant: omnia securè, & nec auribus quidem læsis rumore belli. Nam si quod tale erat; cum barbaris nempe & longinquis, & quod velut ludicrum aut fabellam, tuti limitibus & præsidiis suis, audirent. Pulchrè Aristides: *Bella verò vix vnquam nunc creduntur exstitisse, ac pro commentis habentur à plerisque. Quòd si alicubi ad limites conflictus fuerit, (vt in magno & immenso imperio facilè fit, ob Getarum insaniam, vel Afrorum miseriam, vel rubri maris accolarum infelicitatem, qui commodis bonisque suis nescierunt*

runt vti) mox ista, tamquam fabulæ, cum omni memoriâ euanuerunt. Tanta pax apud vos viget, ô Romani, etsi militiam bellumque habetis inter patria instituta. Atque iterùm idem (quomodo enim meliùs certiusque vetera repræsentem, quàm veteris scriptoris verbis?) idem in eam laudem: *Vniuersus orbis sub vobis, tamquam festum diem agitans, quos olim gerere solebat gladios deposuit, ad conuiuia autem & reliquam omnem lætitiam liberè se conuertit. Et aliæ quidem contentiones aut certamina vrbes reliquerunt; vnum omnes habet, vt earum quæque pulcherrima & iucundissimo aspectu appareat. Itaque omnia plena gymnasiis, fontibus siue aquæductibus, porticibus, templis, tabernis, scholis: vt aliquis verè dixerit inclinantem & labantem mundum, restitutum à vobis esse. Nec vrbes solùm splendore & decore lucent, sed tota adeò terra, instar horti aut paradisi, conspicitur exculta. Vt miseratione planè digni videantur, siqui imperio vestro non subiacent (qui pauci tamen sunt:) vt qui tantis bonis careant.* Hæc verè & floridè dicuntur, & capiunt me recitantem: etsi non minùs vno ictu penetrat Cornelij nostri breuiloquium: *Quippe immota, aut modicè lacessita pax:* quod ille de Principum æuo scripsit. Iam verò alterum bonum, quanti est, Communicatio inter se hominum & rerum, viis vndique liberis commerciisque? In animo tuo cogita, si tutò nunc Byzantium, Persarum aut Sinarum regionem videre liceret: quàm tu ipse fortasse atque alij libenter & auidè iretis? per tot terras & maria oculos pedesque ferretis? AVD. Affectum meum tangis. capior vnicè peregrinatiunculis, & animum innouat ac vires nouitatum ille aspectus. LIPS. Optimus quisque in hac cupidine: & alti æthereique animi, vt ipse æther, gaudent motu. Sed sub tali igitur imperio, quàm id licuit? tutiùs quàm Belgis nobis hodie, non dicam ab vrbe ad vrbem, sed pænè per vrbem aut circa eam ire. Visere illîc licebat magna aut nobilia illa opida, clara & inclyta ingenia; Athenas, Alexandriam, Rhodum; disertos aut sapiẽtes ibi viros; dènique ad alia terrarum se conferre, disciplinę aut animi caussâ. At mercatores, & quibus aliarum opum cupiditas, ij per maria omnia nauigabant, ij per terras circuibant: vnicos prædones aut piratas placantes, siue metuentes, Publicanos. Sed vno & certo pretio placantes, nec eo graui sub Principe aliquo moderato & æquo. Itaque res

 longin-

longinquæ aduehebantur, ignotæ antea ostendebantur: & totus orbis eâ communione, quasi vna ciuitas, fiebat. Quid dicam artes barbaris traditas aut inuectas? quid elegantiam, litteras, & cultum animorum? Cùm etiam omnes linguis diuisi, vnâ Romanâ iungerentur, atque ea cum imperio quaquauersum se propagaret. Plinius hæc grauiter & meritò attollit, in Italiâ dilaudandâ:

Lib. II. cap. V. *Numine Deûm electa, quæ cælum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia, ritusque molliret, & tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret: breuiterque, vna cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.* Iterumque alibi idem:

Lib. XXVII. cap. I. *Videmus*, inquit, *alia aliundè, vltrò citroque, humanæ saluti* (nam de herbis & re medicâ illîc loquitur) *in toto orbe portari*, IMMENSA ROMANAE PACIS MAIESTATE, NON HOMINES MODO, DIVERSIS IN TERRIS GENTIBVSQVE, *verumetiam* MONTES *& excedentia in nubes iuga*, PARTVS QVE *eorum & herbas quoque inuicem ostentante*. Nec minùs Strabo: *Romani multas gentes anteà feras, ob montes aut locorum naturam asperam, aut ob frigus aliámve caussam, sub imperium assumentes, easipsas ex disiunctis & insociabilibus, vnà commerciis iunxerunt, & pro agresti vitâ, ciuilem agere docuerunt*. Sed & Claudianus magnificè:

Huius pacificis debemus moribus omnes,
Quòd veluti patriis regionibus vtitur hospes,
Quòd sedem mutare licet; quòd cernere Thulen,
Rursus & horrendos quondam penetrare recessus.
Quòd bibimus passim Rhodanum, potamus Orontem,
Quòd CVNCTI GENS VNA SVMVS.

O verba & res pulchræ! & potéstne maior esse voluptas, aut commoditas? Omitto gubernationem & leges ferè eadem; pondera, & mensuras, & numos: & plura, quorum bonorum sensus etiam hodie aliquis in Turcarum imperio est, & esset maior, si leges & politia illîc meliores. At nostra Europa misera, quàm iam à multis sæculis expers eorum est? iactatur assiduis bellis aut dissidiis. quare? quia regna aut dynastiæ paruis aut modicis finibus inclusæ, semper in vicinos caussam habent timendi vel sperandi, querendi vel vlciscẽdi. Idem & ante

Roma-

Romanum imperium erat, quod Plutarchus asseruit: & pulchrâ imagine addidit, *Istud velut* ANCHORAM *fuisse fluctuanti mundo*. Quid propriè de nostrâ Galliâ triplici Cerialis apud Tacitum? *Regna bellaque per Gallias semper fuêre, donec in nostrum ius concederetis*. Fuêre mi Auditor, & nunc erunt, donec talis aliquis euentus. AVD. Per ignem sermones tui eunt, & vide ne amburare. LIPS. Ego verò apud te liberè, & vt Philosophi in scholis, de Republicâ dissero: neque sunt ista, neque erunt fortasse, & (dicet aliquis) nec debent. Deo euentus permitto: ego arbitror & ad Religionis vnitatem, & ad subditorum omnium vsum, & denique contra communem Turcarum hostem fore, potens & validum caput vnum. Tu Deus SALVS ET TVTELA RERVM, da quod expedit; da, si non imperio, saltem fœdere coire ac iungi; da lætos & pacatos ad læta & pacata loca tua venire. In quo finio, & te mi Adolescens, dimitto.

CAPVT II.

Pag. 16. lin. 8. Ρυσιόμιτρα.] Pro versu fortasse melius, χρυσέην μίτρα diu-sim. Sed hoc leue: illud momentum habet, quòd monitus à viro doctissimo sum, totum hoc Carmen videri scriptum, non in ipsam vrbem Romam, sed εἰς ῥώμην (nam Græca ambigua) id est, in *Valētiam siue Fortitudinem*, quasi Deam. Acutum est: & argumentum habet, quòd Erinna illa celebris vixerit circa Sapphus tempora, id est Tarquinij Prisci, priusquàm Roma nostra sic magna & admiranda. Sed mihi tamen seriò inspicienti, carmen in vrbem & imperium nostrum scriptum videtur: & plures Erinnas fuisse, quod in textu indicatum volui, indicio est dissensus in eius patriâ, de quo Suidas.

CAP. V.

Pag. 31. lin. 13. *Sed vbi, ignoro.*] Ego verò firmiter nondum repperi, etsi Theodosiæ in Bosphoro *, portum fuisse vel centum nauium capacem*, Strabo me doceat libro VII. Sed an ibi, an alibi (plures enim portus) siquis eruit, ostendet.

CAP. VI.

Pag. 35. lin. 26. *Sed nec Velleij iudicium valdè probo.*] Cui tamen caussam aliquam esse, etiam hodie Hispani experiuntur: sed non illam propriè, quam Velleius suspicatur aut timet. Hoc vsus docuerit, longinquas aut externas colonias, si coniugiis & stirpe cum indigenis misceantur, paullatim ipsos aut posteros transire in mores & affectus eius regionis. Cauere hoc malum vis? vnica ratio, à coniugiis, & (si potest) à mixtione arcendi: quod Iudæi olim & nunc seruãt. Nec alia magis intima caussa est, cur crescat assiduè ea gens, & in veteri lege & institutis, aliena à populis, perseueret.

LIB. II.

CAP. II.

Pag. 43. lin. 26. *In agros & in corpora eorum.*] Illud ipsum conqueritur & exaggerat Büundica regina Britannorum, in Dionis Nerone: ὐ πρὸς τοῖ τ' ἄλλα πάντα καὶ νέμειν καὶ γεωργεῖν ἐκείνοις, καὶ τῶν σωμάτων αὐτῶν δασμὸν ἐτήσιον φερόμενοι; *Nónne, præter cetera omnia, & pascitis & aratis Romanis, corporum etiam* ANNVVM *tributum pendentes?*

CAP. III.

Pag. 50. lin. 1. *Pluscula cogitaui aut collegi.*] Imò & quædam edidi, Commentario ad Taciti librum I. Eruditissimus etiam Brissonius videatur, in voce *Capita*, De verborum significatione. Veritas tamen, opinor, est, indictiones fuisse in capita pro modo opum: quod genus hodie Galli *Taillas*, nos *Impositiones* aut *Æstimationes* linguâ nostrâ vocamus.

Pag. 51. lin. 3. *Qui diuinandi artem tenet.*] Nec ego inter istos: tamen peragrando gentes

gentes prouinciasque subditas,& ratione colligendo, subduxi non infra *trecentos milliones* hominum fuisse in Romano orbe. Et caussas sententiæ possim dare.

Supra centum quinquaginta milliones.] Percusserit hoc quosdam, qui nostra aut noua cogitant tantùm : sed ratiocinãdo facilè quiuis adstruat ex iis quæ dixi,& non etiam dixi. Pro magnis quidem istis vectigalibus, nónne satis fecerit vel Suetonij locus, de Vespasiano? *qui initio statim Principatus professus est,quadringenties millies opus esse,vt Respublica stare posset.* Sunt ipsi (horresco dicere) *mille milliones* nostro ritu. vnde sic subitò parandi,si non tales iantique reditus? Sed & nostro æuo, vt desinant isti miriones obloqui, Rex Sinarum accipere in tributo annuo asseritur *centum viginti milliones*. Et Sinas aliquis ad totum Romanum orbem comparet? Pag. 53. lin. 1.

CAP. VIII.

Si verè Plutarchus,viginti millia talentûm intulisse.] Verba Plutarchi non ambigua: Ἀναφέρεται δὲ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐν νομίσματι, καὶ κατασκευαῖς ἀργυρέαις καὶ χρυσοῦ, δισμύρια τάλαντα, πάρεξ τῶν εἰς τοὺς στρατιώτας διδομένων. ὧν ὁ τοὐλάχιστον λαβὼν, κατὰ λόγον δραχμὰς εἴληφε χιλίας πεντακοσίας. *Intulit in ærarium publicum in pecuniâ signatâ, itemq; auro & argento facto, viginti millia talentorum, præter ea quæ in milites expendit. Quorum is qui minimum accepit, habuit drachmas mille quingentas.* Ergo gregarius quisque miles accepit Philippicos *centum quinquaginta*. Magna sanè donatio, in liberâ illâ republicâ: sed quam minuit Plinius, vti & summam illati publicè argenti, si eum audimus. Valdè, inquam, minuit. nam scribit lib. XXXVII. cap. II. *Cetera triumphi eiusdem* (Pompeij de Asiâ & Mithridate) *quàm virilis? Reipublicæ datum mille talentũ, Legatis & Quæstoribus, qui oras maris defendissent,* HS. *bina millia, e militibus singulis quinquaginta.* Sanè hæc nullo modo cõueniunt, neque sana sunt; quamuis audacter id dicam. Primum, de *mille talentis* illatis in ærarium; nugæ, & *minuti gurguliunculi*, vt ille inquit: & in Textu docuimus. Quid iam de Legatis & Quæstoribus? dumtaxat *bina millia* HS? ea essent, *quinquaginta Philippici*: atqui gregariis plus datum, non Plutarchus solùm, sed Appianus (qui ex eo ferè haurit) ostẽdit. Et omnino pro magnis illis exiguum est. quid in milites singulos? ait, *quinquaginta* HS. Ij essent, *duodecim denarij & semis*. Abiice hæc omnia, & indignũ est in Plinio tolerari aut legi. Primo numero legendum sit ex Plutarcho, id est ex vero, *Reipublicæ datum vicies mille talentûm*. Hoc ex coniecturâ: in alijs libri adiuuant, & adaugent. Nam scripti habent: *Quæstoribus, qui oras maris defendissent, datum mille talentûm: militibus singulis sena millia sestertiorum*. In quibus mirum est, & iuuat, sic concorditer consentire cum Græcanicâ summâ illud vltimum, de *senis millibus* HS. Nam ij sunt, ipsæ *centum quinquaginta drachmæ*. At prius illud de Quæstoribus, non rectum, nec potest: exorbitat. Scribo, *data decem talenta*: quæ sunt, *sex millia* Philippùm: & error est ex [illegible] Pag. 65. lin. 14.

est ex notis ortus, denariâ millenariaque: quæ nimis sæpe alternarunt. Examinanti hæc apud Plinium, & cum nostris ac ratione conferenti, vera erunt: aut siquis aliunde firmiora, doceat, innitemur.

Cap. IX.

Pag. 67. lin. 24. *Etsi non ad vsum tales.*] Sicut & in torque aureo, quem *centum pondo Diuo Augusto Galli dederunt*, vt est in Quinctiliano. Hæc in speciem tantùm: imò plerumque nudo nomine, Pecunia ipsa data.

Pag. 68. lin. 2. *Hoc prætextu rapinas extorsionesq́ vsurpatas.*] Ita & Plinius igitur in Traiani laudibus ponit, *non spolio prouinciarum, & extorto socius auro, sed hostilibus armis, captorumq́ regum catenis triumphum grauem.* Nec aliud ab hoc coronario auro intellegit.

LIB. III.

Cap. III.

Pag. 113. lin. 6. *Paullatim Italia penè deserta esset.*] Vel Lucanum audi:

At nunc semirutis pendent quòd mœnia tectis,
Rarus & antiquis habitator in vrbibus errat,
Horrida quòd dumis, multósq́ inarata per annos
Hesperia est, desuntq́ manus poscentibus aruis.

Idem Liuius: *partem Italiæ ergastula à solitudine vindicare.* Sed & Dionysius pleraque opida olim frequentia, suo æuo lapsa aut vacua fatetur. Caussa profectò ipsa est, quam dixi, quòd Roma omnia ad se traxit & abduxit. Itaque (considera) vicina vrbi loca maximè in hac caussâ reperies, longinqua pleniora.

Cap. VIII.

Pag. 139. lin. 24. *Alij solia maluerunt reddere.*] In Græco est καθέδρας, vt vides: quod magis est vt Sellas reddas. Sellæ autem in Frigidariis maximè, ex Sidonio: *Hinc Frigidaria dilatantur, ita vt ministeriorum sese non impediente famulatu, tot possint recipere Sellas, quot Solij sigma personas.* Quæ lectio mihi recta est, etsi alij mutant. Nam ita hîc *Sigma solij*, vt posteà idem, *Solij capacis hemicyclum.* Quod planè dat intellegi formam Soliarem: & fallor, aut in ruinis Thermarum hodieque vestigia & ἰχνογραφίαι sic appárent. Si tamen aliter, parum est: hoc addo, *Solia*, à Græcis solere reddi ἐμβατὰς vel ἐμβάσεις: quòd in ea lauandi caussâ descenderent. Nec aliud initio fuêre, quàm lignea quædam vasa siue aluei, nostris quoque motibus noti: quod genus Augustus (in Suetonio) *Hispanico verbo Duretas* appellabat, atque ipse vtebatur. Eiusdem tamen æuo alia reperta, in ipsâ terrâ effossa, & magnificè structa, in quibus fas esset, sedere, stare, natare. Inuentio tributa, nisi fallor, Mæcenati à Dione Cassio. πρῶτος, inquit, κολυμβήθραν θερμοῦ ὕδατος ἐν τῇ πόλει κατεσκεύασε: *Primus Solium (siue Natatorium) aquæ calidæ in vrbe struxit.* Planè huc pertinet, & notandum est. Solia autem hæc *capacia* fuêre, vt Sidonij verbum erat; & Martialis ostendit, plures simul solitos lauari. Quid, quod *Oceani solium* posteà,

magni

magni maris nomine & quaſi imagine dictum? Itaque nullo modo probabile, tot illa *millena Solia* in Thermis vnis fuiſſe.

LIB. IIII.

CAP. XI.

Helenam hoſpitis ſui filiam.] Itaque ipſam iſtam Helenam *Bithynam* Pag. 100. lin. 32.
faciunt *Acta Syluestri Papæ*, quæ in Symeone Metaphraſte habes. At alia Chronica mirè vacillant. vt Godefridi Viterbienſis: *Hanc Helenam*, inquit, *quidam ex patriâ Treuirorum oriundam faciunt, alius de regno Perſarum, vbi Conſtantius ad tributa colligenda tranſmiſſus eam legitur contigiſſe.* Miror de Treuiris, & quod idem nihil de Britannis. Sed nec Beda in Hiſtoriâ, cùm occaſio vel maximè eſſet, & de patre atque eo ſcriberet, inclytum Principem aſſeruit ſuæ genti. At enim Galfridus Monumetenſis, & alij Britannici ſcriptores, id fecêre. Fateor, ſed fidei nec hîc, nec in aliis, ſatis certi. De *Cœlo* regulo fabulantur, *cuius filiam Helenam duxerit Conſtantius, & vndecimo pòſt anno mortem obierit*, relicto imperio, quem ex eâ genuerat, huic Conſtantino. Ergo ex hac narratione, *decem* modò annos natus Conſtantinus fuerit, aut circiter, cùm imperium accepit: at conſtat ex Euſebio aliiſque, ſupra *triginta* fuiſſe. Sed nec Guilielmus Cambdenus (accuratus ſcriptor, & qui omnia Britanniæ ſcrinia excuſſit) quidquam repperiſſe prodit de nato ibi Conſtantino: imò fabulam totam de *Cœlo*, & hominem ipſum, explodit. Itaque videndum vnde alij adſtruant: nam Panegyrici locus, meâ interpretatione, deſtruit. quam alius item firmat, ibidem: *Omnibus beatior terris Britannia, quæ Conſtantinum Cæſarem prima vidit.* Vidit prima, ſed non genuit.

INDEX CAPITVM

LIBRI PRIMI.

LIBRI SECVNDI.

LIBRI TERTII.

LIBRI QVARTI.

Triplex

FINIS.

APPROBATIO.

Quattuor hos I. Lipsij de Magnitudine Romana libros, prælo dignos censeo, quòd eruditi sint, & pulchra varietate mirificè afficiant oblectentque, nec non ad illustrationem antiquitatum plurimum conferant, nihil interim continentes quod Catholicæ fidei aduersetur.

Guiliel. Fabricius Nouiom. Apostolicus ac Regius librorum Censor.

PRIVILEGIVM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex. Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria inprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantùm ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, vt tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram seque dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in literis ac disciplinis operam ponunt; præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantiæ tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, inprimis pertinere existimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, quique iudicare de Literis possint, acceperimus, insignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuę ita literarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara florescentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituisti, dum vetusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitarit, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, vt in eo quod tam feliciter tractes scriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia scribere, quæq. à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assiduè verseris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animũ adum magis patrocinioq. nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcunque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus, statuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum,

aut

aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo charactere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumq. ac Dominiorum nostrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, absque tuo tuorúmve hæredum consensu audeat. Hac autem lege addita, vti tria vt minimum cuiusque libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, eum non solùm eiusmodi libris, tibi hæredibúsve tuis, auxilio Magistratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius semissis quidem Fisci nostri Procuratori, fraudis vindici: alter verò semissis, tibi hæredibúsve tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis tam Ecclesiasticis quàm Politicis, cuiuscumque status, gradus aut ordinis extiterint, præsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, ius dicunt, iustitiámve exercent, nè quemquam hoc Priuilegium nostrum impunè violare, spernere aut negligere patiantur. Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuscunque modis coërceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti. Anno Domini Millesimo, Quingentesimo Nonagesimo secundo. Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum sacræ Cæsareæ Mtis proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cæs. Mtis in cerâ rubrâ.

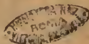
PHILIPPVS Dei gratia Hiſpaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate ſuo ſanxit, nequis, Iuſti Lipſij Hiſtoriarum in alma Vniuerſitate Louanienſi Profeſſoris, & item Hiſtoriographi ſui libros quoſcunque, à Cenſoribus legitimis approbatos, præter ipſius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venaléſve habeat. Qui ſecùs faxit, præter librorum confiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Feb. M.D.XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi IOANNES MORETE, *pro amicitiâ qua mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hos* DE MAGNITVDINE ROMANA *libros quattuor, typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Cæſar & Rex meus dixerunt.*

Iuſtus Lipſius.

Filippo II al 1597 =

ANTVERPIÆ, Anversa

EX OFFICINA PLANTINIANA,

APVD IOANNEM MORETVM.

M. D. XCIX.

2.4

